วารสาร

การจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม

Journal of Social Innovation Management

JSIM | Innovating Society for Sustainable Futures

ปีที่ 1 ฉบับที่ 1
มกราคม - มิถุนายน 2569
Vol. 1 No. 1
January - June 2026
ISSN: 3088-3601 (Online)

องค์ความรู้ KNOWLEDGE | ความร่วมมือ COLLABORATION | เครือข่าย NETWORK | การพัฒนาที่ยั่งยืน SUSTAINABLE DEVELOPMENT

https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม

Journal of Social Innovation Management (JSIM)

มูลนิธิหลวงปู่สงฆ์จันทสโรเพื่อการวิจัย

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม
Journal of Social Innovation Management (JSIM)
โดยมูลนิธิหลวงปู่สงฆ์จันทสโรเพื่อการวิจัย

ความเป็นมาของวารสาร

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม (Journal of Social Innovation Management: JSIM) จัดตั้งขึ้นโดยมูลนิธิหลวงปู่สงฆ์ จันทสโร เพื่อการวิจัย ด้วยเจตนารมณ์ในการส่งเสริมการสร้างองค์ความรู้การวิจัย และนวัตกรรมที่มุ่งตอบสนองต่อการพัฒนาสังคม ชุมชน และประเทศชาติอย่างยั่งยืน โดยตระหนักว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคปัจจุบันจำเป็นต้องอาศัยองค์ความรู้เชิงวิชาการควบคู่กับการประยุกต์ใช้นวัตกรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อแก้ไขปัญหาและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน

มูลนิธิหลวงปู่สงฆ์ จันทสโร เพื่อการวิจัย มีปณิธานในการสืบสานคุณูปการและแนวคิดของหลวงปู่สงฆ์จันทสโร ที่มุ่งเน้นการพัฒนาคน พัฒนาสังคม และสร้างประโยชน์แก่ส่วนรวม โดยให้ความสำคัญกับการศึกษา การวิจัย และการสร้างองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงในระดับชุมชนและสังคม วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคมจึงได้รับการจัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นเวทีทางวิชาการในการเผยแพร่ผลงานวิจัย บทความวิชาการ และองค์ความรู้ด้านการจัดการ นวัตกรรม และการพัฒนาสังคม

วารสารมุ่งส่งเสริมการบูรณาการองค์ความรู้จากศาสตร์หลากหลายสาขา อาทิ การจัดการนวัตกรรม การบริหารองค์กร การพัฒนาชุมชน การศึกษา สังคมศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ ธุรกิจเพื่อสังคม เทคโนโลยีเพื่อสังคม และการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพื่อสร้างแนวทางใหม่ในการแก้ไขปัญหาสังคมและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน อันสอดคล้องกับแนวคิดด้านนวัตกรรมสังคมที่ได้รับความสำคัญอย่างกว้างขวางในระดับสากล

นอกจากนี้ วารสารยังมีบทบาทในการส่งเสริมเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการระหว่างนักวิจัย นักวิชาการ คณาจารย์ นักศึกษา หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และองค์กรชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ ประสบการณ์ และนวัตกรรมที่สามารถนำไปสู่การพัฒนาสังคมอย่างเป็นรูปธรรม โดยให้ความสำคัญกับมาตรฐานทางวิชาการ กระบวนการพิจารณาบทความโดยผู้ทรงคุณวุฒิ และจริยธรรมการตีพิมพ์ผลงานทางวิชาการตามมาตรฐานสากล

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม (JSIM) จึงเป็นสื่อกลางทางวิชาการที่มุ่งสร้างคุณค่าให้แก่สังคมผ่านองค์ความรู้และนวัตกรรม โดยยึดหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน และการนำองค์ความรู้ไปใช้ประโยชน์เพื่อสาธารณะ อันจะนำไปสู่การพัฒนาสังคมที่เข้มแข็ง มีความสมดุล และสามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของโลกในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นโยบายและขอบเขตการตีพิมพ์

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม (JSIM) มีนโยบายเผยแพร่ผลงานวิจัยและบทความวิชาการที่มีคุณภาพในด้านการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม โดยมุ่งเน้นการบูรณาการองค์ความรู้ทั้งเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ เพื่อสร้างผลกระทบเชิงบวกต่อสังคมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ขอบเขตเนื้อหาครอบคลุม ได้แก่

- นวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation)
- การจัดการนวัตกรรม (Innovation Management)
- ธุรกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise)
- การพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น
- นโยบายสาธารณะ
- เทคโนโลยีเพื่อสังคม
- ความยั่งยืน (Sustainability)
- ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการประยุกต์ใช้

กระบวนการพิจารณาบทความ

บทความทุกเรื่องที่ส่งมายัง JSIM จะต้องผ่านกระบวนการประเมินคุณภาพโดยผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer Review) อย่างน้อย 3 ท่าน ในรูปแบบ Double-blind review โดยผู้ประเมินและผู้เขียนไม่ทราบข้อมูลของกันและกัน เกณฑ์การพิจารณา ได้แก่

- ความถูกต้องและความเข้มแข็งทางวิชาการ
- ความใหม่และความสำคัญของเนื้อหา
- ความเหมาะสมของระเบียบวิธีวิจัย
- ความชัดเจนของการนำเสนอ
- ประโยชน์ต่อสังคมหรือวงวิชาการ

ภาษาที่รับตีพิมพ์

วารสารรับบทความทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยบทความทุกเรื่องต้องมีบทคัดย่อทั้งสองภาษา

กำหนดออก

วารสารมีกำหนดออกปีละ 2 ฉบับ (ราย 6 เดือน) ได้แก่

ฉบับที่ 1: มกราคม – มิถุนายน

ฉบับที่ 2: กรกฎาคม – ธันวาคม

ทั้งนี้ ในแต่ละฉบับจะตีพิมพ์บทความวิชาการและบทความวิจัยจำนวนประมาณ 5–7 เรื่อง ตามคุณภาพและความเหมาะสมของบทความที่ผ่านการพิจารณา

เจ้าของวารสาร

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม (JSIM) ดำเนินการโดย มูลนิธิหลวงปู่สงฆ์จันทรสโร เพื่อการวิจัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งเผยแพร่ผลงานทางวิชาการและสนับสนุนการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน

ค่าธรรมเนียมการตีพิมพ์บทความ

ไม่มีค่าธรรมเนียมในการส่งบทความ (Submission Fee) จนกว่าจะมีนโยบาย

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม

(Journal of Social Innovation Management: JSIM)

ที่ปรึกษากองบรรณาธิการ

ศาสตราจารย์ ดร.บัญชา สมบูรณ์สุข	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่
รองศาสตราจารย์ ดร.วันชัย ธรรมสัจการ	มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จำนงค์ แรกพินิจ	อดีตอธิการบดีสถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

ประธานบรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์ ดร.กิตติศักดิ์ แสงทอง	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย

กองบรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์ ดร.จิรัชยา เจียวก๊ก	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิมพ์ปวีณ์ สุวรรณโณ	มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิศรัฏฐ์ รินไธสง	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิมพิศา ศักดิ์สองเมือง	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุปผชาติ แต่งเกลี้ยง	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกฏกุฎา โกฏิกุล	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ถวิล อินทรโม	ข้าราชการเกษียณ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา
อาจารย์ ดร.ทวัช บุญแสง	มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา
อาจารย์ ดร.ไชยา เกษารัตน์	มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา
อาจารย์ ดร.พรนค์พิเชฐ แห่งหน	มูลนิธิหลวงปู่สงฆ์จันทสโรเพื่อการวิจัย
อาจารย์ ดร.สิทธิ์ชัย กุลศรี	วิทยาลัยเทคนิคยะลา
อาจารย์ ดร.กิตติยา ฤทธิภักดี	วิทยาลัยชุมชนสตูล
อาจารย์ ดร.พงษ์ทัช จิตวิบูลย์	มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
อาจารย์ ดร.เอกกร มีสุข	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ฝ่ายจัดการและเลขานุการ

ดร.อัศวลักษ์ ราชพลสิทธิ์	มูลนิธิหลวงปู่สงฆ์จันทสโรเพื่อการวิจัย
	โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

ติดต่อกองบรรณาธิการ

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม

มูลนิธิหลวงปู่สงฆ์จันทสโรเพื่อการวิจัย เลขที่ 141 หมู่ 10 ถนน เพชรเกษม ตำบลหาดพันไกร อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร 86000 โทรศัพท์ 089-2134705 อีเมล์ Jsim@gmail.com

เว็ปไซต์ https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ISSN: 3088-3601 (Online)

บทบรรณาธิการ

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม Journal of Social Innovation Management (JSIM) จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นเวทีทางวิชาการในการเผยแพร่องค์ความรู้ งานวิจัย และนวัตกรรมที่มุ่งสร้างคุณค่าแก่สังคม ชุมชน และการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยตระหนักถึงความสำคัญของการบูรณาการองค์ความรู้จากศาสตร์หลากหลายสาขา เพื่อสร้างแนวทางใหม่ในการจัดการปัญหาและพัฒนาสังคมในมิติต่าง ๆ

วารสารฉบับปฐมฤกษ์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 (มกราคม–มิถุนายน 2569) นับเป็นก้าวสำคัญของการสร้างพื้นที่ทางวิชาการที่เปิดโอกาสให้นักวิจัย นักวิชาการ คณาจารย์ นักศึกษา และผู้ปฏิบัติงานจากทุกภาคส่วน ได้ร่วมแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ ประสบการณ์ และนวัตกรรมที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์ต่อสังคมอย่างเป็นรูปธรรม

เนื้อหาในวารสารครอบคลุมประเด็นด้านการจัดการนวัตกรรม การพัฒนาสังคม การศึกษา การพัฒนาชุมชน การบริหารจัดการองค์กร นวัตกรรมเพื่อสาธารณะ และการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งล้วนเป็นองค์ความรู้ที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีในปัจจุบัน

ในนามของกองบรรณาธิการ ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เขียนบทความ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่านที่ร่วมกันสนับสนุนให้วารสารฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าวารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคมจะเป็นสื่อกลางทางวิชาการที่มีคุณค่า สามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ ส่งเสริมเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการ และนำไปสู่การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืนต่อไป

ด้วยความเคารพ

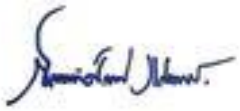

รองศาสตราจารย์ ดร.กิตติศักดิ์ แสงทอง

ประธานบรรณาธิการ

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม (JSIM)

มูลนิธิหลวงปู่สงฆ์จันทสโรเพื่อการวิจัย

สารบัญ

หน้า

บทความวิจัย (Research articles)

นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร..... 1

พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ)

วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร..... 19

วาสนา ม่วงแนม

วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษา ธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร..... 36

พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน

บทความวิชาการ (Academic articles)

นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง..... 54

รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล

แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย..... 68

สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี และ กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 (มกราคม–มิถุนายน 2569) : 1-18
Journal of Social Innovation Management: JSIM Vol. 1 No. 1 (January–June 2026) : 1–18

นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร

Innovative Solutions to Agricultural Drought by Groundwater Banking of Tham Sing Subdistrict Administrative Organization Mueang Chumphon District, Chumphon Province

พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ)
Phra Kru Banhan Thammasit
วัดเขากล้วย อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร ประเทศไทย ; Wat Khao Kluai, Chumphon, Thailand;
e-mail : Prawanchai@hotmail.com
*Corresponding Author; e-mail : Prawanchai@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อสังเคราะห์ และถอดบทเรียนโครงการธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ วิเคราะห์ประโยชน์ และแนวทางการขยายผลการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้งจัดทำนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนงานการบริหารจัดการน้ำใต้ดิน เพื่อแก้ปัญหาภัยแล้ง และเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ดำเนินการวิจัย 2 ระยะ 8 ขั้นตอน โดยผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วยคณะผู้บริหาร พนักงานเจ้าหน้าที่ สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล และประชาชนในพื้นที่ ข้อมูลที่ได้ผ่านการตรวจสอบแบบสามเส้า วิเคราะห์เชิงเนื้อหา และนำเสนอในรูปแบบพรรณนาความ

ผลการวิจัยพบว่า 1) นวัตกรรมธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์เป็นระบบปิด แบ่งเป็นระดับองค์กรและระดับครัวเรือน โดยมีขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ การเลือกพื้นที่ การเลือกวัสดุ การขุดหลุม และการจัดเรียงวัสดุ ระดับองค์กรใช้เครื่องจักรในการขุดหลุมขนาดใหญ่ ส่วนระดับครัวเรือนใช้แรงงานคนในการก่อสร้างขนาดเล็ก 2) ธนาคารน้ำใต้ดินก่อให้เกิดประโยชน์หลายด้าน เช่น ลดปัญหาน้ำท่วมและภัยแล้ง เพิ่มความชุ่มชื้นของดิน บรรเทาปัญหาน้ำเค็ม น้ำเสีย กลิ่นรบกวน ลดแหล่งเพาะพันธุ์ยุง และช่วยลดปัญหาโรคราก เน่าในพืช และ 3) องค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ได้กำหนดนโยบายขยายผลธนาคารน้ำใต้ดินทั้งในระดับองค์กรและครัวเรือน โดยพัฒนาระบบ “ถนนเก็บน้ำ” ควบคู่กับการจัดตั้งกลุ่มธนาคารน้ำใต้ดินตำบลถ้ำสิงห์เพื่อส่งเสริมองค์ความรู้ ให้คำปรึกษา ติดตามประเมินผล และจัดทำแผนที่พื้นที่ขาดแคลนน้ำในชุมชน รวมทั้งสนับสนุนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ : ธนาคารน้ำใต้ดิน, นวัตกรรม, การแก้ปัญหาภัยแล้ง, การเกษตร

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

Abstract

This research aimed to synthesize and extract lessons learned from the groundwater banking project of Tham Sing Subdistrict Administrative Organization, analyze its benefits and the potential for public participation expansion, and formulate policies, strategies, and action plans for groundwater management to address drought problems and increase agricultural productivity. The study employed a qualitative research methodology conducted in two phases with eight research procedures. Key informants consisted of administrators, government officials, local council members, and local residents. Data were validated through triangulation, analyzed using content analysis, and presented descriptively.

The findings revealed that: (1) the groundwater banking innovation implemented by the Tham Sing Subdistrict Administrative Organization was a closed-system model consisting of organizational and household levels. The implementation process involved four major steps: site selection, material selection, excavation, and material arrangement. The organizational level employed machinery for large-scale excavation, whereas the household level relied on manual labor for smaller constructions. (2) The groundwater bank provided various benefits, including mitigation of flooding and drought, improvement of soil moisture, reduction of salinity, wastewater and unpleasant odors, control of mosquito-borne diseases, and prevention of root rot in crops. (3) The Tham Sing Subdistrict Administrative Organization established policies to expand groundwater banking at both organizational and household levels by developing “water-retaining roads” and establishing a community groundwater banking group to provide knowledge dissemination, consultation, technical support, monitoring, evaluation, and water-scarcity mapping. These measures contribute to sustainable water resource management in the community.

Keywords : groundwater banking, innovation, drought solutions, agricultural

บทนำ

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย มีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ สาเหตุสำคัญประการหนึ่งมาจากการเร่งรัดพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้ไม่คำนึงถึงผลกระทบในภาพรวมอย่างแท้จริง ขาดการวางแผนจัดการในด้านต่าง ๆ อย่างเหมาะสม หน่วยงาน

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ภาครัฐมีการพัฒนาแบบแยกส่วน ส่งผลให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างฟุ่มเฟือย ขาดจิตสำนึกในการใช้ และเกินขีดความสามารถของทรัพยากรที่จะฟื้นฟูได้ ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น ประเทศไทยตั้งอยู่ในภูมิภาคที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ จนทำให้คิดว่าน้ำเป็นทรัพยากรที่ไม่มีวันหมด น้ำเป็นทรัพยากรสาธารณะที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้ตามความต้องการ แต่โดยข้อเท็จจริงปรากฏว่าประเทศไทยมีน้ำน้อยที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ 3,000 ลูกบาศก์เมตรต่อคนต่อปี ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสองทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยเผชิญกับปัญหาการขาดแคลนน้ำในทุกฤดูแล้ง หลายพื้นที่เผชิญกับปัญหาภัยแล้งซ้ำซาก และนำไปสู่ความขัดแย้งในเรื่องการแย่งชิงน้ำ เช่น กรณีเขื่อนปากมูล กรณีเขื่อนแก่งเสือเต้น ตลอดจนความขัดแย้งระหว่างนิคมอุตสาหกรรมกับผู้ใช้น้ำอื่น ๆ ในภาคตะวันออก เป็นต้น ซึ่งที่ผ่านมาได้ใช้วิธีการแก้ปัญหาแบบวิธีง่าย ๆ ทั้งในพื้นที่นิคมอุตสาหกรรม เขตชุมชนเมือง และพื้นที่การเกษตร คือการขุดเจาะน้ำบาดาลขึ้นมาใช้ ซึ่งในปี 2550 ประเทศไทยมีบ่อน้ำบาดาลทั้งสิ้น 231,028 บ่อ มีการสูบน้ำบาดาลทั้งสิ้น 1,967.55 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี และมีแนวโน้มการใช้น้ำบาดาลเพิ่มขึ้นในอัตราเฉลี่ยร้อยละ 5.59 ต่อปี ดังนั้น ในอนาคตคาดว่าในปี 2570 จะมีอัตราการสูบน้ำบาดาลโดยรวม 7,033,939 ลูกบาศก์เมตรต่อวัน หรือ 2,567 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี ซึ่งการสูบน้ำบาดาลเหล่านี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการทรุดตัวของแผ่นดินและน้ำเค็มแทรกซึมรุกล้ำเข้าสู่แหล่งน้ำจืด ปัจจุบันเริ่มมีการเกิดสารปนเปื้อนลงสู่ชั้นน้ำบาดาล อันเนื่องมาจากหลายสาเหตุไม่ว่าจะเป็นจากแหล่งฝังกลบขยะ หรือจากการทิ้งสารมลพิษอย่างไม่รับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขอนามัยของภาคประชาชน ซึ่งการฟื้นฟูสภาพและคุณภาพน้ำบาดาลต้องใช้งบประมาณจำนวนมากและใช้ระยะเวลานานมาก (สัจจา บรรจงศิริ และคณะ, 2559; ณรงค์ศักดิ์ จักรกรณ์ และคณะ, 2554; สุจริต คูณธนกุลวงศ์ และคณะ, 2548)

เทคนิควิธีการหนึ่งของการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำใต้ดิน คือ ธนาคารน้ำใต้ดิน (Groundwater banking)ที่ประสบความสำเร็จในต่างประเทศ โดยสถาบันแปซิฟิก (Pacific Institute) ได้ทำการศึกษาข้อมูลการใช้น้ำในรัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา พบว่ากว่าร้อยละ 80 ใช้น้ำเพื่อทำการเกษตร และอีกร้อยละ 20 ใช้น้ำในครัวเรือน รัฐแคลิฟอร์เนียประสบกับปัญหาภัยแล้งและการขาดแคลนน้ำต่อเนื่องมาหลายปี ถึงขั้นที่ในปี 2558 อันเป็นปีที่สี่ของการเผชิญภัยแล้ง ผู้ว่าการรัฐแคลิฟอร์เนียต้องออกมาตรการฉุกเฉินเพื่อลดปัญหาโดยให้ประชาชนผู้อยู่อาศัยในรัฐแคลิฟอร์เนียลดการใช้น้ำลงร้อยละ 25 รวมถึงสั่งให้หน่วยงานท้องถิ่นของรัฐปรับเปลี่ยนลานสนามหญ้าเป็นลานหินที่ไม่ต้องใช้น้ำในการบำรุงรักษา และทางออกที่สำคัญในช่วงเวลาขาดแคลนน้ำก็คือ การทำธนาคารน้ำ (Water Banking) พบว่าเป็นเครื่องมือที่มีคุณูปการอย่างสูงในการบริหารจัดการน้ำของรัฐแคลิฟอร์เนีย ธนาคารน้ำคือแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อการนำกลับมาใช้ใหม่จากการดูดซับของหินใต้พื้นดินที่มีน้ำ หรือการส่งต่อน้ำบาดาลผ่านบ่อซึม ซึ่งกระบวนการกักเก็บมี 2 วิธีการ คือ การเติมน้ำลงในแอ่งน้ำ (Basin) โดยตรง และการใช้การแทนที่เพื่อเติมน้ำลงในแอ่งน้ำ โดยทั้งสองวิธีจะทำให้น้ำบาดาลสามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้อีกในภายหลัง (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2558) สำหรับใน

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ประเทศไทย ในปี 2561 กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นจัดทำ “โครงการองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้นแบบจัดการน้ำตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (ธนาคารน้ำใต้ดิน)” เพื่อแก้การขาดแคลนน้ำในฤดูร้อน เกิดภัยแล้ง ภาวะฝนทิ้งช่วงเป็นเวลานาน และฤดูฝนมีน้ำหลากเกิดอุทกภัยในหลายพื้นที่ ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพของประชาชน จึงได้นำความรู้เรื่องการจัดทำธนาคารน้ำใต้ดินมาส่งเสริม เพื่อให้เข้าใจแนวทางการบริหารจัดการน้ำแบบสมดุลด้วยหลักการธนาคารน้ำใต้ดิน เพื่อขับเคลื่อนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นช่วยให้ประชาชนในพื้นที่ สามารถนำน้ำขึ้นมาใช้สำหรับการอุปโภคบริโภคและทำการเกษตร ส่งเสริมการประกอบอาชีพ และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างยั่งยืน ซึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร ได้ให้ความสนใจและส่งบุคลากรไปฝึกอบรมที่จังหวัดสตูล แล้วนำองค์ความรู้ที่ได้กลับมาทดสอบลองผิดลองถูกในพื้นที่ของตนเอง จนกระทั่งได้รูปแบบที่เหมาะสมเฉพาะกับตนเองในที่สุด

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสังเคราะห์และถอดบทเรียนโครงการธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร
2. เพื่อวิเคราะห์ประโยชน์และแนวทางการขยายผลการมีส่วนร่วมของประชาชนจากโครงการธนาคารน้ำใต้ดินในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร
3. เพื่อจัดทำนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนงานการบริหารจัดการน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ เพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้งและเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรอย่างยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ อาศัยกระบวนทัศน์แบบปฏิบัตินิยม (pragmatism) เป็นกรอบในการดำเนินการวิจัย (Tashakkori and Teddlie, 1998) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยแบ่งขั้นตอนการดำเนินการวิจัยออกเป็น 2 ระยะ 8 ขั้นตอน ประกอบด้วย ระยะที่ 1 การจัดเวทีสัมมนาเพื่อถอดบทเรียนโครงการธนาคารน้ำใต้ดิน 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาสภาพและติดต่อประสานงานเบื้องต้น ขั้นตอนที่ 2 การจัดเวทีถอดบทเรียนธนาคารน้ำใต้ดินของ อบต.ถ้ำสิงห์ ขั้นตอนที่ 3 การฝึกอบรมสัมมนาให้ความรู้เกี่ยวกับธนาคารน้ำใต้ดินและสาธิตการทำธนาคารน้ำใต้ดิน และขั้นตอนที่ 4 การจัดทำคู่มือการทำธนาคารน้ำใต้ดินระบบปิดและแนวทางการวางกลยุทธ์บริหารจัดการน้ำใต้ดิน และระยะที่ 2 การจัดเวทีสัมมนาเพื่อจัดทำนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนงานการบริหารจัดการน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 การสัมภาษณ์เชิงลึกคณะผู้บริหาร อบต.ถ้ำสิงห์และผู้ที่เกี่ยวข้อง ขั้นตอนที่ 2 การจัดเวทีสัมมนาเพื่อจัดทำนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนงานการบริหารจัดการน้ำใต้ดินของ

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

อบต.ถ้ำสิงห์ ขั้นตอนที่ 3 การจัดเวทีสัมมนาฝึกอบรมให้ความรู้และลงพื้นที่สำรวจเพื่อจัดทำแผนที่ขาดแคลนน้ำ และขั้นตอนที่ 4 การสรุปผลการวิจัย จัดทำเล่มวิจัย บทความวิจัย โดยมีขอบเขตการวิจัยด้านพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลหลัก เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่วิจัย ทำการศึกษาเฉพาะในเขตพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ (อบต.ถ้ำสิงห์) อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร ครอบคลุมพื้นที่ 6 หมู่บ้าน ประกอบด้วย หมู่ที่ 1 บ้านถ้ำสิงห์ หมู่ที่ 2 บ้านเขายาว หมู่ที่ 3 บ้านควนจำปา หมู่ที่ 4 บ้านถ้ำเพิง หมู่ที่ 5 บ้านห้วยแก้ว และหมู่ที่ 6 บ้านหนองตำเสา

2. ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักแบบเจาะจง (purposive sampling) เฉพาะผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานธนาคารน้ำใต้ดิน อบต.ถ้ำสิงห์ จำนวน 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มคณะผู้บริหาร อบต.ถ้ำสิงห์ ได้แก่ ผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ถ้ำสิงห์ 4 คน สมาชิกสภาฯ 10 คน เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง 6 คน และประชาชนที่มีส่วนร่วมในโครงการธนาคารน้ำใต้ดิน 60 คน รวมมีผู้เข้าร่วมเวทีสัมมนาถอดบทเรียน จำนวน 80 คน

3. เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงมากที่สุดจึงได้ใช้เทคนิคการศึกษาหลายอย่าง ได้แก่ 1) ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง (document data) เป็นการรวบรวมข้อมูลและทบทวนวรรณกรรมจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง อาทิ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับธนาคารน้ำใต้ดิน ยุทธศาสตร์และข้อบัญญัติขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำใต้ดิน และศึกษาจากสภาพจริงที่ได้ดำเนินโครงการธนาคารน้ำใต้ดินเอาไว้ส่วนหนึ่งแล้ว 2) วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) เป็นการสนทนาพูดคุยและใช้คำถามแบบไม่มีโครงสร้าง มีการกำหนดประเด็นไว้ล่วงหน้า แต่ปล่อยให้บรรยากาศการพูดคุยมีลักษณะง่าย ๆ เป็นกันเอง ไม่มีพิธีรีตอง ไม่เคร่งครัดต่อข้อคำถาม แต่ก็มิได้ทำให้เนื้อความในการศึกษาขาดหายไปแต่อย่างใด โดยใช้รูปแบบนี้กับผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งที่เป็นผู้บริหาร อบต.ถ้ำสิงห์ สมาชิกสภา เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง และแกนนำประชาชนที่มีส่วนร่วมในโครงการธนาคารน้ำใต้ดิน 3) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (depth interview) เป็นการซักถามพูดคุยแบบมีจุดมุ่งหมายโดยใช้ประเด็นหรือแนวคำถามกว้าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้คู่สนทนาเล่าเรื่องราวอย่างมีเป้าหมาย เป็นการสัมภาษณ์ที่มีการเตรียมคำถามไว้ล่วงหน้า โดยมีการประสานกับผู้ให้ข้อมูลหลัก นัดหมายวันเวลาในการสัมภาษณ์ที่แน่นอน และไปทำการสัมภาษณ์ตามวันเวลาที่กำหนด เพื่อให้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นและแสดงทัศนะอย่างเปิดเผยและจริงใจ ถามแบบเจาะลึกเพื่อล้วงคำตอบอย่างละเอียดถี่ถ้วน ซึ่งนอกจากคำอธิบายแล้วยังถามถึงเหตุผลด้วย โดยใช้รูปแบบนี้กับผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งสี่กลุ่ม ได้แก่ ผู้บริหาร อบต.ถ้ำสิงห์ สมาชิกสภา เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง และแกนนำประชาชนที่มีส่วนร่วมในโครงการธนาคารน้ำใต้ดิน 4) การสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนาม (field observation) เป็นการใช้ประสาทสัมผัสทั้งห้า (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) เฝ้าติดตามดูสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างใส่ใจ และมีระเบียบวิธีเพื่อวิเคราะห์หรือหาความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นกับสิ่งอื่นในประเด็นที่เกี่ยวข้อง 5) การจัดเวทีสัมมนา (organizing seminars) และการจัดเวทีย่อย (sub-

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

staging) เป็นการรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มสนทนาที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้มีโอกาสพูดคุยและแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระ เพื่อให้ได้มาซึ่งความคิดเห็น ความเชื่อ หรือทัศนคติต่อเรื่องที่ต้องการรู้ เป็นส่วนหนึ่งของการสนทนากลุ่ม (focus group discussion) และการจัดเวทีประชาคม (civil society forum) ซึ่งเป็นวิธีการที่มีเป้าหมายกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม (participatory learning) ระหว่างคนที่มีประเด็นหรือปัญหาร่วมกัน โดยใช้เวทีในการสื่อสารเพื่อการรับรู้และเข้าใจประเด็น/ปัญหา และช่วยกันผลักดันหรือหาข้อสรุปเป็นแนวทางแก้ไขประเด็นปัญหานั้น ๆ โดยใช้รูปแบบนี้เป็นหลักในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ และ 6) วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ได้แก่ เทปบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป สมุดบันทึก และอุปกรณ์อื่นที่จำเป็น ผู้วิจัยจะขออนุญาตก่อนทุกครั้งที่จะทำการบันทึกเสียงหรือถ่ายรูป

4. การตรวจสอบข้อมูล มีกระบวนการและขั้นตอนในการตรวจสอบข้อมูล ดังนี้ 1) ตรวจสอบความตรงของข้อมูล (validity) ด้วยการนำเทปบันทึกเสียงจากการสัมภาษณ์เชิงลึก จากการจัดเวทีสัมมนาถอดบทเรียน และจัดเวทีย่อย มาถอดข้อความคำพูด รวมถึงข้อมูลที่ได้จากการสังเกต และการบันทึกภาคสนาม ดูความแตกต่างและความตรงของข้อมูล และ 2) ตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการแบบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (methodological triangulation) คือ การใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่างกันเพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีเปรียบเทียบข้อมูลระหว่างข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดเวทีสัมมนาถอดบทเรียน และการจัดเวทีสัมมนาย่อยหลายครั้ง รวมทั้งข้อมูลจากการวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับโครงการธนาคารน้ำใต้ดินของ อบต.ถ้ำสิงห์ และตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) คือ ตรวจสอบแหล่งของข้อมูลบุคคล ที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดเวทีสัมมนาถอดบทเรียน และการจัดเวทีสัมมนาย่อย จากข้อมูลชุดเดียวกันกับผู้ให้ข้อมูลหลักคนละกลุ่มกัน ที่แตกต่างกันอย่างน้อย 3 กลุ่ม

5. การวิเคราะห์ข้อมูล โดยข้อเท็จจริงแล้ว การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการการสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดเวทีสัมมนาถอดบทเรียน และการจัดเวทีสัมมนาย่อย ผู้วิจัยได้ทำการประเมินและสรุปผลการดำเนินการในแต่ละขั้นตอนของการดำเนินงานอยู่แล้ว โดยนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้มาดำเนินการตามขั้นตอน ได้แก่ 1) จัดระเบียบข้อมูล (data organization) เป็นกระบวนการจัดการเพื่อทำให้ข้อมูลมีความพร้อมที่จะไปวิเคราะห์ พร้อมที่จะแสดงและนำเสนออย่างเป็นระบบ สำหรับการจัดระเบียบข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้ ได้มีการนำข้อมูลเกี่ยวกับการวิจัยจำแนกประเด็นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ด้วยเทคนิคการกรอกข้อมูลลงตาราง ซึ่งมีการจัดแบ่งออกเป็นประเด็นหลักสำคัญและประเด็นย่อยก่อนการแสดงข้อมูล 2) การแสดงข้อมูล (data display) เป็นกระบวนการนำเสนอข้อมูล ส่วนใหญ่อยู่ในรูปของการพรรณนา อันเป็นผลมาจากการเชื่อมโยงข้อมูลที่จัดระเบียบมาแล้วเข้าด้วยกัน ตามกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ เพื่อบอก “เรื่องราว” ของสิ่งที่ศึกษาตามความหมายที่ข้อมูลซึ่งได้ถูกจัดระเบียบไว้ดีแล้ว “พูด” ออกมา สำหรับการวิจัยครั้งนี้ได้นำข้อมูลที่บันทึกไว้มาพรรณนาบอกเป็นเรื่องราว เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการขั้นตอนการทำธนาคารน้ำใต้ดินจากการสาธิตการทำธนาคารน้ำใต้ดินของ อบต.ถ้ำสิงห์ และการจัดทำแผนที่ขาดแคลนน้ำ และ 3) การหาข้อสรุป การตีความ และการตรวจสอบความถูกต้องตรงประเด็นของผลการวิจัย

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

(conclusion, interpretation and verification) เป็นกระบวนการหาข้อสรุปและตีความหมายหรือผลข้อค้นพบที่ได้จากการแสดงข้อมูล รวมถึงการตรวจสอบว่าข้อสรุป/ความหมายที่ได้นั้นมีความถูกต้องตรงประเด็นและน่าเชื่อถือเพียงใด ข้อสรุปและสิ่งที่ตีความออกมานั้นอาจจะอยู่ในรูปของคำอธิบาย กรอบแนวคิด หรือทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องที่ทำการวิเคราะห์นั้น สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ได้มีการนำผลการวิจัยออกมาพรรณนาและสรุปตีความตามเนื้อความที่สอดคล้องกับแนวคิดและทฤษฎีการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย

ผลการศึกษา แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. ผลการสังเคราะห์และถอดบทเรียนโครงการธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร

ผลการวิจัยพบว่า องค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ได้พัฒนานวัตกรรมธนาคารน้ำใต้ดินระบบปิดขึ้นจากการเรียนรู้และปรับประยุกต์องค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการน้ำให้สอดคล้องกับบริบทพื้นที่จริง เนื่องจากสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลาดเชิงเขาและมีความลาดชันสูง การกักเก็บน้ำด้วยสระน้ำขนาดใหญ่หรือธนาคารน้ำใต้ดินระบบเปิดจึงไม่เหมาะสม ทั้งในด้านพื้นที่ งบประมาณ และประสิทธิภาพในการกักเก็บน้ำ ส่งผลให้องค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์เลือกใช้แนวทางธนาคารน้ำใต้ดินระบบปิด ซึ่งสามารถรองรับน้ำฝนและน้ำผิวดินให้ซึมลงสู่ชั้นใต้ดินได้อย่างรวดเร็ว ลดการสูญเสียน้ำจากการไหลบ่า และช่วยฟื้นฟูสมดุลของระบบนิเวศน้ำใต้ดินในพื้นที่

จากการถอดบทเรียนพบว่า กระบวนการดำเนินงานธนาคารน้ำใต้ดินระบบปิดแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ ระดับองค์กรและระดับครัวเรือน โดยทั้งสองระดับมีหลักการดำเนินงานเหมือนกัน ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ การเลือกพื้นที่ การเลือกวัสดุ การขุดหลุม และการจัดเรียงวัสดุภายในหลุม แต่มีความแตกต่างกันในด้านขนาดและวิธีการดำเนินงาน โดยระดับองค์กรใช้เครื่องจักรในการก่อสร้างเพื่อรองรับปริมาณน้ำจำนวนมากตามแนวถนน ร่องน้ำ และพื้นที่เสี่ยงน้ำท่วมขัง ส่วนระดับครัวเรือนเป็นการดำเนินงานขนาดเล็กที่ประชาชนสามารถขุดหลุมและก่อสร้างได้ด้วยตนเองภายในบริเวณบ้านหรือสวนผลไม้

นายกองค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ ให้ข้อมูลว่า

> *“...พื้นที่ของตำบลถ้ำสิงห์ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เชิงเขา เวลาฝนตกน้ำจะไหลลงทะเลอย่างรวดเร็ว ถ้าเราไม่หาวิธีเก็บน้ำเอาไว้ น้ำก็จะสูญเสียไปหมด เราจึงเลือกใช้ธนาคารน้ำใต้ดินระบบปิดเพราะเหมาะกับพื้นที่และใช้งบประมาณไม่สูงมาก...”* (ผู้ให้ข้อมูลหลัก, 2568)

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

สอดคล้องกับความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการที่กล่าวว่า

“...ช่วงแรกเราได้ศึกษาแนวคิดจากหลายพื้นที่ แต่เมื่อนำมาปรับใช้จริงพบว่าต้องออกแบบให้เหมาะกับสภาพพื้นที่ของตำบลถ้ำสิงห์ จึงเกิดรูปแบบธนาคารน้ำใต้ดินที่ใช้หินเขื่อนและวัสดุในท้องถิ่นเป็นหลัก ทำให้สามารถดำเนินงานได้ง่ายและขยายผลได้จริง...” (เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการ, 2568)

นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังพบว่า ความสำเร็จของโครงการไม่ได้เกิดจากเทคนิคการก่อสร้างเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากกระบวนการบริหารจัดการที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน การสร้างความรู้ความเข้าใจและการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยผู้นำชุมชนและประชาชนมีบทบาทสำคัญในการเรียนรู้ ทดลองปฏิบัติ และถ่ายทอดประสบการณ์ไปยังครัวเรือนอื่น ๆ ส่งผลให้เกิดการขยายผลของโครงการอย่างต่อเนื่องในทุกหมู่บ้าน

ผู้นำชุมชนรายหนึ่งสะท้อนว่า

“...เมื่อชาวบ้านเห็นผลจริงว่าบริเวณที่ทำธนาคารน้ำใต้ดินน้ำไม่ท่วมขัง ต้นไม้เจริญเติบโตดีขึ้น คนอื่นก็เริ่มสนใจและขอคำแนะนำในการทำตาม ทำให้เกิดการเรียนรู้ต่อกันภายในชุมชน...” (ผู้นำชุมชน, 2568)

ขณะที่เกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการกล่าวว่า

“...เมื่อก่อนเวลาฝนตกหนัก น้ำจะขังในสวนหลายวัน ทำให้ต้นทุเรียนได้รับความเสียหาย แต่หลังจากทำธนาคารน้ำใต้ดินแล้ว น้ำระบายได้เร็วขึ้น ดินมีความชุ่มชื้นมากขึ้น และลดปัญหารากเน่าได้อย่างชัดเจน...” (เกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการ, 2568)

จากข้อค้นพบดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า ธนาคารน้ำใต้ดินระบบปิดขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์เป็นนวัตกรรมท้องถิ่นที่เกิดจากการประยุกต์องค์ความรู้ให้สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ สามารถแก้ไขปัญหาการบริหารจัดการน้ำได้อย่างเหมาะสม และเป็นต้นแบบของการพัฒนาที่เกิดจากการบูรณาการระหว่างองค์ความรู้ ภาวะผู้นำ และการมีส่วนร่วมของประชาชน อันนำไปสู่ความยั่งยืนในการจัดการทรัพยากรน้ำระดับชุมชน

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

2. ผลการวิเคราะห์ประโยชน์และแนวทางการขยายผลการมีส่วนร่วมของประชาชนจากโครงการธนาคารน้ำใต้ดิน

ผลการวิจัยพบว่า โครงการธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนทั้งในด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม โดยสามารถแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ได้อย่างเป็นรูปธรรม ในด้านการบริหารจัดการน้ำ พบว่า ธนาคารน้ำใต้ดินช่วยรองรับและระบายน้ำในช่วงฤดูฝน ทำให้ปัญหาน้ำท่วมขังในพื้นที่ลุ่มต่ำ บริเวณสวนผลไม้ และพื้นที่อยู่อาศัยลดลงอย่างชัดเจน ขณะเดียวกันยังช่วยเพิ่มปริมาณน้ำสะสมในชั้นใต้ดิน ทำให้ดินมีความชุ่มชื้นต่อเนื่องในช่วงฤดูแล้ง ส่งผลให้พืชสามารถเจริญเติบโตได้ดี แม้ในช่วงที่มีปริมาณฝนลดลง

เกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการรายหนึ่งกล่าวว่า

> *“...เมื่อก่อนเวลาฝนตกหนัก น้ำจะขังอยู่ในสวนหลายวัน ต้องขุดร่องระบายน้ำตลอด แต่หลังจากทำธนาคารน้ำใต้ดินแล้ว น้ำระบายลงดินเร็วขึ้นมาก ต้นทุเรียนไม่ยืนต้นตายเหมือนที่ผ่านมา...”* (เกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการ)

นอกจากนี้ ยังพบว่าโครงการช่วยลดผลกระทบจากภัยแล้ง เนื่องจากการเติมน้ำลงสู่ชั้นใต้ดินอย่างต่อเนื่องทำให้เกิดการสะสมของน้ำใต้ดินเพิ่มขึ้น ส่งผลให้บ่อบาดาลและแหล่งน้ำธรรมชาติมีน้ำเพียงพอสำหรับการอุปโภคบริโภคและการเกษตร

ผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ให้ข้อมูลว่า

> *“...แนวคิดสำคัญของธนาคารน้ำใต้ดินคือการเก็บน้ำฝนทุกหยดไว้ในพื้นที่ ไม่ปล่อยให้น้ำไหลทิ้งออกไปนอกชุมชน เพราะน้ำที่เก็บไว้ใต้ดินจะกลับมาเป็นต้นทุนสำคัญในการดำรงชีวิตของคนในอนาคต...”* (ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)

ด้านสิ่งแวดล้อม พบว่า ธนาคารน้ำใต้ดินช่วยลดปัญหาน้ำเสีย กลิ่นเหม็น และน้ำเน่าเสียจากการท่วมขัง เนื่องจากน้ำถูกระบายลงสู่ใต้ดินได้รวดเร็วขึ้น อีกทั้งยังช่วยลดแหล่งเพาะพันธุ์ยุงลายและแมลงพาหะนำโรค ส่งผลให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมในชุมชนดีขึ้น

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ชาวบ้านรายหนึ่งสะท้อนว่า

“...แต่ก่อนเวลาฝนตก น้ำจะขังตามบ้านและมีลูกน้ำยุงลายจำนวนมาก แต่ตอนนี้น้ำไม่ขังเหมือนเดิม กลิ่นเหม็นก็น้อยลง ทำให้สภาพแวดล้อมน่าอยู่ขึ้น...” (ประชาชนในพื้นที่)

ในด้านการเกษตร พบว่า ธนาคารน้ำใต้ดินช่วยรักษาความชุ่มชื้นของดินและลดปัญหาโรครากเน่าในพืชเศรษฐกิจสำคัญของพื้นที่ เช่น ทุเรียน ลองกอง และกาแฟ ส่งผลให้ต้นไม้มีความสมบูรณ์มากขึ้น ผลผลิตเพิ่มขึ้น และลดต้นทุนในการจัดการน้ำ

เกษตรกรเจ้าของสวนทุเรียนกล่าวว่า

“...เมื่อก่อนหน้าแล้งต้องเปิดสปริงเกอร์ทุกวัน แต่หลังจากทำธนาคารน้ำใต้ดิน ดินชุ่มชื้นมาก เปิดน้ำสัปดาห์ละสองถึงสามครั้งก็เพียงพอ ช่วยลดค่าไฟและค่าน้ำได้มาก...” (เกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการ)

นอกจากประโยชน์ที่เกิดขึ้นในเชิงกายภาพแล้ว ผลการวิจัยยังพบว่า ความสำเร็จของโครงการเกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การร่วมรับรู้ปัญหา การร่วมวางแผน การร่วมดำเนินงาน การร่วมดูแลรักษา และการร่วมติดตามผล โดยองค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ใช้กระบวนการประชาคม การประชุมหมู่บ้าน และการสาธิตภาคปฏิบัติเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเข้าใจแก่ประชาชน

เมื่อประชาชนเห็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริง จึงเกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้ระหว่างกัน ส่งผลให้เกิดการขยายผลจากครัวเรือนต้นแบบไปสู่ครัวเรือนอื่นอย่างต่อเนื่อง

ผู้นำชุมชนให้ข้อมูลว่า

“...วิธีที่ได้ผลดีที่สุดไม่ใช่การบังคับ แต่เป็นการให้ชาวบ้านเห็นผลจริงจากบ้านตัวอย่าง เมื่อเห็นว่าปัญหาน้ำท่วมลดลง ต้นไม้ดีขึ้น คนอื่นก็เริ่มทำตามเอง...” (ผู้นำชุมชน)

จากข้อค้นพบดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า ธนาคารน้ำใต้ดินมิได้เป็นเพียงนวัตกรรมด้านการจัดการน้ำเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกสำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน พัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน และ

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ส่งเสริมการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนฐานของการพึ่งพาตนเอง อันเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

3. ผลการจัดทำนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนงานการบริหารจัดการน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์

ผลการวิจัยพบว่า ภายหลังจากการสังเคราะห์ และถอดบทเรียนโครงการธนาคารน้ำใต้ดิน รวมทั้งการวิเคราะห์ประโยชน์และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ได้นำองค์ความรู้ที่ได้จากการดำเนินโครงการมาพัฒนาเป็นข้อเสนอเชิงนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนงานด้านการบริหารจัดการน้ำใต้ดิน เพื่อให้เกิดการขยายผลอย่างเป็นระบบ และเกิดความยั่งยืนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน โดยองค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ได้มีการกำหนดนโยบายส่งเสริมและขยายผลธนาคารน้ำใต้ดินทั้งในระดับองค์กรและระดับครัวเรือน โดยมีเป้าหมายสำคัญในการเพิ่มประสิทธิภาพการกักเก็บน้ำ ลดปัญหาน้ำท่วมและภัยแล้ง ตลอดจนสร้างความมั่นคงด้านน้ำสำหรับภาคการเกษตรและการดำรงชีวิตของประชาชนในระยะยาว

หนึ่งในนวัตกรรมสำคัญที่ได้รับการพัฒนาต่อยอดจากโครงการ คือ แนวคิด “ถนนเก็บน้ำ” ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้ระบบธนาคารน้ำใต้ดินร่วมกับโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน โดยการก่อสร้างจุดรับน้ำ และจุดกระจายน้ำตามแนวถนนสายหลักและสายรอง เพื่อชะลอการไหลของน้ำฝน เพิ่มการซึมผ่านของน้ำลงสู่ชั้นใต้ดิน และลดการสูญเสียน้ำออกจากพื้นที่ การดำเนินงานดังกล่าวช่วยให้เกิดการบริหารจัดการน้ำในระดับพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

นายกองค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ให้ข้อมูลว่า

> *“...แนวคิดถนนเก็บน้ำเกิดจากการต่อยอดโครงการธนาคารน้ำใต้ดิน เพราะเราเห็นว่าน้ำจำนวนมากไหลไปตามถนนและไหลออกนอกพื้นที่อย่างรวดเร็ว หากสามารถเก็บน้ำไว้ตามแนวถนนได้ ก็จะช่วยเพิ่มปริมาณน้ำใต้ดินและลดปัญหาภัยแล้งในอนาคต...”* (ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)

นอกจากนี้ ยังมีการจัดตั้ง “กลุ่มธนาคารน้ำใต้ดินตำบลถ้ำสิงห์” เพื่อเป็นกลไกกลางในการขับเคลื่อนงานด้านการบริหารจัดการน้ำของชุมชน โดยมีบทบาทในการเผยแพร่องค์ความรู้ ให้คำปรึกษาแก่ประชาชน สนับสนุนการจัดทำธนาคารน้ำใต้ดินในครัวเรือน ตลอดจนติดตามและประเมินผลการดำเนินงานในแต่ละพื้นที่

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ผู้นำชุมชนรายหนึ่งกล่าวว่า

“...การมีกลุ่มธนาคารน้ำใต้ดินช่วยให้การทำงานต่อเนื่องมากขึ้น เพราะเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกัน ชาวบ้านสามารถเข้ามาขอคำแนะนำได้ตลอดเวลา...” (ผู้นำชุมชน)

ทั้งนี้องค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ได้มีการวางแผนจัดทำฐานข้อมูลทรัพยากรน้ำ และแผนที่พื้นที่เสี่ยงต่อการขาดแคลนน้ำในระดับหมู่บ้าน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการวางแผนและตัดสินใจเชิงนโยบาย โดยมีการสำรวจแหล่งน้ำ จุดติดตั้งธนาคารน้ำใต้ดิน พื้นที่การเกษตร และพื้นที่ที่ประสบปัญหาภัยแล้งเป็นประจำทุกปี ข้อมูลดังกล่าวจะถูกนำมาใช้ประกอบการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นและแผนบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของตำบล

เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการให้ข้อมูลว่า

“...ในอนาคตเราต้องมีฐานข้อมูลน้ำของตำบลที่ชัดเจน เพื่อให้รู้ว่าพื้นที่ใดมีความเสี่ยง พื้นที่ใดควรได้รับการสนับสนุนก่อน และสามารถวางแผนการใช้งบประมาณได้อย่างมีประสิทธิภาพ...” (เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการ)

จากการประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ข้อเสนอเชิงนโยบายออกเป็น 4 ยุทธศาสตร์สำคัญ ได้แก่

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาและขยายผลธนาคารน้ำใต้ดินในระดับครัวเรือนและชุมชน
2. ยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบฐานข้อมูลและสารสนเทศด้านทรัพยากรน้ำ
3. ยุทธศาสตร์การส่งเสริมการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ของประชาชนด้านการจัดการน้ำ
4. ยุทธศาสตร์การบูรณาการความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคประชาชน และภาคีเครือข่าย

ทั้งนี้ ได้มีการกำหนดแผนงานและโครงการรองรับในระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องและสามารถประเมินผลได้อย่างเป็นรูปธรรม

จากข้อค้นพบดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า องค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์สามารถนำผลการเรียนรู้จากโครงการธนาคารน้ำใต้ดินมาต่อยอดสู่การกำหนดนโยบายสาธารณะในระดับท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน การใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ และการบูรณาการ ความร่วมมือของทุกภาคส่วน อันจะนำไปสู่การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ การแก้ไขปัญหาภัยแล้ง และการพัฒนาภาคการเกษตรอย่างยั่งยืนในอนาคต

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

อภิปรายผลการวิจัย

1. การสังเคราะห์ และถอดบทเรียนโครงการธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ ผลการวิจัยพบว่า องค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ได้พัฒนานวัตกรรมธนาคารน้ำใต้ดินระบบปิดให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ ซึ่งมีลักษณะเป็นพื้นที่ลาดเชิงเขาและมีความลาดชันสูง ส่งผลให้เกิดการปรับประยุกต์รูปแบบการจัดการน้ำจากองค์ความรู้เดิมให้สอดคล้องกับสภาพภูมิสังคมของชุมชน สะท้อนให้เห็นว่าความสำเร็จของนวัตกรรมมิได้เกิดจากการลอกเลียนแบบรูปแบบการดำเนินงานจากพื้นที่อื่นโดยตรง แต่เกิดจากการเรียนรู้ การปรับใช้ และการสร้างนวัตกรรมบนฐานของบริบทท้องถิ่น สอดคล้องกับแนวคิดของ Rogers (2003) อธิบายว่า การยอมรับนวัตกรรมจะเกิดขึ้นได้ดีเมื่อมีการปรับให้เหมาะสมกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของพื้นที่ รวมทั้งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาโดยใช้พื้นที่เป็นฐาน (Area-Based Development) ที่มุ่งเน้นการนำทุนและศักยภาพของท้องถิ่นมาใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน

นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังพบว่าธนาคารน้ำใต้ดินระบบปิดสามารถดำเนินการได้ทั้งในระดับองค์กรและระดับครัวเรือน ผ่านกระบวนการสำคัญ 4 ขั้นตอน ได้แก่ การเลือกพื้นที่ การเลือกวัสดุ การขุดหลุม และการจัดเรียงวัสดุ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ประชาชนสามารถเรียนรู้และนำไปปฏิบัติได้จริง สอดคล้องกับงานวิจัยของ ปิยะวรรณ ปานโต และคณะ (2563) ศึกษานวัตกรรมการบริหารจัดการน้ำ: ธนาคารน้ำใต้ดิน พบว่าธนาคารน้ำใต้ดินระบบปิดเป็นรูปแบบการจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพ สามารถประยุกต์ใช้ได้ในหลายพื้นที่ และช่วยแก้ไขปัญหาน้ำท่วมขังควบคู่กับการเพิ่มปริมาณน้ำใต้ดิน เช่นเดียวกับงานวิจัยของ นริศรินทร พันธเพชร และสมิหรา จิตตลดากร (2564) ศึกษารูปแบบการจัดการโครงการธนาคารน้ำใต้ดินอย่างยั่งยืนของจังหวัดยโสธร พบว่า ปัจจัยแห่งความสำเร็จของการดำเนินโครงการธนาคารน้ำใต้ดินอย่างยั่งยืนประกอบด้วยกระบวนการดำเนินงานที่ชัดเจน ความเหมาะสมของพื้นที่ก่อสร้าง การสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน ในขณะเดียวกัน พิมพ์พิสุทธิ์ อ้วนล้ำ และคณะ (2560) ศึกษาการจัดการความรู้เพื่อการบริหารจัดการน้ำสู่ความเข้มแข็งของชุมชนและพึ่งตนเองด้านแหล่งน้ำอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาโครงการธนาคารน้ำใต้ดิน บ้านคำกลาง ตำบลเก่าขาม อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า การจัดการความรู้ด้านธนาคารน้ำใต้ดินช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองด้านทรัพยากรน้ำได้อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะธนาคารน้ำใต้ดินระบบปิดที่สามารถดำเนินการได้ในระดับครัวเรือน ใช้งบประมาณไม่สูง และประชาชนสามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับบริบทขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ที่มุ่งส่งเสริมให้ประชาชนเรียนรู้และนำไปปฏิบัติจริงภายในพื้นที่ของตน นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังแสดงให้เห็นว่าความสำเร็จของโครงการไม่ได้เกิดจากเทคนิคการก่อสร้างเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากภาวะผู้นำของผู้บริหารท้องถิ่น การสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของ Cohen

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

and Uphoff (1980) อธิบายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจ การดำเนินงาน การรับผลประโยชน์ และการประเมินผล เป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จและความยั่งยืนของการพัฒนา ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์เป็นนวัตกรรมการจัดการน้ำที่เกิดจากการบูรณาการองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาวะผู้นำ และการมีส่วนร่วมของประชาชน จนสามารถพัฒนาเป็นรูปแบบการจัดการน้ำที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ และเป็นต้นแบบของการพัฒนาชุมชนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

2. การวิเคราะห์ประโยชน์และแนวทางการขยายผลการมีส่วนร่วมของประชาชนจากโครงการธนาคารน้ำใต้ดิน

ผลการวิจัยพบว่า โครงการธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนในหลายมิติ ทั้งด้านการบริหารจัดการน้ำ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม โดยสามารถลดปัญหาน้ำท่วมขังในช่วงฤดูฝน เพิ่มความชุ่มชื้นของดินในช่วงฤดูแล้ง บรรเทาปัญหาน้ำเค็ม น้ำเสีย และกลิ่นรบกวน รวมทั้งช่วยลดปัญหาโรครากเน่าในพืช ส่งผลให้ผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้นและต้นทุนการผลิตลดลง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะธนาคารน้ำใต้ดินทำหน้าที่เป็นระบบกักเก็บและเติมน้ำลงสู่ชั้นใต้ดิน ทำให้สามารถรักษาสมดุลของระบบน้ำในพื้นที่และลดการสูญเสียน้ำจากการไหลบ่าตามธรรมชาติ จึงช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากรน้ำในภาคการเกษตรและการดำรงชีวิตของประชาชนได้อย่างเป็นรูปธรรม สอดคล้องกับงานวิจัยของ พิมพ์พิสุทธิ์ อ้วนล้ำ และคณะ (2560) ศึกษาการจัดการความรู้เพื่อการบริหารจัดการน้ำสู่ความเข้มแข็งของชุมชนและพึ่งตนเองด้านแหล่งน้ำอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาโครงการธนาคารน้ำใต้ดินบ้านคำกลาง ตำบลเก่าขาม อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า ธนาคารน้ำใต้ดินเป็นนวัตกรรมการจัดการน้ำที่ช่วยเพิ่มศักยภาพในการกักเก็บน้ำ ลดปัญหาน้ำท่วมและการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง รวมทั้งสร้างความมั่นคงด้านทรัพยากรน้ำให้แก่ชุมชน ส่งผลให้ประชาชนสามารถพึ่งพาตนเองด้านแหล่งน้ำได้อย่างยั่งยืน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ ปิยะวรรณ ปานโต และคณะ (2563) ศึกษานวัตกรรมการบริหารจัดการน้ำ: ธนาคารน้ำใต้ดิน พบว่า ธนาคารน้ำใต้ดินเป็นนวัตกรรมการบริหารจัดการน้ำที่สามารถแก้ไขปัญหาน้ำท่วมขังและการขาดแคลนน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะธนาคารน้ำใต้ดินระบบปิดที่สามารถประยุกต์ใช้ได้ในระดับครัวเรือนและชุมชน นอกจากนี้ ความสำเร็จของโครงการไม่ได้เกิดจากเทคโนโลยีหรือรูปแบบการก่อสร้างเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การร่วมรับรู้ปัญหา การร่วมวางแผน การร่วมดำเนินงาน การร่วมดูแลรักษา และการร่วมติดตามประเมินผล ส่งผลให้ประชาชนเกิดความเข้าใจ เห็นคุณค่าของโครงการ และพร้อมที่จะขยายผลไปสู่ครัวเรือนอื่นในชุมชน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการมีส่วนร่วมทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการ และตระหนักถึงผลประโยชน์ที่ได้รับโดยตรงจากการดำเนินงาน สอดคล้องกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของ Cohen และ Uphoff (1980) อธิบายว่า การพัฒนาที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การดำเนินงาน การรับผลประโยชน์ และการประเมินผล จะช่วยสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและนำไปสู่

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ความยั่งยืนของโครงการพัฒนา เช่นเดียวกับงานวิจัยของ นริศรินทร พันธเพชร และคณะ (2564) ศึกษารูปแบบการจัดการโครงการธนาคารน้ำใต้ดินอย่างยั่งยืนของจังหวัดยโสธร พบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้โครงการธนาคารน้ำใต้ดินประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืน คือ การมีส่วนร่วมของประชาชน การสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันภายในชุมชน อีกทั้ง การที่ประชาชนสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้และประสบการณ์จากครัวเรือนต้นแบบไปสู่ครัวเรือนอื่นได้อย่างต่อเนื่อง ยังสะท้อนถึงการเกิดทุนทางสังคม (Social Capital) และเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการขยายผลนวัตกรรมสู่สาธารณะ ทำให้การดำเนินงานไม่ต้องพึ่งพาหน่วยงานภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่สามารถขับเคลื่อนด้วยพลังของชุมชนเอง ดังนั้น ธนาคารน้ำใต้ดินจึงมิได้เป็นเพียงนวัตกรรมด้านการบริหารจัดการน้ำเพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้งและน้ำท่วมเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วม เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน พัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และส่งเสริมการพึ่งพาตนเองด้านทรัพยากรน้ำ อันเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนในระยะยาว

3. การจัดทำนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนงานการบริหารจัดการน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์

ผลการวิจัยที่พบว่าองค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์สามารถนำองค์ความรู้และประสบการณ์จากการดำเนินโครงการธนาคารน้ำใต้ดินมาพัฒนาเป็นนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนงานด้านการบริหารจัดการน้ำในระดับท้องถิ่น สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยองค์ความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติงานจริงของประชาชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้รับการรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์จนสามารถพัฒนาเป็นแนวทางการดำเนินงานและนโยบายสาธารณะได้ สอดคล้องกับแนวคิดการสร้างองค์ความรู้ของ Nonaka และ Takeuchi (1995) อธิบายว่าความรู้จากประสบการณ์หรือความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) สามารถถ่ายทอดและพัฒนาเป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และนำไปใช้ในการตัดสินใจเชิงนโยบายขององค์กรได้ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการ (Integrated Water Resources Management: IWRM) ซึ่งมุ่งเน้นการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นระบบ โดยคำนึงถึงความเชื่อมโยงระหว่างมิติด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ควบคู่กับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในพื้นที่ การที่องค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์กำหนดยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาธนาคารน้ำใต้ดิน การจัดทำฐานข้อมูลน้ำ การส่งเสริมการมีส่วนร่วม และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ จึงสะท้อนหลักการสำคัญของ IWRM ที่ให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการน้ำบนฐานของข้อมูล ความร่วมมือ และการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ผลการศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (Participatory Development) ของ Chambers (1997) อธิบายว่า ประชาชนควรมีบทบาทในการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ และร่วมรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เนื่องจากนโยบายและแผนงานที่เกิดขึ้นจากโครงการธนาคารน้ำใต้ดินเป็นผลมาจากการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างประชาชน ผู้นำชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ทำให้แผนงานที่กำหนดขึ้นสามารถตอบสนองต่อปัญหา และความต้องการของพื้นที่ได้อย่างแท้จริง เช่นเดียวกับงานวิจัยของ พิมพ์พิสุทธิ์ อ้วนล้ำ และคณะ (2560) ศึกษาการจัดการความรู้เพื่อการบริหารจัดการน้ำสู่ความเข้มแข็งของชุมชนและพึ่งตนเองด้านแหล่งน้ำอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาโครงการธนาคารน้ำใต้ดิน (Ground Water Bank) บ้านคำกลาง ตำบลเก่าขาม อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนที่ประสบความสำเร็จจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดทิศทางการพัฒนา นอกจากนี้ ปิยะวรรณ ปานโต และคณะ (2563) ศึกษานวัตกรรมการบริหารจัดการน้ำ: ธนาคารน้ำใต้ดิน พบว่า การจัดทำฐานข้อมูลชุมชนและการจัดการองค์ความรู้ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการวางแผนพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ นริศรินทร พันธเพชร และสมิหรา จิตตลดากร (2564) รูปแบบการจัดการโครงการธนาคารน้ำใต้ดินอย่างยั่งยืนของจังหวัดยโสธร พบว่าการสร้างเครือข่ายความร่วมมือและกลไกการบริหารจัดการทรัพยากรในระดับชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความยั่งยืนของการพัฒนาท้องถิ่น ดังนั้น ผลการวิจัยจึงสะท้อนให้เห็นว่าธนาคารน้ำใต้ดินมิได้เป็นเพียงนวัตกรรมทางกายภาพเพื่อแก้ไขปัญหาน้ำเท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการสร้างองค์ความรู้ การพัฒนาศักยภาพของชุมชน และการยกระดับสู่การกำหนดนโยบายสาธารณะในระดับท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความมั่นคงด้านทรัพยากรน้ำ ลดผลกระทบจากปัญหาภัยแล้ง และสนับสนุนการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนในระยะยาว

ข้อเสนอแนะการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้เสนอข้อเสนอแนะใน 3 ระดับ ได้แก่ ระดับนโยบาย ระดับปฏิบัติ และระดับการวิจัย ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะระดับนโยบาย

ควรบูรณาการการบริหารจัดการน้ำของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะ สทนช. ให้มีบทบาทกำกับเชิงรุก และปรับแนวคิดการจัดการน้ำจากการมุ่งเน้นการนำน้ำขึ้นมาใช้และการระบายน้ำ ไปสู่การส่งเสริม “การเติมน้ำลงใต้ดิน” ผ่านนวัตกรรมธนาคารน้ำใต้ดิน พร้อมสนับสนุนงบประมาณและการวิจัยอย่างต่อเนื่อง

2. ระดับปฏิบัติการ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรขับเคลื่อนโครงการธนาคารน้ำใต้ดินอย่างเป็นระบบ โดยพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือในระดับจังหวัด ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับครัวเรือน และสนับสนุนทรัพยากรที่จำเป็นเพื่อให้เกิดการขยายผลอย่างเป็นรูปธรรม

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

3. ระดับการวิจัย

ควรมีการศึกษาผลกระทบและคุณภาพน้ำจากธนาคารน้ำใต้ดินทั้งระบบเปิดและระบบปิด รวมถึงการพัฒนาแผนที่ธนาคารน้ำใต้ดินระดับประเทศ เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการวางแผนบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2558, 14 กรกฎาคม). **ธนาคารน้ำ ทางเลือกใหม่ต้านภัยแล้ง.** กรุงเทพธุรกิจ. สืบค้นเมื่อ 5 มิถุนายน 2562, จาก http://www.bangkokbiznews.com/blog/detail/635038

ณรงค์ศักดิ์ จักรกรณ์ และคณะ. (2554). **รูปแบบ แนวทาง และมาตรการในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ**. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยเครือข่ายทางธุรกิจและชุมชนเข้มแข็ง คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร.

นริศรินทร พันธเพชร, สมิหรา จิตตลดากร, และมหาวิทยาลัยเวสเทิร์น. (2564). รูปแบบการจัดการโครงการธนาคารน้ำใต้ดินอย่างยั่งยืนของจังหวัดยโสธร. **วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ**, 6(3), 92–107.

ปิยะวรรณ ปานโต, อัญชลี จวงจันทร์, และวิลาสิณี ฉายรัตน์ตระกูล. (2563). นวัตกรรมการบริหารจัดการน้ำ: ธนาคารน้ำใต้ดิน. **วิจัยปริทัศน์**, 2, 1–11.

พิมพ์พิสุทธิ์ อ้วนล้ำ, พัชรินทร์ ธรรมสาร, อนุรักษ์ ประทุมชาติ, สมศักดิ์ ไกรเดช, และสะท้อน ปราบจันดี. (2560). **การจัดการความรู้เพื่อการบริหารจัดการน้ำสู่ความเข้มแข็งของชุมชนและพึ่งตนเองด้านแหล่งน้ำอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาโครงการธนาคารน้ำใต้ดินบ้านคำกลาง ตำบลเก่าขาม อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี**. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.). กรุงเทพมหานคร.

สัจจา บรรจงศิริ, บำเพ็ญ เขียวหวาน, ปาลีรัตน์ การดี, และรสิกา อังกูร. (2559). **แนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบมีส่วนร่วม: กรณีศึกษาพื้นที่ลุ่มน้ำยม**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สุจริต คูณธนกุลวงศ์ และคณะ. (2548). **โครงการติดตามข้อมูลน้ำบาดาลสำหรับพื้นที่ด้านเหนือของที่ราบภาคกลางตอนล่าง และพัฒนาระบบเชื่อมโยงข้อมูลของแบบจำลองน้ำบาดาล**. กรุงเทพฯ: กรมทรัพยากรน้ำบาดาล.

Rogers, E. M. (2003). **Diffusion of innovations** (5th ed.). New York: Free Press.

Chambers, R. (1997). **Whose reality counts? Putting the first last**. London: Intermediate Technology Publications.

Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1980). Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity. **World Development**, 8(3), 213–235.

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). **The knowledge-creating company**. New York: Oxford University Press.

Tashakkori, A., & Teddlie, C. (1998). **Mixed methodology: Combining qualitative and quantitative approaches**. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Citation : พระครูบรรหารธรรมสิทธิ์ (วรรณไชย สิริวณฺโณ). (2569). นวัตกรรมการแก้ปัญหาภัยแล้งทางการเกษตรด้วยธนาคารน้ำใต้ดินขององค์การบริหารส่วนตำบลถ้ำสิงห์ อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 1–18. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 (มกราคม–มิถุนายน 2569) : 19-35
Journal of Social Innovation Management: JSIM Vol. 1 No. 1 (January–June 2026) : 19–35

วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร

Culture of Making Merit in the Temple in Chumphon Province

วาสนา ม่วงแนม

Watsana Muangnaem

มูลนิธิหลวงปู่สงฆ์จันทสโรเพื่อการวิจัย จังหวัดชุมพร ประเทศไทย; Luangpusong Jantasaro for Research Foundation, Chumphon, Thailand; e-mail : ched31310@gmail.com

*Corresponding Author; e-mail : ched31310@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงเชิงประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดชุมพร ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Research) ภายใต้การวิเคราะห์เชิงคุณภาพแบบตีความ (Interpretive Historical Qualitative Approach) จากข้อมูลเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการวิเคราะห์บริบททางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญมีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องภายใต้อิทธิพลของบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี โดยสามารถแบ่งพัฒนาการออกเป็น 3 ช่วงสำคัญในเชิงประวัติศาสตร์ ได้แก่ ช่วงแรกเป็นสังคมดั้งเดิม วัดมีบทบาทเป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งด้านศาสนา การศึกษา การปกครอง และการบริการสาธารณะ ช่วงที่สองเป็นยุคการพัฒนาประเทศ วัดเริ่มปรับบทบาทจากโครงสร้างรัฐ แต่ยังคงดำรงความสัมพันธ์กับชุมชนผ่านระบบบ้าน–วัด–โรงเรียน (บวร) แม้ว่าพฤติกรรมการเข้าวัดของประชาชนเริ่มเปลี่ยนแปลงตามวิถีชีวิตสมัยใหม่และปัจจัยทางเศรษฐกิจ และช่วงที่สามเป็นยุคสังคมดิจิทัลหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ซึ่งรูปแบบการทำบุญมีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งการเข้าวัดแบบดั้งเดิมและการทำบุญผ่านสื่อดิจิทัล อย่างไรก็ตาม วัดที่มีทุนทางวัฒนธรรมสูง เช่น วัดเกจิอาจารย์ชื่อดัง วัดโบราณสถาน และวัดที่มีบทบาทในประเพณีท้องถิ่น ยังคงได้รับความศรัทธาอย่างต่อเนื่อง สะท้อนถึงการปรับตัวของสถาบันศาสนาในบริบทสังคมร่วมสมัย โดยสรุป การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสะท้อนพลวัตของวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในมิติทางประวัติศาสตร์ ที่เชื่อมโยงระหว่างศาสนา สังคม และเทคโนโลยีอย่างเป็นระบบ

คำสำคัญ : วัฒนธรรม, การเข้าวัดทำบุญ, พุทธศาสนิกชน

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

Abstract

This research aims to study the historical transformation of Buddhist temple-going and merit-making culture among Buddhists in Chumphon Province from the past to the present. The study employs a Historical Research approach under an Interpretive Historical Qualitative framework, drawing on documentary data, in-depth interviews, and the analysis of socio-cultural contexts within the study area.

The findings reveal that temple-going and merit-making culture has continuously evolved under the influence of social, economic, and technological contexts. The development can be divided into three major historical periods. The first period is the traditional society, in which temples served as the central institution of communities, performing religious, educational, administrative, and public service functions. The second period is the national development era, during which temples gradually separated from state structures but maintained close community relations through the “home–temple–school” (Baan–Wat–Rongrian: BW-R) system. However, temple attendance among younger generations began to decline due to changes in lifestyles and economic conditions. The third period is the digital society era following the 1997 economic crisis, in which merit-making practices became more diverse, including both traditional temple-based activities and online merit-making through digital platforms. Nevertheless, temples with strong cultural capital—such as those with renowned monks, historical significance, and local ritual importance—continue to receive sustained public faith and support. This reflects the adaptive transformation of religious institutions in contemporary society. In conclusion, these changes reflect the dynamics of temple-going and merit-making culture in a historical dimension, which is systematically interconnected with religion, society, and technology.

Keywords : culture, making merit in the temple, Buddhist

บทนำ

วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญของพุทธศาสนิกชนไทยเป็นองค์ประกอบสำคัญของวิถีชีวิตและระบบคุณค่าทางสังคมที่สืบทอดมาอย่างยาวนานตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะในสังคมไทยดั้งเดิมตั้งแต่สมัยสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ วัดมิได้เป็นเพียงศาสนสถานเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์กลางของชุมชนใน

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35
สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ด้านการศึกษา การอบรมศีลธรรม และการดำรงชีวิตร่วมกัน ภาพการที่ผู้สูงอายุพาบุตรหลานนำปิ่นโตไปทำบุญที่วัดจึงสะท้อนถึงการสืบทอดวัฒนธรรมทางศาสนาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้คนไทยมีลักษณะนิสัยที่อ่อนโยน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีวาจาสุภาพ และมีมารยาทงดงาม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่ได้รับการยอมรับในระดับสากล (กระทรวงวัฒนธรรม, 2559)

อย่างไรก็ตาม ในบริบทของสังคมยุคโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี พฤติกรรมการเข้าวัดทำบุญของพุทธศาสนิกชนไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญ โดยพบว่าการเข้าวัดลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ ขณะที่ผู้สูงอายุยังคงเป็นกลุ่มหลักที่เข้าวัดอย่างสม่ำเสมอ ในขณะเดียวกัน รูปแบบการทำบุญได้ขยายไปสู่กิจกรรมสาธารณกุศลอื่น ๆ เช่น การบริจาคเพื่อโรงพยาบาล การทอดผ้าป่าเพื่อการศึกษา และการเข้าร่วมกิจกรรมปฏิบัติธรรมเฉพาะกิจ มากกว่าการเข้าวัดในชีวิตประจำวัน (MGR Online, 2560)

นอกจากนี้ ยังพบปรากฏการณ์ “พุทธพาณิชย์” ที่สะท้อนถึงการปรับตัวของสถาบันศาสนาในเชิงเศรษฐกิจ โดยมีการพัฒนากิจกรรมทางศาสนาในลักษณะเชิงพาณิชย์ เช่น การบูชาวัตถุมงคล การจัดพิธีกรรม การเชิญชวนทำบุญผ่านตู้บริจาค การให้บริการด้านพิธีกรรม การจัดงานเทศกาลทางศาสนา การสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การระดมทุนเพื่อก่อสร้างถาวรวัตถุ การทำบุญไถ่ชีวิตสัตว์ และการพัฒนาวัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งล้วนสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาทของวัดในสังคมร่วมสมัย (MGR Online, 2560)

ในเชิงหลักธรรม พระพุทธศาสนาให้ความหมายของ “บุญ” ว่าเป็นการกระทำความดีที่ช่วยชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ลดละความโลภ โกรธ และหลง อันเป็นเหตุแห่งความทุกข์ โดยการทำบุญตามหลักพระพุทธศาสนามี “บุญกิริยาวัตถุ 10” ได้แก่ ทานมัย สีลมัย ภาวนามัย อปจายนมัย ไวยาวัจจมัย ปัตติทานมัย ปัตตานุโมทนามัย ธรรมสวนมัย ธรรมเทศนามัย และทิฏฐุชุกรรม ทั้งนี้ การปฏิบัติพื้นฐานที่สำคัญที่สุดคือ “บุญกิริยาวัตถุ 3” ได้แก่ การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา ซึ่งเป็นแกนหลักของการพัฒนาจิตใจมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนา (กระทรวงวัฒนธรรม, 2559)

จังหวัดชุมพรเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ของประเทศไทย โดยปรากฏหลักฐานว่าเป็นเมืองในระบบเมืองสิบสองนักษัตรของอาณาจักรนครศรีธรรมราชตั้งแต่ พ.ศ. 1098 ต่อมาได้รับการพัฒนาเป็นเมืองชั้นตรีในสมัยอยุธยา และยกระดับเป็นมณฑลชุมพรในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนเปลี่ยนสถานะเป็นจังหวัดในปี พ.ศ. 2459 (สำนักงานจังหวัดชุมพร, 2561) อีกทั้งยังมีบทบาทในฐานะเมืองหน้าด่านหรือ “ประตูภาคใต้” ที่มีความสำคัญด้านยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจ

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดชุมพรมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากร่องมรสุมทั้งตะวันตกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้มีฝนตกเกือบตลอดปี ส่งผลให้พื้นที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจหลากหลายชนิด เช่น ทุเรียน มังคุด มะพร้าว กาแฟ ยางพารา และปาล์มน้ำมัน

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35. สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

รวมทั้งมีแนวชายฝั่งทะเลยาวต่อเนื่องริมอ่าวไทย ซึ่งสะท้อนถึงความหลากหลายทางทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่เหมาะสมต่อการศึกษาเชิงพื้นที่ (สำนักงานจังหวัดชุมพร, 2561)

ดังนั้น การศึกษาวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดชุมพรจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยภายใต้บริบทโลกสมัยใหม่ รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับการปรับตัวของวัฒนธรรมทางศาสนาในสังคมร่วมสมัยได้อย่างเป็นระบบ

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญที่เปลี่ยนแปลงไปของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดชุมพรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันศึกษาวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญที่เปลี่ยนแปลงไปของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดชุมพรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Research) ภายใต้การวิเคราะห์เชิงคุณภาพแบบตีความ (Interpretive Historical Qualitative Approach) โดยมุ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงเชิงประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดชุมพรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การวิจัยใช้ข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการวิเคราะห์บริบททางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษาเพื่อนำไปสู่การอธิบายเชิงพัฒนาการของปรากฏการณ์อย่างเป็นระบบ (Creswell, 2014; Tosh, 2015; Denzin & Lincoln, 2018)

1. พื้นที่วิจัย

พื้นที่วิจัยครอบคลุมจังหวัดชุมพรทั้ง 8 อำเภอ โดยคัดเลือกพื้นที่วัดและชุมชนที่มีบริบทแตกต่างกันเพื่อสะท้อนความหลากหลายของวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในเชิงพื้นที่ ได้แก่ วัดในเขตเมือง วัดชนบท วัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และที่พักสงฆ์ในระดับชุมชน ทั้งนี้การกำหนดพื้นที่วิจัยดังกล่าวเป็นไปตามแนวคิดการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์และเชิงคุณภาพที่ให้ความสำคัญกับบริบทเชิงพื้นที่ (contextual setting) เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างรอบด้านและลึกซึ้ง (Yin, 2018; Creswell, 2014; Denzin & Lincoln, 2018)

2. แหล่งข้อมูล

แหล่งข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

2.1 แหล่งข้อมูลเอกสาร (Documentary Sources) ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย บทความวิชาการ เอกสารทางประวัติศาสตร์ และรายงานที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการของวัดและพฤติกรรมทางศาสนาใน

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

จังหวัดชุมพร ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นฐานข้อมูลสำคัญของการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ในการอธิบายปรากฏการณ์ในอดีต (Scott, 1990; Tosh, 2015)

2.2 แหล่งข้อมูลภาคสนาม (Field Data Sources) ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และพุทธศาสนิกชนในพื้นที่ศึกษา ซึ่งได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อสะท้อนประสบการณ์และความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (Kvale & Brinkmann, 2015; Patton, 2015)

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview Guide) แบบบันทึกภาคสนาม (Field Note Form) และแบบวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis Form) เพื่อใช้เก็บข้อมูลทั้งเชิงประวัติศาสตร์และเชิงบริบททางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเครื่องมือมาตรฐานในงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Yin, 2018; Miles, Huberman & Saldaña, 2014)

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการ 2 ลักษณะ ได้แก่

4.1 การศึกษาข้อมูลเอกสาร โดยการรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องตามแนวทางการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Tosh, 2015)

4.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และการสังเกตบริบทพื้นที่จริง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สะท้อนความเป็นจริงทางสังคมและวัฒนธรรมตามแนวคิดการวิจัยเชิงคุณภาพ (Patton, 2015; Creswell, 2014)

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เชิงคุณภาพแบบตีความ (Interpretive Analysis) และการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยดำเนินการ 3 ขั้นตอน ได้แก่ การจัดระเบียบข้อมูล (Data Organization) การจำแนกและจัดหมวดหมู่ข้อมูล (Data Categorization) และการตีความและสังเคราะห์ความหมาย (Interpretation) เพื่ออธิบายพัฒนาการของวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญอย่างเป็นระบบ (Krippendorff, 2018; Miles et al., 2014)

6. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล

ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ได้แก่ การตรวจสอบด้านแหล่งข้อมูล วิธีการเก็บข้อมูล และการเปรียบเทียบข้อมูลจากหลายมุมมอง เพื่อเพิ่มความถูกต้อง ความน่าเชื่อถือ และความสมบูรณ์ของผลการวิจัย ซึ่งเป็นหลักการสำคัญในงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Denzin, 1978; Patton, 2015)

7. การนำเสนอผลการวิจัย

ผลการวิจัยนำเสนอในลักษณะเชิงพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive–Analytical Presentation) โดยจัดเรียงตามพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญ แบ่งเป็นช่วงเวลาและบริบททาง

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35.
สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

สังคมที่เกี่ยวข้อง พร้อมเชื่อมโยงเหตุ–ผลของการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบตามแนวทางการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (Yin, 2018; Tosh, 2015)

ผลการวิจัย

ผลการศึกษา (ในบทความนี้จะนำเสนอผลการวิจัยเฉพาะในส่วนของผลการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของบทความ) พบว่า วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดชุมพรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีลักษณะค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยที่เจริญขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของประเทศไทย ซึ่งเมื่อนำเงื่อนไขเรื่องระยะเวลามาแบ่งเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนขึ้น สามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงแรก ก่อนประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (ฉบับที่ 1) พ.ศ. 2504–2509 (แผนฯ 1) อันถือได้ว่าเป็นยุคอดีตดั้งเดิมของไทย (Pre-modern of Thailand) ที่ยังไม่มีอิทธิพลของชาติตะวันตกเข้ามาครอบงำแนวความคิดของชาวไทยมากนัก วัดในยุคนี้จึงมีลักษณะเป็นเสมือน “สถาบันเอนกประสงค์” ของหมู่บ้านชุมชน กล่าวคือ นอกจากจะมีบทบาทในฐานะเป็นวัด เป็นที่พึ่งทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน โดยมีการใช้วัดเป็นสถานที่บ่มเพาะคุณธรรมจริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชน พ่อแม่และผู้สูงอายุนิยมชักชวนบุตรหลานตักบาตรตอนเช้าและพาไปเข้าวัดทำบุญทุกวันพระ วัดเป็นที่รวมพบปะสังสรรค์กันในทุกวันพระ (วันธรรมสวนะ) วันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมทอดกฐิน-ทอดผ้าป่าสามัคคี หรืองานประจำปีของวัด แล้ววัดยังมีบทบาทด้านอื่นโดยทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของกิจการงานของหมู่บ้านชุมชนในทุก ๆ เรื่อง อาทิ งานด้านปกครอง เมื่อมีเรื่องสำคัญที่จะต้องประชุมกันก็จะตีกลองเรียกประชุมกันที่วัด งานด้านการศึกษา กุลบุตรที่อยากมีความรู้มีวิชาก็ต้องไปบวชเรียนศึกษาหาความรู้ที่วัด ส่วนกุลธิดาส่วนใหญ่จะฝึกเย็บปักถักร้อยอยู่ที่บ้านเรือนหรือก็มีหลาย วัดก็จัดให้มีที่เรียนเย็บปักถักร้อย งานด้านสาธารณสุข ในอดีตยังไม่มีแพทย์แผนปัจจุบันหรือมีแต่ก็ยังน้อยและมีอยู่เฉพาะในตัวเมืองใหญ่ ๆ เดินทางไม่สะดวกอย่างยิ่ง ดังนั้น หมอยาตำรับแพทย์แผนไทยจึงเป็นสาธารณสุขหลัก ซึ่งหมอยาโบราณ หมอบีบนวด หมอรักษางูกัด ต่อกระดูก หรือปัดเป่ารังควาญต่าง ๆ ส่วนใหญ่ก็จึงเป็นหลวงพ่อเจ้าอาวาสวัด หรือภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีวิชาความรู้เฉพาะทาง จึงสามารถกล่าวได้ว่าหลวงพ่อเจ้าอาวาสและเกจิอาจารย์ในสมัยก่อน มักจะมีวิชาความรู้หลายด้าน มีความรอบรู้และมีวิชาอาคมแก่กล้า เป็นที่เคารพนับถือของพุทธศาสนิกชน ในยุคนี้จึงพบเห็นภาพของคนทุกกลุ่มทุกเพศทุกวัยมุ่งสู่วัดเป็นหลัก มีความร่วมมือแบบ “บวร: บ้าน วัด โรงเรียน” อย่างสมบูรณ์แบบ

ช่วงที่สอง ระยะเวลาเกือบสี่ทศวรรษหลังประกาศใช้แผนฯ 1 หรือประมาณ 40 ปี (พ.ศ. 2504–2540) อันถือได้ว่าเป็นช่วงอดีตที่เป็นยุคใหม่ของไทย (Modern of Thailand) ซึ่งขับเคลื่อนประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ต่อเนื่องกันมายาวนานจนถึงฉบับปัจจุบันคือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560–2564) ยุคนี้เป็นยุคที่ประเทศไทยเปิดประเทศมากขึ้น ฝรั่งชาติ

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35
สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาทในลักษณะเป็นนายทุนข้ามชาติมากขึ้น งานด้านปกครองแยกไปอยู่ที่หมู่บ้านชุมชน มีโรงเรียน และสถานีอนามัยเกิดขึ้นในหมู่บ้านชุมชน แยกตัวออกไปจากวัด ส่งผลวัดถูกโดดเดี่ยวมากขึ้น แต่รัฐบาลก็ยังคงพยายามส่งเสริมในเรื่องคุณธรรมจริยธรรมให้แก่เด็ก ๆ ดังนั้น จึงยังเห็นภาพของความร่วมมือในรูปแบบ “บวร : บ้าน วัด โรงเรียน” ที่เด่นชัดอยู่ อาทิ คุณครูพาเด็ก ๆ ไปจัดกิจกรรมที่วัด โดยเฉพาะในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันสำคัญอื่น ๆ ผู้คนในหมู่บ้านชุมชนต้องการจัดงานกิจกรรมต่าง ๆ ก็ยังใช้สถานที่บริเวณวัดเป็นสถานที่จัดกิจกรรมเป็นส่วนใหญ่ วันธรรมสวนะ (วันพระ) พ่อแม่ปู่ยาตายายยังคงมีการจูงมือลูกหลานไปวัดเป็นประจำทุกวันพระ แต่ภาพเหล่านี้ก็เริ่มลดน้อยถอยลงก่อนที่จะเข้าสู่ยุควิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง โดยพบว่าผู้คนในหมู่บ้านชุมชนเริ่มออกไปทำงานนอกบ้านกันมากขึ้น ภาพของการเข้าวัดทำบุญจึงเริ่มเปลี่ยนไป และเริ่มเห็นภาพของลูกหลานขับรถพาปู่ย่าตายายผู้เฒ่าผู้แก่ไปทำบุญที่วัดในวันพระ ในขณะที่ตนเองกลับมานั่งดูหนังดูละครทีวีอยู่ที่บ้าน แล้วกลับไปรับเมื่อคำนวณเวลาว่าทางวัดเสร็จสิ้นกิจกรรมที่วัดแล้ว

ช่วงที่สาม ระยะเวลากว่าสองทศวรรษที่ผ่านมา (พ.ศ.2541–2563) อันถือได้ว่าเป็นช่วงหลังยุคใหม่ของไทย (Post-modern of Thailand) หรือยุคหลังวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ “ต้มยำกุ้ง” และเป็นยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากภายใต้อิทธิพลของสื่อสังคมออนไลน์ (Social media) ที่เกิดขึ้นอย่างมากมาย อาทิ เฟสบุ้คส์ (Facebook) ไลน์ (LINE) ทวิตเตอร์ (Twitter) อีเมล์ (Email) และแอฟ (Application) รูปแบบอื่น ๆ บนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต (Internet) ที่เติบโตอย่างรวดเร็ว และส่งผลสะเทือนต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยในทุกบริบทของสังคม ยุคนี้เป็นยุคที่คนไทยได้รับผลสะเทือนทางเศรษฐกิจอย่างหนักหน่วงต่อเนื่องหลายระลอก เริ่มตั้งแต่วิกฤตต้มยำกุ้งในปี 2540 วิกฤตแฮมเบอร์เกอร์ในปี 2550 วิกฤติเศรษฐกิจชะลอตัวอันเนื่องมาจากความขัดแย้งทางการเมืองของไทย และวิกฤตเศรษฐกิจชะงักงันอันเนื่องมาจากโรคระบาดโควิด (COVID-2019) ตั้งแต่ปี 2463 จนถึงปัจจุบัน จึงส่งผลให้คนไทยรวมทั้งพุทธศาสนิกชนในจังหวัดชุมพรต้องดำเนินวิถีชีวิตแบบประหยัด ต้องรัดเข็มขัดตนเอง อาศัยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาควบคุมตนเองและครอบครัว การใช้จ่ายภายในครัวเรือนเป็นไปแบบระมัดระวัง เวลาของชีวิตกลายเป็นเงินเป็นทองไปหมด ต้องออกรับจ้างหางานทำนอกบ้านเพื่อแลกกับเงิน นำเงินมาค้ำจุนเศรษฐกิจของตนเองและจุนเจือครอบครัว เงินกลายเป็นสิ่งที่มาควบคุมวิถีการดำเนินชีวิตของตนเองและครอบครัวมากขึ้น จึงส่งผลต่อวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญที่ลดน้อยถอยลงไปอย่างเห็นได้ชัด เอาเวลาไปทุ่มเทกับการทำงานเพื่อประคองชีวิตตนเองและครอบครัวเป็นหลัก เมื่อมีเวลาว่างบ้างเล็กน้อยจึงจะหันมาเข้าวัดทำบุญ ยิ่งเข้าสู่ในช่วงทศวรรษปัจจุบันวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญยิ่งเปลี่ยนไปมากขึ้น แม้แต่การทำบุญทอดกฐิน-ทอดผ้าป่าสามัคคีพบว่า เมื่อตนเองไม่มีเวลาไปเข้าร่วมบุญ ก็จะอาศัยโอนเงินทางออนไลน์ฝากเพื่อนหรือญาติช่วยติดพุ่มกฐิน-พุ่มผ้าป่าไปทำบุญแทน ในขณะที่ในอีกมิติหนึ่ง ภาพการทำบุญเริ่มขยายออกไปสู่นอกวัดมากขึ้น อาทิ โรงเรียนไม่มีรายได้มาใช้จ่ายในการซ่อมแซมอาคารสถานที่ของโรงเรียน คณะกรรมการสถานศึกษาก็แก้ปัญหาโดยใช้วิธีจัดให้มี “ผ้าป่าการศึกษา” หรือโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพสต.) ขาดรายได้ใน

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35.
สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

การจัดกิจกรรมก็จัดให้มี “ผ้าป่าอนามัย” โรงพยาบาลขาดทุนทรัพย์ในการจัดซื้ออุปกรณ์การแพทย์ก็จัดให้มี “ผ้าป่าโรงพยาบาล” เป็นต้น พุทธศาสนิกชนและฆราวาสทั่วไปหันไปทำบุญกับองค์กรหรือหน่วยงานต่าง ๆ มากขึ้น เช่น ศูนย์สงเคราะห์คนชรา โรงพยาบาล โรงเรียนคนพิการ มูลนิธิ สมาคมต่าง ๆ เป็นต้น จนกระทั่งในปัจจุบัน เราจะสามารถเห็นภาพวัฒนธรรมการทำบุญในประเภทที่โรงเรียน วัด โรงพยาบาล องค์กร หรือหน่วยงานต่าง ๆ หรือแม้แต่ปัจเจกบุคคลที่ประสบปัญหาความเดือนร้อนในมิติต่าง ๆ ก็ใช้วิธีระดมทุนทำบุญผ่านสื่อสังคมออนไลน์/สื่อโซเชียล (Social media) โดยเปิดบัญชีธนาคารแล้วให้ผู้ที่ประสงค์จะบริจาคเงินโอนเงินเข้าบัญชี หรือโอนเงินทางออนไลน์เพื่อทำบุญในวาระต่าง ๆ มากขึ้น วัฒนธรรมการทำบุญที่เปลี่ยนไปเหล่านี้ส่งผลโดยตรงต่อวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญที่ลดน้อยถอยลงในปัจจุบัน โดยหันไปใช้วิธีการทำบุญแบบไม่ต้องเข้าวัดเพิ่มมากขึ้น รวมแม้แต่การโอนเงินไปทำบุญที่วัด โดยผ่านเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ที่ตนเองให้ความเคารพเชื่อถือก็มีเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน

ดังนั้น วัดในยุคปัจจุบันจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนตนเองให้ทันกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นเดียวกับวัดในจังหวัดชุมพรที่ยังเป็นที่นิยมศรัทธาของพุทธศาสนิกชน มีพุทธศาสนิกชนเข้าวัดทำบุญอยู่เป็นประจำ เนื่องจากมีจุดแข็งที่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ *ประเภทแรก* วัดที่มีเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงพำนักจำพรรษาอยู่หรืออาจจะละสังขารไปแล้วก็ตาม อาทิ หลวงปู่สงฆ์ จันทสโร วัดเจ้าฟ้าศาลาลอย อำเภอเมืองชุมพร หลวงปู่เปียก ปทฺโม วัดนาสร้าง อำเภอท่าแซะ หลวงปู่จีต ปุณฺญสโร วัดถ้ำเขาพูล อำเภอปะทิว หลวงปู่มุม โฆสโก วัดนาสัก อำเภอสวี พระอาจารย์ตุด (บุญเกียรต์ กุลโสภโณ) วัดธรรมถาวร อำเภอทุ่งตะโก เป็นต้น พบว่า วัดประเภทนี้มีต้นทุนทางสังคมสูง เนื่องจากมีเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงพำนักจำพรรษาอยู่ภายในวัด หรือเคยพำนักอยู่แต่ปัจจุบันได้ละสังขารไปแล้ว เกจิอาจารย์เหล่านี้จะเป็นที่เคารพเลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชน จึงมีลูกศิษย์ลูกหาจำนวนมากแวะเวียนไปเยี่ยมเยือนเข้าวัดทำบุญ หรือถ้าละสังขารไปแล้วก็จะแวะเวียนเข้าไปไหว้พระทำบุญ เช่าบูชาเหรียญ รูปเหมือน หรือวัตถุมงคลของเกจิอาจารย์ นำติดตัวไว้เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง หรือนำไปฝากผู้อื่นตามวัฒนธรรมความเชื่อของแต่ละบุคคล วัดประเภทนี้จึงมีพุทธศาสนิกชนแวะเวียนเข้าวัดทำบุญอยู่เป็นประจำ *ประเภทที่สอง* วัดเก่าแก่อันเป็นที่ตั้งของโบราณสถาน อาทิ วัดพระธาตุสวี อำเภอสวี วัดขันเงิน อำเภอหลังสวน วัดเทพเจริญ (ถ้ำรับร่อ) อำเภอท่าแซะ วัดประเดิม อำเภอเมืองชุมพร เป็นต้น พบว่า วัดประเภทนี้มีต้นทุนทางสังคมสูง เนื่องจากมีโบราณสถานโบราณวัตถุตั้งอยู่ภายในวัด จึงมีนักท่องเที่ยวที่นิยมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแวะเวียนเข้ามาเยี่ยมเยือนอยู่ไม่ขาด ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนในพื้นที่มีรายได้จากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะเห็นได้จากประชาชนที่อยู่อาศัยริมเส้นทางเข้าวัดทั้งสองฝั่งจำนวนหนึ่งปรับปรุงหน้าบ้านพักอาศัยให้เป็นร้านค้า บ้างก็ขายผลไม้ตามฤดูกาล บ้างก็ขายก๋วยเตี๋ยว ข้าวแกง อาหารตามสั่ง บ้างก็ขายขนมพื้นบ้าน เช่น ขนมจาก กล้วยทอด มันทอด ข้าวหลาม ฯลฯ บ้างก็ขายผลิตภัณฑ์ประดิษฐ์จักสานต่าง ๆ ตลอดจนไม้ดอก ไม้ประดับ ไม้เพาะชำต่าง ๆ เป็นต้น วัดประเภทนี้จะมีพุทธศาสนิกชนเข้าวัดทำบุญอยู่มิได้ขาด เพราะนอกจากจะได้นำภัตตาหารคาวหวานมาถวายพระเพื่อทำบุญแล้ว ยังได้ทำบุญช่วยปัดกวาดเช็ดถู ปรับปรุง พัฒนาพื้นที่ภายใน

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35
สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

วัดอีกด้วย *ประเภทที่สาม* วัดที่มีการเชื่อมโยงกับประเพณีแข่งเรือยาวขึ้นโขนชิงธง อาทิ วัดบรรพตวิสัย (ในเขา) วัดพิชัยธาราราม (ต้นกุล) วัดวาลุการาม (แหลมทราย) วัดดอนสะท้อน วัดโพธิเกษตร เป็นต้น พบว่า วัดเหล่านี้จะตั้งอยู่ริมแม่น้ำหลังสวนและแม่น้ำสวีเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากในอดีตจะใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก เมื่อถึงฤดูน้ำหลากว่างเว้นจากการเพาะปลูกและทำนาก็เข้าสู่ช่วงเทศกาลออกพรรษาพอดี พุทธศาสนิกชนทั้งคนหนุ่มคนสาวผู้เฒ่าผู้แก่ ก็จะร่วมแรงร่วมใจกันตกแต่งเรือตั้งองค์กฐินอย่างสวยงาม เพื่อนำไปทอดกฐินสามัคคีตามวัดต่าง ๆ หลังจากทอดกฐินแล้วช่วงบ่ายก็จะมีการแข่งขันเรือยาวขึ้นโขนชิงธงระหว่างเรือจากวัดต่าง ๆ เป็นที่สนุกสนาน จนกลายเป็นประเพณีแข่งขันเรือยาวขึ้นโขนชิงธงมาจนถึงปัจจุบันยาวนานนับร้อยปี วัดประเภทนี้จึงมีต้นทุนทางสังคมสูงอันเนื่องมาจากเป็นสถานที่เก็บรักษาเรือยาวไว้ในวัด เนื่องจากวัดมีพื้นที่กว้างขวางสามารถร่วมมือกันสร้างอาคารเก็บรักษาเรือยาวเอาไว้ทำการแข่งขันเป็นประจำทุกปี เรือยาวจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ที่เปรียบเสมือนตัวแทนของชุมชน คนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษาและช่วยกันสร้างทีมฝีพายให้แข็งแกร่งอยู่โดยตลอด วัดในประเภทนี้จะมีพุทธศาสนิกชนแวะเวียนเข้าวัดทำบุญมิได้ขาด เพราะนอกจากได้เข้าวัดทำบุญแล้ว ยังได้มีโอกาสพูดคุยปรึกษาหารือกันเพื่อวางแผนแข่งขันเรือยาวขึ้นโขนชิงธงในปีต่อไปด้วย และ *ประเภทที่สี่* วัดที่มีสถานีวิทยุสำหรับเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นของตนเอง อาทิ วัดเขากล้วย อำเภอเมืองชุมพร วัดถ้ำสำเภาทอง อำเภอเมืองชุมพร วัดนาสร้าง อำเภอท่าแซะ วัดราชบูรณะ (พระอารามหลวง) อำเภอหลังสวน เป็นต้น พบว่า วัดประเภทนี้จะมีต้นทุนทางสังคมสูงในมิติของสื่อวิทยุเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่สามารถเข้าถึงพุทธศาสนิกชนในวงกว้าง แม้ว่าในปัจจุบันจะมีสื่อสังคมออนไลน์ (Social media) ประเภทต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น เฟสบุ๊ค์ (Facebook) ไลน์ (LINE) เมสเซนเจอร์ (Messenger) อินสตาแกรม (Instagram) ฯลฯ ส่งผลให้มีผู้คนรับฟังวิทยุลดน้อยลงไปบ้าง แต่การจัดรายการวิทยุเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ก็สามารถเข้าถึงกลุ่มผู้ฟังเฉพาะกลุ่มหรือกลุ่มผู้ที่สนใจได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะกลุ่มผู้ฟังวัยกลางคนหรือวัยทำงานที่ทำงานอยู่ในเรือกสวนไร่นา กลุ่มคนชั้นกลางที่ทำงานอยู่ในอ๊อฟฟิศหรือกำลังขับรถอยู่บนถนนก็ตาม กลุ่มผู้ฟังประเภทนี้เป็นกลุ่มที่มีกำลังทรัพย์พร้อมสำหรับการทำบุญ เมื่อรับฟังธรรมออกอากาศที่ถูกใจก็จะหาโอกาสแวะเวียนเข้าไปทำบุญที่วัด ปัจจุบันบางวัด เช่น วัดเขากล้วย ได้พัฒนาการออกอากาศให้เข้าถึงกลุ่มผู้ฟังที่หลากหลายมากขึ้น โดยระหว่างที่กำลังออกอากาศทางวิทยุเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ก็จะมีการถ่ายทอดสดทางเฟสบุ๊คไลฟ์ (Facebook Live) ไปพร้อมกัน ส่งผลให้สามารถกระจายกลุ่มผู้ฟังที่ให้ความสนใจได้อย่างหลากหลายมากขึ้นและไม่มีขีดจำกัด วัดประเภทนี้จึงมีพุทธศาสนิกชนแวะเวียนเข้าวัดทำบุญมิได้ขาดเช่นกัน โดยเฉพาะพุทธศาสนิกชนที่สัญจรไปมา นอกจากนี้วัดที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนทั้งสี่ประเภทนี้ ยังมีศักยภาพและจุดแข็งที่สามารถส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม สำหรับรองรับนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี จึงควรมีการศึกษาเชิงลึกเพื่อเชื่อมโยงเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้มีความเหมะสมอย่างเป็นระบบ ปรับปรุงเส้นทาง และระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการให้พร้อมรองรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่อไป

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35.
สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการศึกษาบ่งชี้ว่า วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดชุมพรมีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะค่อยเป็นค่อยไปตามการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย แบ่งออกเป็น 3 ยุค ดังนี้

1) ยุคอดีตดั้งเดิมของไทย (Pre-modern of Thailand) หรือช่วงระยะเวลาก่อนประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (แผนฯ 1 พ.ศ.2504–2509) เป็นยุคที่ยังไม่มีอิทธิพลของชาติตะวันตกเข้ามาครอบงำแนวความคิดของชาวไทยมากนัก วัดในยุคนี้เปรียบเสมือนสถาบันเอนกประสงค์ ทุกกิจกรรมของหมู่บ้านชุมชนใช้สถานที่วัดเป็นหลัก ทั้งกิจกรรมของวัดเองและกิจกรรมของหมู่บ้านชุมชนด้านต่าง ๆ อาทิ ด้านปกครอง ด้านการศึกษา ด้านสาธารณสุข และอื่น ๆ ดังนั้น หลวงพ่อเจ้าอาวาสวัดและเกจิอาจารย์ในสมัยก่อนจึงมีวิชาอาคมแก่กล้า มีความรอบรู้หลายด้าน เป็นที่เคารพนับถือของศิษยานุศิษย์และชาวพุทธทั่วไป พุทธศาสนิกชนในยุคนี้ยังมีความเชื่อในเรื่องนรกสวรรค์ บาปบุญ และผลของการทำความดีอยู่มาก สอดคล้องกับการศึกษาของ วิเชียร เผือกสม (2553) ศึกษาคติธรรมความเชื่อกับพฤติกรรมการเข้าวัดของพุทธศาสนิกชน: กรณีศึกษาวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ พบว่า พุทธศาสนิกชนโดยภาพรวมยังมีคติธรรมความเชื่อส่วนบุคคลต่อการเข้าวัดอยู่ในระดับมาก โดยเฉพาะในเรื่องนรกสวรรค์ ความเชื่อเรื่องศีล โดยยังมีการเข้าวัดทำบุญทุกวันพระ และประพฤติตนอยู่บนเส้นทางบุญขั้นต้น คือ การให้ทาน การฟังธรรม และการเจริญภาวนา และสอดคล้องกับการศึกษาของ สุณี บุญพิทักษ์ (2549) ศึกษาความเชื่อในผลของความดี พบว่า สาเหตุที่ทำให้บุคคลมีความเชื่อในผลของความดี เกิดจาก (1) พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย พาไปวัดและสอนให้ทำความดีตั้งแต่เด็ก (2) ได้มีโอกาสปฏิบัติดูแลพระสงฆ์เกิดความศรัทธาเชื่อในการทำความดี (3) บ้านอยู่ใกล้วัดมีโอกาสไปวัดบ่อย ๆ (4) บุคคลในครอบครัวเป็นแบบอย่างที่ดี (5) เพื่อนชักชวนให้เข้าวัดสร้างความดี (6) เกิดจากการทำนายดวงชะตา ให้เข้าวัดสะเดาะเคราะห์ (7) เห็นแบบอย่างที่ดีจากการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ เกิดความศรัทธาเลื่อมใส (8) นับถือศาสนาพุทธ ควรยึดมั่นในประเพณีของชาวพุทธ และ (9) สนใจในคำสอนของพระพุทธศาสนาจึงศึกษาเรียนรู้ ซึ่งผลของความดีที่ได้รับ คือ ครอบครัวมีความสุข ลูกเป็นคนดี สุขภาพแข็งแรง มีความเจริญก้าวหน้าในอาชีพการงาน ดำรงชีวิตอย่างมีความสุข ส่วนพฤติกรรมของบุคคลที่มีความเชื่อในผลของความดี คือ ชอบการไปวัด ทำบุญตักบาตร สวดมนต์ นั่งสมาธิเป็นประจำ มุ่งมั่นในการสร้างความดี นอกจากนี้ วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในยุคอดีตดั้งเดิมของไทย มีจุดแข็งในการพัฒนาความเจริญของหมู่บ้านชุมชน โดยตั้งอยู่บนฐานความร่วมมือแบบ “บวร: บ้าน วัด โรงเรียน” ที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระวัฒธยา ฐิติสมฺปนฺโน (2560) ศึกษาความร่วมมือของบ้าน วัด และโรงเรียนในการพัฒนาสังคม อำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี พบว่า ความร่วมมือของบ้าน วัด และโรงเรียน เป็นการช่วยเสริมสร้างความเจริญเติบโตของชุมชนและชุมชนเครือข่ายทั้งในปัจจุบันและอนาคต ส่งผลให้ชุมชนเครือข่ายมีการพัฒนาการดำเนินการเพื่อให้สมาชิกได้รับประสบการณ์และการเรียนรู้ เพื่อปรับปรุงความสามารถในการปฏิบัติงานด้านการพัฒนาสังคมและชุมชน และเป็นการช่วยส่งเสริม

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ความก้าวหน้าของสมาชิก ชุมชน สังคมและประเทศชาติสืบไป ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าวัดในยุคดั้งเดิมของไทยเป็นตัวอย่างของความร่วมมือแบบ “บวร” บ้าน วัด โรงเรียน ที่ใช้วัดเป็นศูนย์กลาง ทั้งกิจการของวัดและของหมู่บ้านชุมชนล้วนจัดการอยู่ที่วัด วัดจึงเปรียบเสมือนสถาบันเอนกประสงค์ ที่พัฒนาความเจริญให้กับหมู่บ้านชุมชนในอดีต บนความเชื่อในอดีตของพุทธศาสนิกชนในเรื่องการทำความดี บาปบุญคุณโทษ และนรกสวรรค์สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

2) ยุคใหม่ของไทย (Modern of Thailand) หรือช่วงระยะเวลาเกือบสี่ทศวรรษหลังประกาศใช้แผนฯ 1 (พ.ศ.2504–2540) เป็นยุคที่ประเทศไทยเปิดประเทศมากขึ้น ฝรั่งชาติตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาทในลักษณะเป็นนายทุนข้ามชาติมากขึ้น งานด้านปกครองแยกไปอยู่ที่หมู่บ้านชุมชน มีโรงเรียน และสถานีอนามัยเกิดขึ้นในหมู่บ้านชุมชน แยกตัวออกไปจากวัด ส่งผลวัดถูกโดดเดี่ยวมากขึ้น แต่รัฐบาลก็ยังคงพยายามส่งเสริมในเรื่องคุณธรรมจริยธรรมให้แก่เด็ก ๆ ภาพความร่วมมือแบบ “บวร : บ้าน วัด โรงเรียน” ยังเด่นชัดอยู่ แต่ก็เริ่มลดน้อยถอยลงก่อนที่จะเข้าสู่ยุควิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง ผู้คนในหมู่บ้านชุมชนเริ่มออกไปทำงานนอกบ้านมากขึ้น วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญเริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นเข้าวัดทำบุญเฉพาะพ่อแม่และผู้สูงอายุ สอดคล้องกับการศึกษาของ กันตภณ หนูทองแก้ว (2558) ศึกษาการนำหลักบุญกิริยาวัตถุมาใช้ในวิถีชีวิตของประชาชนอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2556 พบว่า การนำหลักบุญกิริยาวัตถุมาใช้ในวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนยังอยู่ในระดับมาก แต่ปัญหาหลักก็คือ ไม่ค่อยมีเวลาไปวัดทำบุญ ไม่ค่อยมีเวลาศึกษาธรรมะโดยเฉพาะเรื่องศีลภาวนา ในขณะที่การศึกษาของ นุชา สระสม (2560) ศึกษาการมีส่วนร่วมในการบริหารแบบบ้าน วัด โรงเรียน ของโรงเรียนวัด สังกัดกรุงเทพมหานคร พบว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมใน “การบริหารแบบบ้าน วัด โรงเรียน” มี 5 ลักษณะ คือ การตัดสินใจโดยยึดหลักความอาวุโส การวางแผนการดำเนินงานโดยให้เกียรติกับผู้ที่ได้รับการยอมรับจากคนส่วนใหญ่ การปฏิบัติและดำเนินการตามความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนา การประสานประโยชน์ร่วมกัน และการติดตามและประเมินผลแบบกัลยาณมิตร อันจะส่งผลต่อความสำเร็จ คือ เป็นไปตามมาตรฐานการศึกษาของโรงเรียน ทั้งด้านนักเรียน การจัดการศึกษา การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ และอัตลักษณ์ของสถานศึกษา และยังเป็นไปตามความคาดหวังของชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของ กันยารัตน์ แย้มศรีแก้ว (2558) ศึกษาการบริหารจัดการความร่วมมือของบ้าน วัด โรงเรียน พบว่า การบริหารจัดการความร่วมมือแบบบ้าน วัด โรงเรียน มี 6 องค์ประกอบ ได้แก่ การสร้างความร่วมมือ การมีส่วนร่วม การจัดการสัมพันธภาพ การเสริมสร้างประโยชน์ร่วมกัน การเสริมสร้างคุณธรรมในองค์กร และการสร้างบรรยากาศองค์กร เป็นองค์ประกอบที่มีความเหมาะสม เป็นไปได้ มีประโยชน์ และมีความถูกต้อง ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่ายุคใหม่ของไทยที่มีการเปิดประเทศมากขึ้น มีนายทุนต่างชาติเข้ามาครอบงำกิจการต่าง ๆ ในประเทศมากขึ้น งานด้านปกครองแยกไปอยู่ที่หมู่บ้านชุมชน มีโรงเรียนและสถานีอนามัยเกิดขึ้นแยกตัวออกไปจากวัด ส่งผลวัดถูกโดดเดี่ยวมากขึ้น แต่ความเชื่อในเรื่องวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญก็ยังคงอยู่ แม้ว่าจะมีเวลาเข้าวัดทำบุญน้อยลงไปก็ตาม ในขณะเดียวกัน รูปแบบความร่วมมือแบบ “บวร: บ้าน วัด โรงเรียน” แม้ว่าจะยังคงมีอยู่แต่กลายเป็นใช้โรงเรียนศูนย์กลางแทน

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35.
สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ดังนั้นในช่วงปลายยุคเมื่อโรงเรียนไม่ค่อยจัดกิจกรรมพานักเรียนไปเชื่อมโยงกับวัด ภาพของ “บวร” จึงลดน้อยถอยลงไปด้วย

3) หลังยุคใหม่ของไทย (Post-modern of Thailand) หรือช่วงระยะเวลากว่าสองทศวรรษที่ผ่านมา (พ.ศ.2541–2563) หรือยุคหลังวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ “ต้มยำกุ้ง” เป็นยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากภายใต้อิทธิพลของสื่อสังคมออนไลน์ที่เกิดขึ้นอย่างมากมาย อาทิ เฟสบุ้คส์ (Facebook) ไลน์ (LINE) ทวิตเตอร์ (Twitter) ฯลฯ เป็นยุคที่ผู้คนต้องดำเนินวิถีชีวิตแบบประหยัด รัดเข็มขัดตนเอง อาศัยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาควบคุมตนเองและครอบครัว การใช้จ่ายภายในครัวเรือนเป็นไปแบบระมัดระวัง เวลาของชีวิตกลายเป็นเงินเป็นทองไปหมด ต้องออกรับจ้างหางานทำนอกบ้านเพื่อแลกกับเงิน เงินกลายเป็นสิ่งที่มาควบคุมวิถีการดำเนินชีวิตของตนเองและครอบครัวมากขึ้น ส่งผลต่อวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญที่ลดน้อยถอยลงไปอย่างเห็นได้ชัด ผู้คนหันไปทำบุญกับองค์กรอื่นเพิ่มขึ้น เช่น ศูนย์สงเคราะห์คนชรา โรงพยาบาล โรงเรียนคนพิการ มูลนิธิ สมาคมต่าง ๆ เป็นต้น การทำบุญยึดโยงอยู่กับการบริจาคเป็นหลักทั้งบริจาคโดยตรงและบริจาคแบบโอนเงินผ่านบัญชีธนาคารทางออนไลน์ สอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูเกษมศีลาภรณ์ (บัญญัติ แน่นกระโทก) (2555) การศึกษาวันธรรมสวนะในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า พุทธศาสนิกชนทั่วไปเมื่อถึงวันธรรมสวนะ (วันพระ) ส่วนหนึ่งจะออกไปทำบุญที่วัด และอีกส่วนหนึ่งจะทำบุญตักบาตรและสวดมนต์ไหว้พระที่บ้าน อันเป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาและความเชื่อที่ยังคงมีต่อวันธรรมสวนะในสังคมไทยปัจจุบัน เช่นเดียวกับงานวิจัยของ กันตภณ หนูทองแก้ว (2558) การนำหลักบุญกิริยาวัตถุมาใช้ในวิถีชีวิตของประชาชนอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า ปัญหาหลักของการทำบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุ “ทาน ศีล ภาวนา” คือ ไม่ค่อยมีเวลาไปวัดทำบุญ ไม่ค่อยมีเวลาศึกษาธรรมะโดยเฉพาะเรื่องศีลภาวนา ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าการทำบุญหลังยุคใหม่ของไทยควรปรับให้มีความหลากหลายสอดคล้องไปตามยุคสมัย แม้ว่าพุทธศาสนิกชนจะหันไปทำบุญโดยการบริจาคให้กับองค์กรอื่นที่ไม่ใช่วัดมากขึ้นก็ตาม แต่ก็ยังถือว่าเป็นการทำบุญ โดยเป็นการทำบุญบนเส้นทางของการให้ทาน ซึ่งตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว การทำบุญขั้นต้นสามารถกระทำได้ 3 ทาง คือ การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา เรียกว่าบุญกิริยาวัตถุ 3 ซึ่งหากพุทธศาสนิกชนทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ แม้ว่าจะอยู่ที่บ้านก็สามารถทำบุญในอีก 2 เส้นทางได้ คือ การรักษาศีลและการเจริญภาวนา อย่างไรก็ตาม การทำบุญที่บ้านหรือทำบุญกับองค์กรอื่น จะมีความแตกต่างกับการเข้าวัดทำบุญตรงที่การสัมผัสกับเนื้อนาบุญ ซึ่งพระอาจารย์หลายรูปให้ข้อมูลที่สอดคล้องกันว่า “การทำบุญที่วัดได้เห็นเนื้อนาบุญที่แท้จริง คือ ได้เห็นพระสงฆ์ซึ่งเป็นเนื้อนาบุญของพระพุทธองค์ ทั้งยังได้สืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไปอีกด้วย การทำบุญที่อื่นอาจได้ทานเพียงอย่างเดียว แต่การทำบุญที่วัดได้ทั้งสามอย่างคือ “ทาน ศีล ภาวนา” คือได้ทั้งทางกาย วาจา และใจ ไปพร้อมกัน”

อย่างไรก็ตาม วัดในจังหวัดชุมพรที่ยังเป็นที่นิยมศรัทธาของพุทธศาสนิกชน มีพุทธศาสนิกชนเข้าวัดทำบุญอยู่เป็นประจำ เนื่องจากมีวัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญที่มีเอกลักษณ์ของตนเองเป็นจุดแข็งอยู่ จำแนก

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35
สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่ 1) วัดที่มีเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงพำนักจำพรรษาอยู่หรืออาจจะละสังขารไปแล้วก็ตาม มีจุดแข็งที่มีเกจิอาจารย์อันเป็นที่เคารพเลื่อมใสศรัทธาของศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนทั่วไป จึงมีลูกศิษย์ลูกหาจำนวนมากแวะเวียนไปเยี่ยมเยือนเข้าวัดทำบุญมิได้ขาด รวมทั้งการทำบุญเพื่อเช่าเหรียญรูปเหมือนหรือวัตถุมงคลของเกจิอาจารย์ นำติดตัวไว้เป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง หรือฝากผู้อื่นตามวัฒนธรรมความเชื่อของแต่ละบุคคล 2) วัดเก่าแก่อันเป็นที่ตั้งของโบราณสถาน มีจุดแข็งที่มีโบราณสถานโบราณวัตถุตั้งอยู่ภายในวัด จึงมีนักท่องเที่ยวที่นิยมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแวะเวียนเข้ามาเยี่ยมเยือนอยู่ไม่ขาด ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนในพื้นที่ นอกจากมีรายได้จากการจำหน่ายสินค้าให้กับนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแล้ว ยังได้ทำบุญถวายภัตตาหาร ช่วยปัดกวาดเช็ดถู และพัฒนาพื้นที่ภายในวัดอีกด้วย 3) วัดที่มีการเชื่อมโยงกับประเพณีแข่งเรือยาวขึ้นโขนชิงธง ซึ่งเอกลักษณ์ของการแข่งเรือยาวขึ้นโขนชิงธงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของจังหวัดชุมพร จุดแข็งของวัดประเภทนี้ คือ เป็นสถานที่เก็บรักษาเรือยาวของชุมชน เนื่องจากวัดมีพื้นที่กว้างขวางสามารถร่วมมือกันสร้างอาคารเก็บรักษาเรือยาวเอาไว้ทำการแข่งขันในปีต่อ ๆ ไป เรือยาวจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ที่เปรียบเสมือนตัวแทนของชุมชน คนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษาและแวะเวียนเข้าวัดทำบุญมิได้ขาด กลายเป็นสถานที่สำหรับพูดคุยปรึกษาหารือเพื่อฝึกฝนฝีพายและวางแผนการแข่งขันเรือยาวในปีต่อไป และ 4) วัดที่มีสถานีวิทยุสำหรับเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นของตนเอง มีจุดแข็งที่มีสื่อวิทยุที่สามารถเข้าถึงพุทธศาสนิกชนในวงกว้าง สามารถเข้าถึงกลุ่มผู้ฟังที่มีศักยภาพคือกลุ่มผู้ฟังวัยทำงานที่มีกำลังในการใช้จ่ายในการทำบุญสูง แม้ว่าในปัจจุบันจะมีสื่อสังคมออนไลน์ประเภทต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น เฟสบุ๊ค์ (Facebook) ไลน์ (LINE) อินสตาแกรม (Instagram) ฯลฯ แต่ก็สามารถประยุกต์ใช้ควบคู่กันได้ อาทิ ระหว่างที่กำลังออกอากาศทางวิทยุก็สามารถถ่ายทอดสดทางเฟสบุ๊คไลฟ์ (Facebook Live) ไปพร้อมกัน ส่งผลให้สามารถกระจายกลุ่มผู้ฟังที่ให้สนใจได้อย่างหลากหลายมากขึ้น จึงมีพุทธศาสนิกชนแวะเวียนเข้าวัดทำบุญมิได้ขาดเช่นกัน นอกจากนี้ วัดที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนทั้งสี่ประเภทนี้ยังมีศักยภาพและจุดแข็งที่สามารถพัฒนาส่งเสริมให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี จึงควรมีการศึกษาเชิงลึก เพื่อเชื่อมโยงเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้มีความเหมะสมอย่างเป็นระบบ ปรับปรุงเส้นทาง และระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการให้พร้อมรองรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่อไป นอกจากนี้งานวิจัยของ พระครูปลัดสุวัฒนจริยคุณ (2557) ยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางในกลุ่มจังหวัดล้านนาตะวันออก พบว่า สถานการณ์การท่องเที่ยวของวัด ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวจะให้ความสำคัญกับวัดที่มีโบราณสถานโบราณวัตถุที่สำคัญ ๆ เช่น วัดที่มีมหาเจดีย์เก่าแก่ มีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น แต่มีบางวัดที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากวัดอื่น ๆ ที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจ มีจุดดูงดูดนักท่องเที่ยวที่แตกต่างจากที่อื่น เช่น มีภาพวาดเก่าแก่ เป็นต้น เช่นเดียวกับงานวิจัยของ วงศ์ธีรา สุวรรณิน และคณะ (2557) การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัดปทุมธานี พบว่า ศักยภาพการท่องเที่ยวของวัด มีหลายวัดที่มีโบราณสถานและโบราณวัตถุสำคัญ ๆ อาทิ พระพุทธรูปเก่าแก่สมัยสุโขทัยและพระนครศรีอยุธยา มีอุโบสถและเจดีย์ลักษณะเดียวกับเจดีย์ชะเวดากอง มีภูมิทัศน์ที่สวยงามและ

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35.
สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

มีพื้นที่โล่งกว้าง ชุมชนจะจัดประเพณีร่วมกับวัด เช่น ตักบาตร ทำทาน และเวียนเทียนในวันสำคัญทางศาสนา เป็นต้น ในขณะที่การศึกษาของ เยาวลักษณ์ เหล่าฤทธิ์ และคณะ (2558) พบว่า ปัญหาหลักของการเที่ยววัด คือ ขาดการปรับปรุงภูมิทัศน์และระบบนิเวศภายในวัด ขาดการปรับปรุงสาธารณูปโภค เช่น ห้องน้ำสำหรับรองรับผู้มาเยือน สถานที่จอดรถ ถนน ที่พัก ร้านอาหาร ร้านของที่ระลึก ป้ายบอกทาง ป้ายข้อมูล บุคลากรการท่องเที่ยว ประเด็นเหล่านี้ยังเป็นปัญหารอการปรับปรุงจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าวัดในจังหวัดชุมพร 4 ประเภท ได้แก่ วัดที่มีเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงพำนักจำพรรษาอยู่หรืออาจจะละสังขารไปแล้ว วัดเก่าแก่อันเป็นที่ตั้งของโบราณสถาน วัดที่มีการเชื่อมโยงกับประเพณีแข่งเรือยาวขึ้นโขนชิงธง และวัดที่มีสถานีวิทยุสำหรับเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นของตนเอง เป็นวัดที่มีจุดแข็งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง ที่ยังมีพุทธศาสนิกชนแวะเวียนเข้าวัดทำบุญมิได้ขาด จึงมีศักยภาพที่จะพัฒนาส่งเสริมให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี จึงควรมีการศึกษาเชิงลึกเพื่อเชื่อมโยงเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้มีความเหมะสมอย่างเป็นระบบ ปรับปรุงเส้นทาง และระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการให้พร้อมรองรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่อไป

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย มีดังนี้

1.1) จากผลการวิจัยที่บ่งชี้ว่าการพัฒนานวัตกรรมที่ส่งเสริมการเข้าวัดทำบุญที่ถูกต้องตามหลักการพระพุทธศาสนา คือ การพัฒนาความสัมพันธ์ของ 3 องค์ประกอบ ได้แก่ พระสงฆ์ สื่อ และฆราวาส ซึ่งสัมพันธ์กันในลักษณะเส้นตรง คือ หากพระสงฆ์เก่ง มีทั้งองค์ความรู้และวิธีการที่ดี ใช้สื่อต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม ก็จะส่งผลให้ฆราวาสเข้าถึงบุญขั้นต้น “ทาน ศีล ภาวนา” มากขึ้นตามไปด้วย แต่ในข้อเท็จจริงเป็นไปได้ยาก เนื่องจากพระสงฆ์ในปัจจุบันที่เก่งจริง มีความรอบรู้ทั้งองค์ความรู้ (Knowledge) และวิธีปฏิบัติ (Knowhow) นั้นค่อนข้างหาได้ยาก ประกอบกับพระสงฆ์สังฆาธิการที่เป็นเจ้าอาวาสอยู่ในปัจจุบันส่วนใหญ่จะมีพรรษาอยู่ในระดับหลวงตาหมดแล้ว การที่จะนำพระหลวงตามาพัฒนาเรียนรู้เรื่องสื่อต่าง ๆ ทั้งสื่อเก่าและสื่อใหม่จึงเป็นไปได้ยาก ดังนั้น หากจะประสงค์จะให้การขับเคลื่อน “นวัตกรรมทางสังคมที่ส่งเสริมการเข้าวัดทำบุญตามหลักพระพุทธศาสนา” เกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรมและมีพลังส่งผลกระทบเชิงบวกต่อสังคมในปัจจุบัน จำเป็นต้องปฏิรูปสภาพแวดล้อมภายนอกบางส่วนมาช่วย นั่นก็คือ การปฏิรูปบทบาทหน้าที่และโครงสร้างของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติให้สอดคล้องกับกิจการคณะสงฆ์ในปัจจุบัน

1.2) จากการที่จังหวัดชุมพรมีวัด 4 ประเภท ที่มีจุดเด่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนและมีพุทธศาสนิกชนแวะเวียนเข้าวัดทำบุญอยู่เป็นประจำ ได้แก่ วัดที่มีเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงพำนักจำพรรษาอยู่หรืออาจจะละสังขารไปแล้ว วัดเก่าแก่อันเป็นที่ตั้งของโบราณสถาน วัดที่มีการเชื่อมโยงกับประเพณีแข่งเรือยาวขึ้นโขนชิงธง และวัดที่มีสถานีวิทยุสำหรับเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นของตนเอง วัดเหล่านี้มีศักยภาพ

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

เหมาะแก่การส่งเสริมเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การท่องเที่ยวจังหวัด ตลอดจนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ ควรร่วมมือกันศึกษาเส้นทางเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้มีความเหมะสมอย่างเป็นระบบ ปรับปรุงเส้นทาง ป้ายบอกทาง และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ประสานความร่วมมือจากภาคเอกชนเพื่อจัดเตรียมความพร้อมเรื่องที่พัก ประชาสัมพันธ์สื่อรูปแบบต่าง ๆ ตลอดจนปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการให้พร้อมรองรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดรายได้กับวัดและชุมชนท้องถิ่นต่อไป

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ มีดังนี้

2.1) พระสงฆ์ในปัจจุบันจำเป็นต้องพัฒนาตนเองให้มีทั้งองค์ความรู้ (Knowledge) และวิธีปฏิบัติ (Knowhow) เพื่อใช้ชี้นำ (Input) ให้พุทธศาสนิกชนเข้าถึงบุญได้อย่างถูกต้องตามหลักพุทธศาสนา คือ “ทาน ศีล ภาวนา” จึงควรเรียนรู้การใช้สื่อให้เหมาะสม อย่างไรก็ตามสื่อออนไลน์สมัยใหม่หรือสื่อโซเชียลต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะเป็นสื่อสาธารณะ เช่น เฟสบุ๊ค (Facebook) ไลน์ (LINE) อินสตาแกรม (Instagram) ฯลฯ จึงเปรียบเสมือนดาบสองคม ถ้าใช้ไม่ระมัดระวังอาจส่งผลกระทบมาถึงตนเองได้ ดังนั้น แม้จำเป็นต้องพัฒนาและเรียนรู้ แต่ก็ต้องรู้เท่าทันสื่อด้วย เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบในเชิงลบต่อตนเอง

2.2) แม้ว่ากระแสนิยมการทำบุญจะหันไปบริจาคทำบุญกับองค์กรอื่นมากขึ้น เช่น ศูนย์สงเคราะห์คนชรา โรงพยาบาล โรงเรียน มูลนิธิ สมาคม ฯลฯ แต่พุทธศาสนิกชนในปัจจุบันควรเปิดใจเรียนรู้การทำบุญที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาว่ามี ๓ ทาง คือ การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา ควรรู้ว่าการบริจาคทำบุญต่าง ๆ เป็นเพียงเส้นทางบุญของการให้ทานเท่านั้น ยังมีอีก ๒ เส้นทางบุญ คือ การรักษาศีล และการเจริญภาวนา ซึ่งแม้ว่าไม่ได้เข้าวัดทำบุญก็สามารถแสวงหาเส้นทางบุญทั้ง ๒ เส้นทางอยู่ที่บ้านได้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม การทำบุญนอกวัดกับการเข้าวัดทำบุญมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ การทำบุญที่วัดได้เห็นเนื้อนาบุญที่แท้จริง คือ ได้เห็นพระสงฆ์ซึ่งเป็นเนื้อนาบุญของพระพุทธองค์ ทั้งยังได้สืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไปอีกด้วย การทำบุญที่อื่นอาจได้ทานเพียงอย่างเดียว แต่การทำบุญที่วัดได้ทั้งสามอย่าง คือ “ทาน ศีล ภาวนา” ซึ่งก็คือได้ทั้งทางกาย วาจา และใจ ไปพร้อมกัน

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยในครั้งต่อไป มีดังนี้

3.1) การวิจัยในครั้งนี้นำเสนอได้เพียง “นวัตกรรมทางสังคมที่ส่งเสริมการเข้าวัดทำบุญที่ถูกต้องตามหลักการพระพุทธศาสนา” แต่ยังขาดการทดลองนำไปสู่การปฏิบัติจริง ดังนั้นการศึกษาวิจัยในครั้งต่อไป ควรมีการศึกษาในมิติของการนำไปใช้ ซึ่งอาจประยุกต์ใช้เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research: PAR) เพื่อให้เกิดการถอดบทเรียนจากวงจรกระบวนการ 4 ขั้นตอน ที่เรียกว่า PAOR ได้แก่ การวางแผน (Plan) การลงมือปฏิบัติ (Act) การสังเกต (Observe) และการสะท้อนผล (Reflect)

3.2) หากยังลังเลในเรื่องการปฏิรูปสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเพื่อให้สอดคล้องกับกิจการคณะสงฆ์ 6 ด้าน (ดังข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ข้อ 1.1) อาจจัดให้มีการศึกษาวิจัยเพื่อให้เห็นความ

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35.
สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

เป็นไปได้ ความคุ้มค่า และประโยชน์ของการปฏิรูปสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติให้สามารถรองรับการสนับสนุนกิจการคณะสงฆ์ 6 ด้านดังกล่าวเสียก่อน

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงวัฒนธรรม, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2559, 11 มกราคม). **10 วิธีทำบุญ ให้ได้บุญ**. สืบค้นเมื่อ 12 พฤษภาคม 2561, จาก https://www.m-culture.go.th/young/ewt_news.php?nid=106&filename=index

กันตภณ หนูทองแก้ว. (2558). การนำหลักบุญกิริยาวัตถุมาใช้ในวิถีชีวิตของประชาชนอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2556. **สารอาศรมวัฒนธรรมวลัยลักษณ์**, 15(1), 155–167.

กันยารัตน์ แย้มศรีแก้ว. (2558). การบริหารจัดการความร่วมมือของบ้าน วัด โรงเรียน. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

นุชา สระสม. (2560). **การมีส่วนร่วมในการบริหารแบบบ้าน วัด โรงเรียนของโรงเรียนวัด สังกัดกรุงเทพมหานคร**. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พระครูเกษมศีลาภรณ์ (บัญญัติ แน่นกระโทก). (2555). **การศึกษาวันธรรมสวนะในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูปลัดสุวัฒนจริยคุณ. (2557). ยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางในกลุ่มจังหวัดล้านนาตะวันออก. **วารสารสังคมศาสตร์วิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย**, 7(2), 1–15.

พระวัฒธยา ฐิติสมฺปนฺโน. (2560). ความร่วมมือของบ้าน วัด และโรงเรียนในการพัฒนาสังคม อำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี. **วารสาร มจร การพัฒนาสังคม**, 2(3), 86–102.

เยาวลักษณ์ เหล่าฤทธิ์, สิทธิศักดิ์ จำปาแดง, และโฆสิต แพงสร้อย. (2558). เที่ยววัด: แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมริมฝั่งแม่น้ำโขง จังหวัดหนองคาย. **วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร**, 12(57), 165–176.

วิเชียร เผือกสม. (2553). **คติธรรมความเชื่อกับพฤติกรรมการเข้าวัดของพุทธศาสนิกชน: กรณีศึกษาวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์**. สารนิพนธ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สำนักงานจังหวัดชุมพร. (2561). **แผนพัฒนาจังหวัดชุมพร (พ.ศ. 2561–2564) ฉบับทบทวนปี 2562**. ชุมพร: สำนักงานจังหวัดชุมพร.

สุณี บุญพิทักษ์. (2549). **การศึกษาความเชื่อในผลของความดี.** รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร.

Scott, J. (1990). **A matter of record: Documentary sources in social research**. Polity Press.

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

Tosh, J. (2015). **The pursuit of history** (6th ed.). Routledge.

Kvale, S., & Brinkmann, S. (2015). **InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing** (3rd ed.). Sage.

Krippendorff, K. (2018). **Content analysis: An introduction to its methodology** (4th ed.). Sage.

Creswell, J. W. (2014). **Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches** (4th ed.). Sage.

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2018). **The SAGE handbook of qualitative research** (5th ed.). Sage.

Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). **Qualitative data analysis: A methods sourcebook** (3rd ed.). Sage.

Yin, R. K. (2018). **Case study research and applications: Design and methods** (6th ed.). Sage.

Citation : วาสนา ม่วงแนม. (2569). วัฒนธรรมการเข้าวัดทำบุญในจังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 19–35.
สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 (มกราคม–มิถุนายน 2569) : 36-53
Journal of Social Innovation Management: JSIM Vol. 1 No. 1 (January–June 2026) : 36–53

วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร

The Way of Life of Small-Scale Fishers in the “Two Bays” Community of Phanang Tak Bay and Pak Hat Bay: A Case Study of the Na Thung Blue Swimming Crab Bank, Na Thung Subdistrict, Mueang Chumphon District, Chumphon Province

พุธวิมล คชรัตน์[1*] วิสุทธิ์ เหมหมัน[2]

Putwimon Chotcharat[1*] Wisuth Hemman[2]

[1] นิสิตหลักสูตรการศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาการจัดการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ประเทศไทย
Doctoral Program in Management, Faculty of Management Sciences, Prince of Songkla University, Songkhla, Thailand;
e-mail : Putwimon.ch@gmail.com

[2] สาขาวิชาการบริหารธุรกิจประกันภัยและการจัดการความเสี่ยง คณะพาณิชยศาสตร์และการจัดการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตตรัง ประเทศไทย
Program in Insurance Business Administration and Risk Management, Faculty of Commerce and Management, Prince of Songkla University, Trang Campus, Thailand
e-mail : wisuth.he@psu.ac.th

*Corresponding Author; e-mail : Putwimon.ch@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของชาวประมงพื้นบ้านคนสองอ่าว (อ่าวพนังตัก–อ่าวปากหาด) ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร และ 2) ศึกษากระบวนการจัดตั้งและการดำเนินงานของธนาคารปูม้านาทุ่งในการฟื้นฟูทรัพยากรปูม้าและทรัพยากรทางทะเลของชุมชนอย่างมีส่วนร่วม การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษา เก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต และการสนทนากลุ่มกับชาวประมงพื้นบ้าน ผู้นำชุมชน คณะกรรมการธนาคารปูม้า และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา และนำเสนอผลในลักษณะพรรณนาความ

ผลการวิจัยพบว่า ชาวประมงพื้นบ้านคนสองอ่าวมีวิถีชีวิตผูกพันกับทรัพยากรชายฝั่งและการทำประมงพื้นบ้านเป็นหลัก ในอดีตพื้นที่อ่าวพนังตักและอ่าวปากหาดมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรสัตว์น้ำ แต่ในช่วงประมาณสิบปีที่ผ่านมา ทรัพยากรทางทะเลลดลงอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ผลผลิตการประมงและ

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

รายได้ของชาวประมงลดลง จึงเกิดความตระหนักร่วมกันในการฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเล สำหรับกระบวนการจัดตั้งธนาคารปูม้านาทุ่งเกิดจากการรวมตัวของชาวประมงพื้นบ้านและภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องเพื่อแก้ไขปัญหาการลดลงของทรัพยากรปูม้า โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหาร กำหนดแนวทางดำเนินงาน และส่งเสริมให้ชาวประมงนำแม่ปูม้าไข่นอกกระดองมาอนุบาลจนฟักเป็นลูกปูแล้วปล่อยกลับคืนสู่ทะเล นอกจากนี้ยังมีการติดตามผล แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก ส่งผลให้ธนาคารปูม้านาทุ่งมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และสามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ : ชาวประมงพื้นบ้าน, วิถีชาวประมงพื้นบ้าน, คนสองอ่าว, ธนาคารปูม้า

Abstract

This study aimed to: 1) investigate the livelihoods and occupations of small-scale fishers in the Two Bays Community (Phanang Tak Bay and Pak Hat Bay), Na Thung Subdistrict, Mueang Chumphon District, Chumphon Province; and 2) examine the establishment and operation of the Na Thung Blue Swimming Crab Bank in restoring blue swimming crab populations and marine resources through community participation. This research employed a qualitative case study approach. Data were collected through document review, in-depth interviews, participant observation, and focus group discussions with small-scale fishers, community leaders, members of the crab bank committee, and relevant stakeholders. The data were analyzed using content analysis and presented in a descriptive manner.

The findings revealed that the livelihoods of the small-scale fishers in the Two Bays Community were closely connected to coastal resources and traditional fishing activities. In the past, Phanang Tak Bay and Pak Hat Bay were rich in marine resources. However, during the last decade, marine resources have steadily declined, resulting in reduced fish catches and lower incomes for local fishers. Consequently, community members became increasingly aware of the need to restore marine resources. The establishment of the Na Thung Blue Swimming Crab Bank emerged from the collective efforts of local fishers and related stakeholders to address the decline in blue swimming crab populations. The initiative involved the formation of a management committee, the development of operational guidelines, and the encouragement of fishers to donate berried female crabs for incubation

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

until hatching, after which juvenile crabs were released back into the sea. In addition, continuous monitoring, knowledge sharing, and collaboration with external organizations contributed to the ongoing development of the crab bank. As a result, the Na Thung Blue Swimming Crab Bank has evolved into an effective community-based mechanism for marine conservation and restoration and serves as a local learning center for sustainable marine resource management.

Keywords : Small-Scale Fishers; Small-Scale Fishers' Livelihoods; Two Bays Community; Blue Swimming Crab Bank

บทนำ

ประมงพื้นบ้าน หมายถึง การทำการประมงในเขตทะเลชายฝั่งโดยใช้เรือประมงหรือเครื่องมือประมงที่มิใช่การประมงพาณิชย์ ตามที่กำหนดไว้ในพระราชกำหนดการประมง พ.ศ. 2558 ซึ่งถือเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีความสำคัญต่อชุมชนชายฝั่งของประเทศไทยมาอย่างยาวนาน ชาวประมงพื้นบ้านส่วนใหญ่อาศัยอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเล ปากแม่น้ำ และพื้นที่ชุ่มน้ำชายฝั่ง โดยประกอบอาชีพจับสัตว์น้ำเพื่อการยังชีพและจำหน่ายส่วนเกินเพื่อสร้างรายได้แก่ครัวเรือน วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศทางทะเล และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น จนก่อให้เกิดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความผูกพันระหว่างมนุษย์กับทะเลอย่างลึกซึ้ง (กองเลขานุการสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้, 2545; เสรี พงศ์พิศ, 2550)

นอกจากบทบาทด้านเศรษฐกิจแล้ว ชุมชนประมงพื้นบ้านยังมีบทบาทสำคัญในการดูแลรักษาทรัพยากรชายฝั่งผ่านระบบความรู้และกติกาชุมชนที่พัฒนาขึ้นตามบริบทของแต่ละพื้นที่ การใช้เครื่องมือประมงอย่างเหมาะสม การกำหนดเขตทำกิน และการเคารพต่อฤดูกาลของสัตว์น้ำ ล้วนเป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยรักษาสมดุลของระบบนิเวศชายฝั่ง อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การขยายตัวของการประมงเชิงพาณิชย์ การพัฒนาพื้นที่ชายฝั่ง และการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม ส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำในหลายพื้นที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารและคุณภาพชีวิตของชาวประมงพื้นบ้าน (Pomeroy & Berkes, 1997; Berkes, 2009)

จังหวัดชุมพรเป็นจังหวัดชายฝั่งทะเลฝั่งอ่าวไทยที่มีความสำคัญด้านการประมงและทรัพยากรทางทะเล ได้รับการขนานนามว่าเป็น "ประตูสู่ภาคใต้" มีพื้นที่ชายฝั่งทะเลยาวประมาณ 222 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ชายฝั่งใน 6 อำเภอ และมีระบบนิเวศชายฝั่งที่หลากหลาย ทั้งอ่าว หาดทราย ป่าชายเลน เกาะ และแนวหญ้าทะเล ซึ่งเอื้อต่อการดำรงชีวิตของสัตว์น้ำเศรษฐกิจหลายชนิด (ชลดรงค์ ทองสง และ

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน "คนสองอ่าว" อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

คณะ, 2555) โดยเฉพาะบริเวณอ่าวพนังตักและอ่าวปากหาด ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร ซึ่งเป็นแหล่งทำประมงพื้นบ้านที่สำคัญของชุมชนชายฝั่งในพื้นที่ ทั้งสองอ่าวมีแหลมหัวโม่งเป็นจุดแบ่งเขตทางภูมิศาสตร์ และเป็นพื้นที่ที่ชาวประมงพื้นบ้านใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางทะเลมาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลาหลายชั่วอายุคน จนเกิดอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนที่เรียกตนเองว่า “คนสองอ่าว”

อ่าวพนังตักและอ่าวปากหาดยังมีความสำคัญในฐานะพื้นที่รองรับน้ำจากโครงการพัฒนาพื้นที่หนองใหญ่ตามแนวพระราชดำริ ซึ่งเป็นโครงการสำคัญในการบริหารจัดการน้ำและแก้ไขปัญหาอุทกภัยของจังหวัดชุมพร แม้โครงการดังกล่าวจะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมากต่อพื้นที่เมืองชุมพร แต่การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมชายฝั่งและระบบนิเวศทางน้ำในพื้นที่ปลายน้ำยังเป็นประเด็นที่ควรได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวประมงพื้นบ้านและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรสัตว์น้ำ

จากการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมและแรงกดดันจากกิจกรรมของมนุษย์ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่สะท้อนตรงกันว่าปริมาณสัตว์น้ำและปูม้าลดลงอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ผลผลิตการประมงและรายได้ของครัวเรือนลดลง สถานการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดความตระหนักร่วมกันถึงความจำเป็นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเล โดยเฉพาะปูม้า ซึ่งเป็นสัตว์น้ำเศรษฐกิจสำคัญของชุมชนชายฝั่งอ่าวไทย และมีศักยภาพในการฟื้นตัวของประชากรได้ค่อนข้างรวดเร็วหากได้รับการจัดการที่เหมาะสม (กรมประมง, 2563)

ด้วยเหตุนี้ ชาวประมงพื้นบ้านและภาคีเครือข่ายในพื้นที่จึงได้ร่วมกันจัดตั้ง “ธนาคารปูม้านาทุ่ง” ขึ้น เพื่อเป็นกลไกการจัดการทรัพยากรทางทะเลโดยชุมชน ผ่านการรวบรวมแม่ปูม้าไข่นอกกระดองมาอนุบาลจนฟักเป็นลูกปู ก่อนปล่อยคืนสู่ทะเล อันเป็นรูปแบบการอนุรักษ์ที่ได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายในหลายพื้นที่ชายฝั่งของประเทศไทย เนื่องจากเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลทรัพยากรของตนเอง และช่วยสร้างความตระหนักด้านการอนุรักษ์ควบคู่ไปกับการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชน หน่วยงานภาครัฐ และองค์กรภาคประชาสังคม (สุรศักดิ์ อุดมศิลป์ และคณะ, 2561)

ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงมุ่งศึกษาวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” รวมทั้งศึกษากระบวนการจัดตั้งและการดำเนินงานของธนาคารปูม้านาทุ่งในฐานะกรณีศึกษาของการจัดการทรัพยากรทางทะเลโดยชุมชน เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับพลวัตของวิถีชุมชนประมงพื้นบ้าน การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรชายฝั่ง และแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลที่ตั้งอยู่บนฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนชายฝั่งและการจัดการทรัพยากรทางทะเลอย่างยั่งยืนในอนาคต

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของชาวประมงพื้นบ้านคนสองอ่าว (อ่าวพนังตัก –อ่าวปากหาด) ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร

2. เพื่อศึกษากระบวนการจัดตั้ง และการดำเนินงานของธนาคารปูม้านาทุ่งในการฟื้นฟูทรัพยากรปูม้าและทรัพยากรทางทะเลของชุมชนอย่างมีส่วนร่วม

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษา (Qualitative Case Study) มุ่งศึกษาวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” ในพื้นที่อ่าวพนังตักและอ่าวปากหาด ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร รวมทั้งศึกษากระบวนการจัดตั้งและการดำเนินงานของธนาคารปูม้านาทุ่งในฐานะกลไกการจัดการทรัพยากรทางทะเลโดยชุมชน การวิจัยเชิงกรณีศึกษามุ่งทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในบริบทจริงอย่างลุ่มลึก โดยอาศัยข้อมูลจากหลายแหล่งเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรณีศึกษา (Yin, 2018; Stake, 1995)

2. พื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษา ได้แก่ ชุมชนประมงพื้นบ้านบริเวณอ่าวพนังตักและอ่าวปากหาด หมู่ที่ 7 ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร ซึ่งเป็นพื้นที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านและเป็นที่ตั้งของธนาคารปูม้านาทุ่ง โดยเลือกพื้นที่ดังกล่าวเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีความโดดเด่นด้านวิถีประมงพื้นบ้าน การรวมตัวของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล และมีการดำเนินงานธนาคารปูม้าอย่างต่อเนื่องจนเป็นที่ยอมรับในระดับชุมชนและเครือข่ายการอนุรักษ์ชายฝั่ง (Creswell & Poth, 2018)

3. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ได้มาจากการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยพิจารณาจากผู้ที่มีความรู้ ประสบการณ์ และมีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวประมงพื้นบ้านและการดำเนินงานของธนาคารปูม้านาทุ่ง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย (Patton, 2015) ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน จำนวน 3 คน ชาวประมงพื้นบ้าน จำนวน 15 คน คณะกรรมการธนาคารปูม้านาทุ่ง จำนวน 5 คน และตัวแทนหน่วยงานภาครัฐและภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง จำนวน 5 คน รวมผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสิ้น 28 คน

4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย 1) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) 2) แนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion Guide)

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

|3) แบบบันทึกการสังเกต (Observation Form) 4) แบบบันทึกภาคสนาม (Field Notes) และ 5) แบบบันทึกข้อมูลจากเอกสาร (Document Review Form) ซึ่งเป็นเครื่องมือที่เหมาะสมสำหรับการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมในบริบทจริง เนื่องจากสามารถเข้าถึงมุมมอง ประสบการณ์ และความหมายที่ผู้ให้ข้อมูลสร้างขึ้นจากการดำรงชีวิตในชุมชน (Merriam & Tisdell, 2016)

5. การเก็บรวบรวมข้อมูล

5.1 การศึกษาเอกสาร

ผู้วิจัยศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ ตำรา บทความวิชาการ งานวิจัย รายงานทางราชการ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประมงพื้นบ้าน การจัดการทรัพยากรทางทะเลโดยชุมชน และการดำเนินงานของธนาคารปูม้า เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิเคราะห์และตีความผลการวิจัย (Bowen, 2009)

5.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก

ผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยใช้แนวคำถามกึ่งโครงสร้างเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลได้ถ่ายทอดประสบการณ์ มุมมอง และความคิดเห็นเกี่ยวกับวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรทางทะเล และกระบวนการจัดตั้งธนาคารปูม้านาทุ่งอย่างอิสระ (Kvale & Brinkmann, 2009)

5.3 การสังเกต

ผู้วิจัยใช้การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เพื่อศึกษาสภาพพื้นที่ วิถีชีวิตการทำประมงพื้นบ้าน กิจกรรมการอนุบาลแม่ปูม้า การปล่อยลูกปูคืนสู่ธรรมชาติ และกิจกรรมอื่นที่เกี่ยวข้องกับธนาคารปูม้านาทุ่ง โดยบันทึกข้อมูลภาคสนามอย่างเป็นระบบเพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูล (Spradley, 1980)

5.4 การสนทนากลุ่ม

ผู้วิจัยจัดการสนทนากลุ่มกับชาวประมงพื้นบ้าน คณะกรรมการธนาคารปูม้า และผู้เกี่ยวข้อง เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์ทรัพยากรทางทะเล ผลการดำเนินงานของธนาคารปูม้า ปัญหาอุปสรรค และแนวทางการพัฒนาในอนาคต ซึ่งช่วยให้เกิดการตรวจสอบและยืนยันข้อมูลจากหลายมุมมอง (Krueger & Casey, 2015)

6. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล

ผู้วิจัยตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) โดยเปรียบเทียบข้อมูลจากแหล่งข้อมูล บุคคล วิธีการเก็บข้อมูล และเอกสารที่แตกต่างกัน เพื่อยืนยันความถูกต้องและความสอดคล้องของข้อมูล อันเป็นแนวทางที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในการวิจัยเชิงคุณภาพ (Denzin, 1978; Lincoln & Guba, 1985)

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

7. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) เริ่มจากการจัดระเบียบข้อมูล การอ่านข้อมูลซ้ำหลายครั้ง การกำหนดรหัสข้อมูล (Coding) การจัดหมวดหมู่ และการสังเคราะห์ประเด็นสำคัญตามวัตถุประสงค์การวิจัย ก่อนนำเสนอผลการวิจัยในลักษณะพรรณนาความและเชื่อมโยงกับแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Miles, Huberman, & Saldaña, 2014; Schreier, 2012)

ผลการวิจัย

4.1 ผลการศึกษาวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของชาวประมงพื้นบ้านคนสองอ่าว (อ่าวพนังตัก–อ่าวปากหาด) ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร

ผลการศึกษาพบว่า ชาวประมงพื้นบ้านคนสองอ่าวมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทะเลและทรัพยากรชายฝั่งมาอย่างยาวนาน โดยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านเป็นอาชีพหลัก ใช้เรือขนาดเล็กและเครื่องมือประมงพื้นบ้าน เช่น อวนปู อวนปลา ลอบปู และเบ็ดตกปลา ออกทำการประมงในบริเวณอ่าวพนังตัก อ่าวปากหาด และพื้นที่ชายฝั่งใกล้เคียง การประกอบอาชีพประมงมิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังเป็นวิถีชีวิตที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติที่หล่อเลี้ยงผู้คนในพื้นที่มาหลายชั่วอายุคน

4.1.1 ลักษณะวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านคนสองอ่าว

ชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่มีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับจังหวะของธรรมชาติ โดยเฉพาะสภาพลมฟ้าอากาศ กระแสน้ำขึ้นน้ำลง และฤดูกาลของสัตว์น้ำ การออกเรือประมงแต่ละวันจะเริ่มตั้งแต่ช่วงเช้ามืดหรือในเวลากลางคืน ขึ้นอยู่กับชนิดของสัตว์น้ำและสภาพอากาศในแต่ละช่วงเวลา

จากการสัมภาษณ์พบว่า สมาชิกในครัวเรือนมีบทบาทร่วมกันในการประกอบอาชีพประมง ตั้งแต่การจัดเตรียมเครื่องมือ การซ่อมแซมอวน การคัดแยกสัตว์น้ำ การจำหน่ายผลผลิต และการแปรรูปสัตว์น้ำเพื่อบริโภคหรือจำหน่ายเพิ่มเติม ทำให้การประมงพื้นบ้านเป็นทั้งอาชีพและวิถีชีวิตของครอบครัว

ผู้ให้ข้อมูลรายหนึ่งกล่าวว่า

“...ผมทำประมงมาตั้งแต่เด็ก ตามพ่อออกเรือมาตั้งแต่อายุสิบกว่าปี ทุกวันนี้ก็ยังทำอยู่ ลูกหลานก็ช่วยกันหมด คนในบ้านแทบทุกคนเกี่ยวข้องกับทะเลทั้งนั้น...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-01, สัมภาษณ์วันที่ 15 กรกฎาคม 2562)

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

นอกจากนี้ ชุมชนยังคงรักษาความเชื่อและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับทะเลไว้ เช่น การไหว้แม่ย่านางเรือก่อนออกทะเล ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามในการเดินเรือ และการเคารพต่อธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองทะเล ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรมระหว่างชุมชนกับทรัพยากรทางทะเล

ผู้ให้ข้อมูลอาวุโสในชุมชนกล่าวว่า

“...คนสมัยก่อนสอนกันว่า ทะเลคือบ้านของเรา ถ้าทำลายทะเล วันหนึ่งทะเลก็จะไม่เหลืออะไรให้ลูกหลาน เราเลยต้องรู้จักใช้และรักษาไปพร้อมกัน...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-03, สัมภาษณ์วันที่ 17 กรกฎาคม 2562)

จากข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านคนสองอ่าวมิได้ผูกพันกับทะเลในมิติของการประกอบอาชีพเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงระบบคุณค่า ความเชื่อ และภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน

4.1.2 การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรทางทะเลและผลกระทบต่อวิถีชีวิต

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลายกลุ่มพบว่า ในอดีตอ่าวพนังตักและอ่าวปากหาดมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรสัตว์น้ำเป็นอย่างมาก ชาวประมงสามารถจับปูม้า ปลา กุ้ง และสัตว์น้ำเศรษฐกิจชนิดต่าง ๆ ได้ในปริมาณมาก ใช้เวลาออกเรือเพียงไม่กี่ชั่วโมงก็สามารถสร้างรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีพ

ผู้ให้ข้อมูลรายหนึ่งเล่าว่า

“...เมื่อก่อนออกเรือไม่กี่ชั่วโมงก็ได้ปูเต็มลำ อวนหนึ่งยกขึ้นมามีทั้งปลา ทั้งปู ทั้งหมึก เดี๋ยวนี้บางวันออกไปทั้งวันยังแทบไม่ได้อะไรกลับมา...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-07, สัมภาษณ์วันที่ 18 กรกฎาคม 2562)

อย่างไรก็ตาม ในช่วงประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา ชาวประมงส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่าปริมาณสัตว์น้ำลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะปูม้าซึ่งเคยเป็นสัตว์น้ำเศรษฐกิจสำคัญของชุมชน ส่งผลให้รายได้ของครัวเรือนลดลง และต้องใช้เวลาในการทำประมงมากขึ้นเพื่อให้ได้ผลผลิตในระดับเดิม

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นคณะกรรมการธนาคารปูม้ากล่าวว่า

“...แต่ก่อนปูม้ามีเยอะมาก ชาวบ้านจับได้ทุกวัน แต่ช่วงหลังเริ่มลดลงจนเห็นชัด หลายคนเริ่มกังวลว่าถ้าปล่อยไว้แบบนี้ อีกไม่นานลูกหลานอาจไม่มีปูให้จับแล้ว...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-12, สัมภาษณ์วันที่ 20 กรกฎาคม 2562)

การลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำส่งผลกระทบโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตของชาวประมง ทั้งในด้านรายได้ ความมั่นคงทางอาหาร และความมั่นคงทางอาชีพ ทำให้เกิดความตระหนักร่วมกันถึงความจำเป็นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลของชุมชน

4.1.3 การปรับตัวของชาวประมงพื้นบ้าน

ภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรทางทะเล ชาวประมงพื้นบ้านคนสองอ่าวได้พยายามปรับตัวในหลายรูปแบบ เพื่อลดผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อการดำรงชีวิตและรักษาอาชีพประมงพื้นบ้านไว้

การปรับตัวที่สำคัญ ได้แก่ การลดจำนวนวันออกเรือในช่วงฤดูมรสุม การประกอบอาชีพเสริม เช่น รับจ้างทั่วไป ทำสวน และค้าขาย รวมทั้งการปรับเปลี่ยนเครื่องมือประมงให้เหมาะสมกับสภาพทรัพยากรที่เปลี่ยนแปลงไป

ผู้ให้ข้อมูลรายหนึ่งกล่าวว่า

“...ทุกวันนี้ทำประมงอย่างเดียวไม่ได้แล้ว ต้องมีอาชีพเสริม บางช่วงก็ไปรับจ้างตัดปาล์ม รับจ้างก่อสร้าง เพราะรายได้จากทะเลไม่แน่นอนเหมือนเมื่อก่อน...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-09, สัมภาษณ์วันที่ 21 กรกฎาคม 2562)

นอกจากนี้ ชาวประมงจำนวนมากยังเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลของชุมชน โดยเฉพาะการดำเนินงานของธนาคารปูม้านาทุ่ง ซึ่งถือเป็นกลไกสำคัญในการฟื้นฟูประชากรปูม้าและสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลในระดับชุมชน

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ประธานธนาคารปูม้านาทุ่งกล่าวว่า

“...พวกเรารู้ว่าถ้าไม่ช่วยกันอนุรักษ์ วันหนึ่งก็จะไม่มีปูให้จับอีก ธนาคารปูม้าจึงเป็นความหวังของชุมชนในการฟื้นฟูทะเลให้กลับมาอุดมสมบูรณ์เหมือนเดิม...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-15, สัมภาษณ์วันที่ 22 กรกฎาคม 2562)

ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่า แม้ชาวประมงพื้นบ้านคนสองอ่าวจะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรทางทะเลและความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ แต่ยังคงมีศักยภาพในการปรับตัวผ่านการพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชน การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล โดยเฉพาะการดำเนินงานของธนาคารปูม้านาทุ่ง ซึ่งกลายเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความร่วมมือของชุมชนและเป็นรากฐานของการจัดการทรัพยากรทางทะเลอย่างยั่งยืนในพื้นที่ต่อไป

4.2 ผลการศึกษากระบวนการจัดตั้งและการดำเนินงานของธนาคารปูม้านาทุ่งในการฟื้นฟูทรัพยากรปูม้าและทรัพยากรทางทะเลของชุมชนอย่างมีส่วนร่วม

ผลการศึกษาพบว่า ธนาคารปูม้านาทุ่งเกิดขึ้นจากความร่วมมือของชาวประมงพื้นบ้าน ผู้นำชุมชน และหน่วยงานภาคีที่เกี่ยวข้อง ภายหลังจากที่ชุมชนประสบปัญหาการลดลงของทรัพยากรปูม้าและสัตว์น้ำชายฝั่งอย่างต่อเนื่อง จนส่งผลกระทบต่อรายได้และวิถีชีวิตของครัวเรือนประมงในพื้นที่ ชุมชนจึงร่วมกันแสวงหาแนวทางในการฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเล โดยเลือกใช้รูปแบบธนาคารปูม้าเป็นกลไกสำคัญในการอนุรักษ์และเพิ่มปริมาณปูม้าในธรรมชาติ

4.2.1 กระบวนการจัดตั้งธนาคารปูม้านาทุ่ง

จากการศึกษาพบว่า จุดเริ่มต้นของการจัดตั้งธนาคารปูม้านาทุ่งเกิดจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างชาวประมงพื้นบ้านในชุมชน ซึ่งต่างตระหนักถึงปัญหาการลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำ โดยเฉพาะปูม้าที่เคยเป็นสัตว์น้ำเศรษฐกิจสำคัญของชุมชน

ผู้ให้ข้อมูลรายหนึ่งกล่าวว่า

“...เมื่อก่อนออกเรือวันเดียวก็ได้ปูม้าหลายสิบกิโลกรัม แต่ช่วงหลังจับได้น้อยลงทุกปี พวกเราจึงเริ่มคุยกันว่าจะทำอย่างไรให้ปูม้ากลับมาเหมือนเดิม...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-11, สัมภาษณ์วันที่ 10 สิงหาคม 2562)

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ภายหลังจากการหารือร่วมกัน ชาวประมงและผู้นำชุมชนได้ศึกษาตัวอย่างการดำเนินงานธนาคารปูม้าจากพื้นที่อื่น รวมทั้งได้รับคำแนะนำจากหน่วยงานด้านประมง จนนำไปสู่การจัดประชุมชุมชนเพื่อจัดตั้งธนาคารปูม้านาทุ่งอย่างเป็นทางการ

มีการแต่งตั้งคณะกรรมการบริหาร ประกอบด้วยประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก และคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อรับผิดชอบการดำเนินงาน รวมทั้งกำหนดกติกาและแนวทางปฏิบัติร่วมกันของสมาชิก

ประธานธนาคารปูม้ากล่าวว่า

“...ตอนเริ่มต้นเราไม่มีอะไรเลย มีเพียงความตั้งใจของชาวบ้านที่อยากฟื้นฟูทะเล ทุกคนจึงช่วยกันคนละไม้คนละมือ ตั้งกติกาและแบ่งหน้าที่กันทำงาน...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-15, สัมภาษณ์วันที่ 12 สิงหาคม 2562)

4.2.2 กระบวนการดำเนินงานของธนาคารปูม้านาทุ่ง

ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินงานของธนาคารปูม้านาทุ่งมุ่งเน้นการอนุรักษ์แม่ปูม้าไข่นอกกระดองโดยรณรงค์ให้ชาวประมงนำแม่ปูม้าที่จับได้มาฝากไว้ที่ธนาคารปูม้าแทนการจำหน่าย

เมื่อได้รับแม่ปูม้าไข่นอกกระดอง คณะกรรมการจะนำไปอนุบาลในถังพักที่มีระบบให้อากาศจนกระทั่งไข่ฟักเป็นลูกปู จากนั้นจึงปล่อยลูกปูคืนสู่ทะเลบริเวณชายฝั่งของชุมชน

คณะกรรมการธนาคารปูม้ารายหนึ่งอธิบายว่า

“...ถ้าเป็นไข่แก่สีดำจะใช้เวลาไม่นานก็ฟักออกเป็นตัว เราจะดูแลจนแน่ใจว่าลูกปูแข็งแรงแล้วจึงนำไปปล่อยคืนสู่ทะเล...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-13, สัมภาษณ์วันที่ 14 สิงหาคม 2562)

นอกจากการอนุบาลแม่ปูม้าแล้ว คณะกรรมการยังมีการบันทึกข้อมูลจำนวนแม่ปู จำนวนลูกปูที่ปล่อยคืนสู่ธรรมชาติ และจัดประชุมสรุปผลการดำเนินงานอย่างสม่ำเสมอ

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

4.2.3 การมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีเครือข่าย

ผลการศึกษาพบว่า ความสำเร็จของธนาคารปูม้านาทุ่งเกิดจากการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน โดยชาวประมงพื้นบ้านเป็นกลุ่มหลักที่สนับสนุนแม่ปูม้าไข่นอกกระดองและเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล

ผู้ให้ข้อมูลรายหนึ่งกล่าวว่า

“...ตอนนี้ใครจับแม่ปูไข่นอกกระดองได้ก็จะนำมาฝากที่ธนาคารปูม้า เพราะทุกคนรู้ว่าถ้าปล่อยให้ฟักเป็นลูกปู จะช่วยเพิ่มปริมาณปูในทะเลได้มาก...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-08, สัมภาษณ์วันที่ 15 สิงหาคม 2562)

ขณะเดียวกัน หน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา และเครือข่ายธนาคารปูม้าในจังหวัดชุมพร ได้เข้ามาสนับสนุนองค์ความรู้ อุปกรณ์ และการพัฒนาศักยภาพของคณะกรรมการธนาคารปูม้าอย่างต่อเนื่อง

ผู้นำชุมชนกล่าวว่า

“...เราไม่ได้ทำงานกันเพียงลำพัง แต่มีหลายหน่วยงานเข้ามาช่วยให้ความรู้และให้คำปรึกษา ทำให้การดำเนินงานมีความเป็นระบบมากขึ้น...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-04, สัมภาษณ์วันที่ 16 สิงหาคม 2562)

4.2.4 ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน

ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินงานของธนาคารปูม้านาทุ่งช่วยสร้างความตระหนักด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลแก่ชาวประมงพื้นบ้านและคนในชุมชนอย่างกว้างขวาง ชุมชนเกิดความร่วมมือในการดูแลทรัพยากรชายฝั่งมากขึ้น และเริ่มพัฒนากลไกการจัดการทรัพยากรทางทะเลโดยชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ผู้ให้ข้อมูลรายหนึ่งกล่าวว่า

“...สิ่งที่เห็นชัดที่สุดคือคนในชุมชนเริ่มหวงแหนทรัพยากรทะเลมากขึ้น ทุกคนรู้ว่าทะเลเป็นของส่วนรวมและต้องช่วยกันดูแล...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-18, สัมภาษณ์วันที่ 18 สิงหาคม 2562)

นอกจากนี้ ธนาคารปูม้านาทุ่งยังได้รับการยอมรับให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลของชุมชน มีคณะศึกษาดูงานจากพื้นที่ต่าง ๆ เข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และศึกษากระบวนการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง

ประธานธนาคารปูม้ากล่าวว่า

“...จากที่เริ่มต้นกันเพียงกลุ่มเล็ก ๆ วันนี้ธนาคารปูม้ากลายเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชน และเป็นความภาคภูมิใจของคนในพื้นที่...”

(ผู้ให้ข้อมูลรหัส KI-15, สัมภาษณ์วันที่ 20 สิงหาคม 2562)

ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่า ธนาคารปูม้านาทุ่งมิได้เป็นเพียงกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรปูม้าเท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม การเรียนรู้ร่วมกัน และการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการทรัพยากรทางทะเลอย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

1. วิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของชาวประมงพื้นบ้านคนสองอ่าว

ผลการศึกษาพบว่า ชาวประมงพื้นบ้านคนสองอ่าวมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอย่างใกล้ชิด การประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านมิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แต่เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของชุมชนประมงพื้นบ้านที่มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในลักษณะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สอดคล้องกับแนวคิดของกองเลขานุการสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ (2545) อธิบายว่า วิถีประมงพื้นบ้านเป็นวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศ และวัฒนธรรมชุมชนชายฝั่ง นอกจากนี้

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ความรู้และภูมิปัญญาด้านการประมงของชาวบ้านส่วนใหญ่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ภายในครอบครัวและชุมชน เช่น การสังเกตฤดูกาล การดูทิศทางลม การเลือกใช้เครื่องมือประมง และการเคารพความเชื่อเกี่ยวกับทะเล ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) ของ Bourdieu (1986) อธิบายว่า ความรู้ ความเชื่อ และประสบการณ์ที่สั่งสมในชุมชนเป็นทรัพยากรสำคัญที่ช่วยให้สมาชิกสามารถดำรงชีวิตและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรสัตว์น้ำในอ่าวพนังตัก และอ่าวปากหาดลดลงอย่างต่อเนื่องในช่วงประมาณสิบปีที่ผ่านมา ส่งผลให้ผลผลิตทางการประมงและรายได้ของชาวประมงลดลงอย่างชัดเจน ประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง (2561) รายงานสถานการณ์ด้านทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง และการกัดเซาะชายฝั่งของประเทศไทย พ.ศ. 2560 พบว่า พื้นที่ชายฝั่งหลายแห่งของประเทศไทยกำลังเผชิญกับปัญหาความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ การลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำ และผลกระทบจากกิจกรรมของมนุษย์และการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ การที่ชาวประมงพื้นบ้านสามารถปรับตัวโดยการประกอบอาชีพเสริม การลดต้นทุนการทำประมง และการเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับแนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) ของ Putnam (1993) อธิบายว่า ความไว้วางใจ ความร่วมมือ และเครือข่ายทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชุมชนสามารถจัดการปัญหาและพัฒนาตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น วิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านคนสองอ่าวจึงสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงพลวัตระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งแม้จะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงและข้อจำกัดต่าง ๆ แต่ยังคงสามารถรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนและปรับตัวเพื่อความอยู่รอดได้ผ่านพลังของทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน

2. กระบวนการจัดตั้งและการดำเนินงานของธนาคารปูม้านาทุ่ง

ผลการศึกษาพบว่า การจัดตั้งธนาคารปูม้านาทุ่งเกิดจากการตระหนักร่วมกันของชาวประมงพื้นบ้านต่อปัญหาการลดลงของทรัพยากรปูม้าและสัตว์น้ำชายฝั่ง จนนำไปสู่การรวมตัวเพื่อแสวงหาแนวทางฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลในพื้นที่ ผลการศึกษาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า เมื่อชุมชนเผชิญกับภาวะวิกฤตด้านทรัพยากรธรรมชาติที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการดำรงชีวิตและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ชุมชนสามารถพัฒนากลไกการจัดการตนเองขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อปัญหาดังกล่าวได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน (Community-Based Resource Management: CBRM) ที่เชื่อว่าชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้มีศักยภาพในการกำหนดกติกา ดูแล และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม เนื่องจากเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร (Pomeroy & Berkes, 1997) การที่ชาวประมงพื้นบ้านเป็นผู้ริเริ่มกำหนดกฎกติกา แต่งตั้งคณะกรรมการ และวางแนวทางการดำเนินงานร่วมกัน สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการสร้างสถาบันชุมชน (Community Institution Building) ที่เกิดจากฐานรากของสังคม มิได้เป็นนโยบายที่ถูกกำหนดจากภายนอกเพียงฝ่ายเดียว แต่เป็นกระบวนการที่ชุมชนเข้ามามี

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

บทบาทเป็นเจ้าของปัญหาและเจ้าของการแก้ไขปัญหาอย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Ostrom (1990) อธิบายว่าความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรส่วนรวม (Common-Pool Resources) เกิดจากการที่ผู้ใช้ทรัพยากรร่วมกันกำหนดกติกาและกลไกการกำกับดูแลที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ นอกจากนี้ กระบวนการจัดตั้งธนาคารปูม้ายังสะท้อนให้เห็นถึงพลังของทุนทางสังคม (Social Capital) ที่มีอยู่ในชุมชน กล่าวคือ ความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ และเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชาวประมง ผู้นำชุมชน และสมาชิกในพื้นที่ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่มและการขับเคลื่อนกิจกรรมส่วนรวม สอดคล้องกับแนวคิดของ Putnam (1993) อธิบายว่า ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชุมชนสามารถสร้างความร่วมมือและจัดการปัญหาสาธารณะได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในด้านการดำเนินงาน ผลการวิจัยพบว่า การอนุบาลแม่ปูม้าไข่นอกกระดองก่อนปล่อยลูกปูคืนสู่ธรรมชาติ เป็นมาตรการที่ช่วยเพิ่มโอกาสรอดของลูกปูและส่งเสริมการเพิ่มประชากรปูม้าในธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำของกรมประมง (2561) อธิบายว่า การส่งเสริมให้ชุมชนชายฝั่งจัดตั้งธนาคารปูม้าเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำเศรษฐกิจ โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นสำคัญ ทั้งนี้ การอนุรักษ์แม่ปูม้าไข่นอกกระดองถือเป็นมาตรการที่ช่วยเพิ่มอัตราการอยู่รอดของลูกปูได้มากกว่าการปล่อยให้แม่ปูถูกจับ และจำหน่ายเข้าสู่ตลาด ผลการวิจัยยังสะท้อนให้เห็นว่า ธนาคารปูม้านาทุ่งมิได้มุ่งเน้นเพียงการเพิ่มจำนวนปูม้าในธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ชาวประมงได้เรียนรู้เกี่ยวกับวงจรชีวิตของปูม้า ความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากร และผลกระทบของการใช้ทรัพยากรเกินศักยภาพ จนเกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางทะเล สอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) ของ Bandura (1977) อธิบายว่า การเรียนรู้เกิดขึ้นผ่านการปฏิสัมพันธ์ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และการลงมือปฏิบัติร่วมกันของสมาชิกในชุมชน อีกประเด็นสำคัญที่ค้นพบคือ ความสำเร็จของธนาคารปูม้านาทุ่งเกิดจากการบูรณาการความร่วมมือระหว่างชุมชน หน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา และภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนแนวคิดการบริหารจัดการแบบเครือข่าย (Network Governance) ที่เน้นการทำงานร่วมกันของหลายภาคส่วนในการแก้ไขปัญหาสาธารณะ โดยแต่ละภาคส่วนมีบทบาทสนับสนุนซึ่งกันและกัน ทั้งด้านองค์ความรู้ งบประมาณ เทคโนโลยี และการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ความร่วมมือดังกล่าวช่วยให้ธนาคารปูม้านาทุ่งมีความเข้มแข็ง สามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่อง และได้รับการยอมรับในระดับชุมชนและเครือข่ายภายนอก นอกจากนี้ ผลการศึกษายังพบว่า ธนาคารปูม้านาทุ่งได้พัฒนาไปสู่การเป็นศูนย์เรียนรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลของชุมชน ซึ่งมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่เยาวชน นักศึกษา หน่วยงานภาครัฐ และชุมชนอื่น ๆ ที่สนใจเข้ามาศึกษาดูงาน สะท้อนให้เห็นบทบาทของธนาคารปูม้าในฐานะ “นวัตกรรมทางสังคม” (Social Innovation) ที่มิได้สร้างผลลัพธ์เฉพาะด้านทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังสร้างคุณค่าทางสังคม การเรียนรู้ และการพัฒนาศักยภาพของชุมชนควบคู่กันไป ธนาคารปูม้านาทุ่งเป็นมากกว่ากิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรปูม้า แต่เป็นกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนผ่านการมีส่วนร่วม

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร.
วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ และการพัฒนากลไกการจัดการทรัพยากรทางทะเลโดยชุมชน อันนำไปสู่การพึ่งพาตนเองและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาชุมชนชายฝั่งอย่างยั่งยืนในระยะยาว และสามารถเป็นต้นแบบให้แก่ชุมชนชายฝั่งอื่น ๆ ที่ประสบปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรทางทะเลได้นำไปประยุกต์ใช้ตามบริบทของพื้นที่ต่อไป

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานภาครัฐควรส่งเสริมการจัดตั้งธนาคารปูม้าในชุมชนชายฝั่ง โดยให้ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการหลัก และภาครัฐทำหน้าที่สนับสนุนด้านองค์ความรู้ อุปกรณ์ และงบประมาณ เนื่องจากความสำเร็จของธนาคารปูม้าขึ้นอยู่กับการมีส่วนร่วมและความเป็นเจ้าของของชุมชนเป็นสำคัญ

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

ชาวประมงพื้นบ้านควรรวมกลุ่มและพัฒนาองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อเพิ่มศักยภาพในการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล การจัดการปัญหาร่วมกัน และการสร้างอำนาจต่อรองกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งควรส่งเสริมการจัดทำกติกาชุมชนในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ควรศึกษาต่อยอดการพัฒนาธนาคารปูม้านาทุ่งในฐานะแหล่งเรียนรู้และการท่องเที่ยวชุมชนเชิงอนุรักษ์ รวมทั้งศึกษาผลกระทบของธนาคารปูม้าต่อการฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเล ความเข้มแข็งของชุมชน และการพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว

เอกสารอ้างอิง

กองเลขานุการสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้. (2545). **เอกสารเกี่ยวกับวิถีชีวิตและสถานการณ์ประมงพื้นบ้านภาคใต้**. สงขลา: สมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้.

กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง. (2561). **รายงานสถานการณ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งของประเทศไทย พ.ศ. 2561**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

กรมประมง. (2561). **แนวทางการดำเนินงานธนาคารปูม้าเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำ.** กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

กรมประมง. (2563). **รายงานสถานการณ์การประมงไทย พ.ศ. 2563**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

ชลดรงค์ ทองสง และคณะ. (2555). **การศึกษาทรัพยากรชายฝั่งจังหวัดชุมพร**. ชุมพร: หน่วยงานผู้จัดพิมพ์.

เสรี พงศ์พิศ. (2550). **ชุมชนเข้มแข็ง ทุนทางสังคมและการพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: พลังปัญญา.

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

สุรศักดิ์ อุดมศิลป์ และคณะ. (2561). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรทางทะเลชายฝั่ง. **วารสารวิชาการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**, 10(2), 45–60.

Bandura, A. (1977). **Social Learning Theory**. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Berkes, F. (2009). Evolution of co-management: Role of knowledge generation, bridging organizations and social learning. **Journal of Environmental Management**, 90(5), 1692–1702.

Bourdieu, P. (1986). **The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education** (pp. 241–258). New York: Greenwood Press.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. **Qualitative Research Journal**, 9(2), 27–40.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). **Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches** (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Denzin, N. K. (1978). **The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods** (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.

Krueger, R. A., & Casey, M. A. (2015). **Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research** (5th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). **InterViews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing** (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). **Naturalistic Inquiry**. Beverly Hills, CA: Sage.

Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). **Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation** (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). **Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook** (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Ostrom, E. (1990). **Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action**. Cambridge: Cambridge University Press.

Patton, M. Q. (2015). **Qualitative Research & Evaluation Methods** (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Pomeroy, R. S., & Berkes, F. (1997). Two to tango: The role of government in fisheries co-management. **Marine Policy**, 21(5), 465–480.

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

Putnam, R. D. (1993). **Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, NJ**: Princeton University Press.

Schreier, M. (2012). **Qualitative Content Analysis in Practice**. London: Sage.

Spradley, J. P. (1980). **Participant Observation**. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Stake, R. E. (1995). **The Art of Case Study Research**. Thousand Oaks, CA: Sage.

Yin, R. K. (2018). **Case Study Research and Applications: Design and Methods** (6th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Citation : พุธวิมล คชรัตน์ และ วิสุทธิ์ เหมหมัน. (2569). วิถีชาวประมงพื้นบ้าน “คนสองอ่าว” อ่าวพนังตัก-อ่าวปากหาด: กรณีศึกษาธนาคารปูม้านาทุ่ง ตำบลนาทุ่ง อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 36–53 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 (มกราคม–มิถุนายน 2569) : 54-67
Journal of Social Innovation Management: JSIM Vol. 1 No. 1 (January–June 2026) : 54-67

นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง

Innovation in Alzheimer's Dementia Care: From Theory to Real-World Practice

รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล[1*]

Rungrat Charoenwisal[1*]

[1] คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่;
Liberal Art Faculty, Prince of Songkla University Hat Yai Campus; e-mail : Roong072@gmail.com;
*Corresponding AuthorRungrat Charoenwisal; e-mail : Roong072@gmail.com

บทคัดย่อ

โรคอัลไซเมอร์เป็นสาเหตุสำคัญของภาวะสมองเสื่อมในผู้สูงอายุและเป็นปัญหาสาธารณสุขที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในสังคมสูงวัยของประเทศไทย ส่งผลกระทบต่อความสามารถในการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้ป่วย รวมถึงก่อให้เกิดภาระด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และเศรษฐกิจแก่ครอบครัวและผู้ดูแล บทความวิชาการฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์ โดยเชื่อมโยงแนวคิดและทฤษฎีการดูแลผู้ป่วยสมองเสื่อมสู่การประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง ผ่านการทบทวนและสังเคราะห์วรรณกรรมทางวิชาการทั้งในประเทศและต่างประเทศ ภายใต้กรอบแนวคิดการดูแลที่เน้นบุคคลเป็นศูนย์กลาง (Person-Centered Care) และการดูแลแบบองค์รวม นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์ในปัจจุบันครอบคลุมการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล การปรับสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม การฟื้นฟูสมรรถภาพทางสมอง การดูแลด้านจิตสังคม และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างครอบครัว ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้นวัตกรรมที่มีประสิทธิภาพไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการใช้เทคโนโลยีขั้นสูง แต่รวมถึงการออกแบบระบบการดูแลที่สอดคล้องกับบริบทชีวิตจริงของผู้ป่วยและผู้ดูแล สามารถเข้าถึงได้ง่าย มีต้นทุนเหมาะสม และส่งเสริมคุณภาพชีวิตของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง การบูรณาการองค์ความรู้ทางวิชาการเข้ากับการปฏิบัติในชีวิตประจำวันจะช่วยลดภาระของผู้ดูแล เพิ่มความปลอดภัยและความเป็นอิสระของผู้ป่วย ตลอดจนสนับสนุนการพัฒนาระบบการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์ที่ยั่งยืนในระดับครอบครัว ชุมชน และสังคม

คำสำคัญ: นวัตกรรมการดูแล, โรคอัลไซเมอร์, ผู้สูงอายุ, ภาวะสมองเสื่อม

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

Abstract

Alzheimer's disease is a major cause of dementia among older adults and has become an increasingly significant public health concern in Thailand's aging society. The disease affects patients' ability to perform daily activities and imposes physical, psychological, social, and economic burdens on families and caregivers. This academic article aims to present knowledge on innovative approaches to Alzheimer's care by linking theoretical concepts and dementia care frameworks to their practical application in real-life settings. The article is based on a review and synthesis of relevant national and international literature, guided by the principles of Person-Centered Care and holistic care approaches. The analysis indicates that current innovations in Alzheimer's care encompass digital technologies, age-friendly environmental modifications, cognitive rehabilitation, psychosocial interventions, and collaborative care networks involving families, communities, and related organizations. Effective innovation is not limited to advanced technologies; rather, it involves designing care systems that are accessible, affordable, and responsive to the real-life needs of patients and caregivers while enhancing the quality of life of all stakeholders. Integrating academic knowledge with practical care strategies can reduce caregiver burden, improve patient safety and independence, and contribute to the development of sustainable Alzheimer's care systems at the family, community, and societal levels.

Keywords: Alzheimer's Disease, Social Innovation, Person-Centered Care, Translational Research, Elderly

บทนำ

ประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ (Aged Society) และกำลังมุ่งสู่การเป็นสังคมสูงวัยระดับสุดยอด (Super-Aged Society) อันเป็นผลจากการเพิ่มขึ้นของอายุคาดเฉลี่ยและความก้าวหน้าทางการแพทย์ที่ช่วยให้ประชากรมีอายุยืนยาวขึ้น โดยในปัจจุบันประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปมีสัดส่วนมากกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด ซึ่งสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่สำคัญของประเทศ (กรมกิจการผู้สูงอายุ, 2569; กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2568; มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2565) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้ปัญหาสุขภาพที่เกี่ยวข้องกับวัยสูงอายุมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

โดยเฉพาะโรคอัลไซเมอร์ (Alzheimer’s Disease) ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของภาวะสมองเสื่อมในผู้สูงอายุทั่วโลก (World Health Organization [WHO], 2023; Alzheimer's Association, 2024)

ข้อมูลจากหน่วยงานด้านสุขภาพและองค์กรที่เกี่ยวข้องสะท้อนให้เห็นว่าจำนวนผู้ป่วยอัลไซเมอร์ในประเทศไทยมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยคาดการณ์ว่าจะมีผู้ป่วยรายใหม่เพิ่มขึ้นเฉลี่ยปีละประมาณ 100,000 คน และอาจมีจำนวนผู้ป่วยสะสมสูงถึง 1.2 ล้านคนภายในปี พ.ศ. 2573 สถานการณ์ดังกล่าวเป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรสูงอายุและอายุขัยเฉลี่ยที่ยืนยาวขึ้นของประชาชนไทย (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2565; สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2569) ปัญหาดังกล่าวมิได้ส่งผลเฉพาะต่อความจำและความสามารถในการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้ป่วยเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อพฤติกรรม อารมณ์ การตัดสินใจ และความสามารถในการพึ่งพาตนเอง ทำให้ผู้ป่วยจำเป็นต้องได้รับการดูแลอย่างต่อเนื่องในระยะยาว (กรมการแพทย์, 2566; WHO, 2023)

ในมิติทางสังคม โรคอัลไซเมอร์นับเป็น “ปัญหาเชิงระบบความสัมพันธ์” (Relational System Problem) ที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในครอบครัวและผู้ดูแลอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากผู้ป่วยส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชุมชนและได้รับการดูแลจากบุคคลในครอบครัวเป็นหลัก ส่งผลให้ผู้ดูแลต้องเผชิญกับภาระทางกาย จิตใจ สังคม และเศรษฐกิจ หรือที่เรียกว่า ภาระผู้ดูแล (Caregiver Burden) ซึ่งอาจนำไปสู่ภาวะเครียดเรื้อรัง ภาวะซึมเศร้า ความเหนื่อยล้าทางอารมณ์ และปัญหาความสัมพันธ์ภายในครอบครัวได้ (Zarit, Reever, & Bach-Peterson, 1980; Brodaty & Donkin, 2009; พรรณราย วิรุฬหะ, 2565) ขณะเดียวกัน ระบบบริการสุขภาพยังต้องเผชิญกับข้อจำกัดด้านบุคลากร งบประมาณ และระบบการดูแลระยะยาวที่ยังไม่สามารถรองรับจำนวนผู้ป่วยที่เพิ่มขึ้นได้อย่างเพียงพอ (กรมอนามัย, 2565; กรมการแพทย์, 2566)

ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว แนวคิดเรื่อง “นวัตกรรมการดูแล” (Care Innovation) จึงได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้นในระดับสากล โดยมุ่งเน้นการพัฒนารูปแบบการดูแลที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของผู้ป่วยและผู้ดูแลได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งในรูปแบบของเทคโนโลยีดิจิทัล อุปกรณ์อัจฉริยะ การออกแบบสภาพแวดล้อมที่เป็นมิตรต่อผู้ป่วยสมองเสื่อม การฟื้นฟูสมรรถภาพทางสมอง และการสร้างเครือข่ายการดูแลในระดับครอบครัวและชุมชน (Kitwood, 1997; Brooker, 2019; WHO, 2021) ทั้งนี้ แนวคิดการดูแลที่เน้นบุคคลเป็นศูนย์กลาง (Person-Centered Care) ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นแนวทางสำคัญในการยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยสมองเสื่อมและลดผลกระทบต่อผู้ดูแล (Kitwood, 1997; Fazio, Pace, Flinner, & Kallmyer, 2018)

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

บทความวิชาการนี้มุ่งนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์ โดยเชื่อมโยงแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการดูแลผู้ป่วยสมองเสื่อมสู่การประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง ภายใต้แนวคิดการวิจัยเชิงแปลผลสู่การปฏิบัติ (Translational Research) ซึ่งมุ่งลดช่องว่างระหว่างองค์ความรู้จากงานวิจัยกับการนำไปใช้ประโยชน์ในภาคปฏิบัติ (Woolf, 2008) เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์แนวทางการพัฒนานวัตกรรมการดูแลที่สามารถนำไปใช้ได้จริงในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และนโยบายสาธารณะ อันจะช่วยลดภาระของผู้ดูแล ส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้ป่วย และสนับสนุนการสร้างระบบการดูแลผู้สูงอายุที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนในสังคมไทยต่อไป (WHO, 2023; Alzheimer's Association, 2024)

สถานการณ์และช่องว่างในการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ในประเทศไทย

โรคอัลไซเมอร์ (Alzheimer’s Disease) มิได้เป็นเพียงความเสื่อมถอยของสมองที่ส่งผลต่อความจำและความสามารถด้านการรู้คิดเท่านั้น แต่ยังส่งผลกระทบต่อสุขภาวะ (Well-being) ของผู้ป่วยในทุกมิติ ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคม รวมถึงส่งผลกระทบต่อครอบครัวและผู้ดูแลซึ่งต้องรับภาระในการดูแลอย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาของการดำเนินโรค (World Health Organization, 2023; Alzheimer's Association, 2024) ผู้ป่วยจำนวนมากมีการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรม อารมณ์ และบุคลิกภาพ เช่น ความสับสน การหลงลืม การก้าวร้าว หรือการสูญเสียความสามารถในการปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน ส่งผลให้การดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์เป็นมากกว่าประเด็นทางการแพทย์ แต่เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วย ครอบครัว ชุมชน และระบบบริการสุขภาพโดยรวม (Brooker, 2019)

ในบริบทของสังคมไทย การดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ยังคงพึ่งพาครอบครัวเป็นกลไกหลัก ส่งผลให้ผู้ดูแลต้องเผชิญกับภาระการดูแล (Caregiver Burden) ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในกรณีที่ผู้ป่วยอยู่ในระยะปานกลางถึงระยะรุนแรง ซึ่งต้องการการดูแลอย่างใกล้ชิดตลอด 24 ชั่วโมง งานศึกษาหลายฉบับชี้ให้เห็นว่าผู้ดูแลผู้ป่วยสมองเสื่อมมีความเสี่ยงสูงต่อภาวะเครียดเรื้อรัง ภาวะหมดไฟในการดูแล (Caregiver Burnout) และภาวะซึมเศร้า ซึ่งส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของทั้งผู้ดูแลและผู้ป่วย (Zarit et al., 1980; Brodaty & Donkin, 2009; พรรณราย วิรุฬหะ, 2565)

ในด้านเศรษฐกิจ การดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ก่อให้เกิดต้นทุนทั้งทางตรงและทางอ้อมเป็นจำนวนมาก ครอบคลุมค่าใช้จ่ายด้านการรักษาพยาบาล ค่าจ้างผู้ดูแล อุปกรณ์อำนวยความสะดวก และค่าเสียโอกาสทางเศรษฐกิจของสมาชิกในครอบครัวที่ต้องลดเวลาการทำงานหรือออกจากงานเพื่อมาดูแลผู้ป่วย (Bunkhrong et al., 2022) ขณะเดียวกัน ภาครัฐต้องจัดสรรงบประมาณจำนวนมากเพื่อสนับสนุนระบบการดูแลระยะยาว (Long-Term Care: LTC) สำหรับผู้สูงอายุที่มีภาวะพึ่งพิง โดยในปี พ.ศ. 2567 คณะกรรมการหลักประกัน

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

สุขภาพแห่งชาติได้อนุมัติงบประมาณค่าบริการดูแลระยะยาวด้านสาธารณสุขในอัตรา 10,442 บาทต่อคนต่อปี ครอบคลุมประชากรประมาณ 600,000 คน คิดเป็นวงเงินรวมกว่า 6,265 ล้านบาท (กรมประชาสัมพันธ์, 2567) และยังมีงบประมาณด้านการจ้างผู้ดูแลในระบบ LTC ที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง (สำนักงานคณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ, 2569)

แม้ว่าประเทศไทยจะมีการพัฒนาระบบการดูแลผู้สูงอายุอย่างต่อเนื่อง แต่ยังคงพบช่องว่างสำคัญในการเข้าถึงบริการและนวัตกรรมการดูแล โดยเฉพาะความแตกต่างระหว่างพื้นที่เมืองและชนบท การขาดแคลนบุคลากรผู้ดูแลมืออาชีพ การเข้าถึงเทคโนโลยีช่วยดูแลที่ยังมีข้อจำกัด และการขาดองค์ความรู้ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของครอบครัวผู้ดูแลได้อย่างเหมาะสม (กรมอนามัย, 2565; กระทรวงสาธารณสุข, 2567) สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนานวัตกรรมการดูแลที่ไม่เพียงมุ่งเน้นประสิทธิภาพทางเทคโนโลยี แต่ต้องสามารถเข้าถึงได้จริง มีต้นทุนเหมาะสม และสอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของไทย

จากการวิเคราะห์สถานการณ์สามารถสรุปผลกระทบสำคัญได้ 3 มิติ ได้แก่ (1) มิติเศรษฐกิจ ซึ่งเกี่ยวข้องกับค่าใช้จ่ายในการดูแลระยะยาวและค่าเสียโอกาสทางเศรษฐกิจของครอบครัว (2) มิติสังคม ซึ่งสะท้อนปัญหาการขาดแคลนผู้ดูแลและความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการ และ (3) มิติสุขภาพจิต ซึ่งเกี่ยวข้องกับภาวะเครียด ภาวะหมดไฟ และความเสี่ยงต่อปัญหาสุขภาพจิตของผู้ดูแล (กระทรวงสาธารณสุข, 2567; มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2569)

ด้วยเหตุนี้ แนวคิดการวิจัยเชิงแปลผลสู่การปฏิบัติ (Translational Research) จึงมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงองค์ความรู้จากงานวิจัยสู่การประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง เพื่อพัฒนานวัตกรรมการดูแลที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของผู้ป่วย ครอบครัว และชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะนวัตกรรมที่เข้าถึงได้ (Affordable Innovation) และสามารถนำไปใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน อันจะช่วยลดภาระของผู้ดูแล ยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้ป่วย และสนับสนุนการพัฒนาระบบการดูแลผู้สูงอายุที่ยั่งยืนในสังคมไทย (Woolf, 2008; WHO, 2023)

กรอบแนวคิดและทฤษฎีการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์

การพัฒนานวัตกรรมการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ให้เกิดประสิทธิผลจำเป็นต้องตั้งอยู่บนฐานคิดทางทฤษฎีที่สามารถอธิบายธรรมชาติของโรค พฤติกรรมของผู้ป่วย และบริบทการดูแลได้อย่างรอบด้าน เนื่องจากโรคอัลไซเมอร์มิได้ส่งผลกระทบเฉพาะต่อความสามารถด้านการรู้คิดเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่ออารมณ์ พฤติกรรม ความสัมพันธ์ทางสังคม และคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยและผู้ดูแล ดังนั้น การออกแบบนวัตกรรมการดูแลจึงควร

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

บูรณาการองค์ความรู้จากศาสตร์ด้านการแพทย์ จิตวิทยา สังคมศาสตร์ และการจัดการนวัตกรรมเข้าด้วยกัน โดยมีแนวคิดสำคัญประกอบด้วย การดูแลที่เน้นบุคคลเป็นศูนย์กลาง (Person-Centered Care) ทฤษฎี Retrogenesis และแนวคิดนวัตกรรมการดูแลเชิงปฏิบัติ (Practical Care Innovations)

1. การดูแลที่เน้นบุคคลเป็นศูนย์กลาง (Person-Centered Care: PCC)

แนวคิดการดูแลที่เน้นบุคคลเป็นศูนย์กลางได้รับการพัฒนาโดย Kitwood (1997) ซึ่งเสนอว่าผู้ป่วยสมองเสื่อมควรถูกมองในฐานะ “บุคคล” มากกว่าการเป็นเพียง “ผู้ป่วย” หรือ “กลุ่มอาการของโรค” โดยให้ความสำคัญกับคุณค่า ศักดิ์ศรี ความเป็นตัวตน และประสบการณ์ชีวิตของแต่ละบุคคล การดูแลจึงต้องคำนึงถึงความต้องการ ความชอบ ความเชื่อ และประวัติชีวิตของผู้ป่วยเป็นสำคัญ

ภายใต้กรอบแนวคิดดังกล่าว นวัตกรรมมิได้หมายถึงเทคโนโลยีหรืออุปกรณ์สมัยใหม่เพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงกระบวนการดูแลที่ช่วยรักษาอัตลักษณ์ (Identity) และสร้างความสัมพันธ์เชิงบวกระหว่างผู้ป่วยกับผู้ดูแล (Relationship-Based Care) ตัวอย่างเช่น การใช้รูปแบบการสื่อสารที่สุภาพและอ่อนโยน การจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับความสนใจเดิมของผู้ป่วย หรือการส่งเสริมให้ผู้ป่วยมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมในชีวิตประจำวันเท่าที่ศักยภาพของผู้ป่วยเอื้ออำนวย (Kitwood, 1997; Brooker, 2019)

2. ทฤษฎี Retrogenesis

ทฤษฎี Retrogenesis ของ Reisberg (1984) อธิบายว่า การเสื่อมถอยของสมองในผู้ป่วยอัลไซเมอร์มีลักษณะย้อนกลับจากพัฒนาการตามวัย กล่าวคือ ความสามารถที่พัฒนาขึ้นในช่วงท้ายของชีวิตจะสูญเสียไปก่อน ขณะที่ความสามารถพื้นฐานที่พัฒนาขึ้นในวัยเด็กจะยังคงอยู่เป็นลำดับสุดท้าย แนวคิดดังกล่าวช่วยอธิบายพฤติกรรมหลายประการของผู้ป่วยที่มักถูกตีความผิดว่าเป็นความดื้อรั้นหรือการต่อต้าน

จากมุมมองของการออกแบบนวัตกรรม ทฤษฎีนี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการลดความซับซ้อนของสภาพแวดล้อม การใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย การจัดกิจกรรมที่เหมาะสมกับระดับความสามารถของผู้ป่วย และการสร้างความรู้สึกปลอดภัย (Safety and Security) ทั้งทางกายภาพและจิตใจ การทำความเข้าใจทฤษฎีดังกล่าวจึงเป็นพื้นฐานสำคัญในการออกแบบระบบการดูแลที่สอดคล้องกับพัฒนาการย้อนกลับของผู้ป่วยอัลไซเมอร์ (Reisberg, 1984; Reisberg et al., 1999)

3. นวัตกรรมการดูแลเชิงปฏิบัติ (Practical Care Innovations)

จากการสังเคราะห์วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Calkins, 2018; Cohen-Mansfield et al., 2015; Dementia Australia, 2020; Fleming et al., 2008; Gitlin et al., 2010; Kales et al., 2015; Sloane et al., 2007; Smith & Bondi, 2014) สามารถจำแนกนวัตกรรมการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ออกเป็น 4 มิติสำคัญ

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ได้แก่ นวัตกรรมด้านสภาพแวดล้อม นวัตกรรมด้านจิตสังคม นวัตกรรมด้านเทคโนโลยี และนวัตกรรมด้านความสัมพันธ์

3.1 นวัตกรรมด้านสภาพแวดล้อม (Environmental Innovation)

การออกแบบสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมมีบทบาทสำคัญในการลดความสับสน เพิ่มความปลอดภัย และส่งเสริมความสามารถในการพึ่งพาตนเองของผู้ป่วย แนวทางที่ได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลาย ได้แก่ การออกแบบเพื่อคนทั้งมวล (Universal Design) การใช้แสงสว่างที่สอดคล้องกับนาฬิกาชีวภาพ (Circadian Lighting) และการใช้สีหรือสัญลักษณ์ที่มีความแตกต่างชัดเจน (Contrast Design) เพื่อช่วยในการรับรู้และการนำทางของผู้ป่วย (Calkins, 2018; Dementia Australia, 2020)

หลักสำคัญของนวัตกรรมด้านนี้คือการสร้างสภาพแวดล้อมที่เรียบง่าย เข้าใจได้ด้วยตนเอง (Self-Explanatory Environment) ลดสิ่งกระตุ้นที่ก่อให้เกิดความสับสน และส่งเสริมการดำรงชีวิตอย่างปลอดภัยและเป็นอิสระมากที่สุด

3.2 นวัตกรรมด้านจิตสังคม (Psychosocial Innovation)

นวัตกรรมด้านจิตสังคมมุ่งเน้นการส่งเสริมคุณภาพชีวิตและการคงไว้ซึ่งศักยภาพทางอารมณ์และสังคมของผู้ป่วย โดยกิจกรรมที่ได้รับการสนับสนุนจากหลักฐานเชิงประจักษ์ ได้แก่ การบำบัดด้วยการรำลึกความหลัง (Reminiscence Therapy) ดนตรีบำบัด (Music Therapy) ศิลปะบำบัด (Art Therapy) และกิจกรรมกลุ่มในชุมชน (Community-Based Activities) ซึ่งสามารถช่วยลดความวิตกกังวล ลดพฤติกรรมก้าวร้าว และส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางสังคมของผู้ป่วยได้ (Cohen-Mansfield et al., 2015; Kales et al., 2015)

การออกแบบนวัตกรรมในมิตินี้ควรยึดผู้สูงอายุเป็นศูนย์กลาง เปิดโอกาสให้ครอบครัวและชุมชนมีส่วนร่วม และมุ่งกระตุ้นศักยภาพที่ยังคงเหลืออยู่ของผู้ป่วยมากกว่าการมุ่งเน้นข้อจำกัดของโรค

3.3 นวัตกรรมด้านเทคโนโลยี (Technological Innovation)

ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีดิจิทัลได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ ไม่ว่าจะเป็นระบบอินเทอร์เน็ตในสรรพสิ่ง (Internet of Things: IoT) อุปกรณ์สวมใส่อัจฉริยะ (Wearables) ระบบติดตามตำแหน่งผ่าน GPS เซนเซอร์ตรวจจับการล้ม หรือระบบแจ้งเตือนอัตโนมัติ ซึ่งช่วยเพิ่มความปลอดภัยของผู้ป่วยและลดภาระการเฝ้าระวังของผู้ดูแล (Gitlin et al., 2010; Kales et al., 2015) อย่างไรก็ตาม การเลือกใช้เทคโนโลยีควรคำนึงถึงความเหมาะสม ความคุ้มค่า ความสะดวกในการใช้งาน และความพร้อมของผู้ดูแลและครอบครัว เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดูแลระยะยาว

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

3.4 นวัตกรรมด้านความสัมพันธ์ (Relational Innovation)

นวัตกรรมด้านความสัมพันธ์เป็นมิติที่ได้รับความสนใจเพิ่มขึ้นในปัจจุบัน เนื่องจากหลักฐานเชิงวิชาการชี้ให้เห็นว่าคุณภาพของความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยและผู้ดูแลมีผลโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตและพฤติกรรมของผู้ป่วย (Brooker, 2019) แนวทางที่นำมาใช้ประกอบด้วยการพัฒนาเครือข่ายสนับสนุนผู้ดูแล (Caregiver Support Network) กลุ่มช่วยเหลือตนเองของครอบครัวผู้ดูแล ตลอดจนการใช้หุ่นยนต์ช่วยดูแล (Assistive Robots) หรือระบบปัญญาประดิษฐ์ในการช่วยสื่อสารและแจ้งเตือนกิจกรรมต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม แม้เทคโนโลยีจะมีศักยภาพในการสนับสนุนการดูแล แต่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ยังคงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการสร้างความรู้สึกปลอดภัย ความไว้วางใจ และความผูกพันทางอารมณ์ของผู้ป่วย ดังนั้น การออกแบบนวัตกรรมด้านความสัมพันธ์จึงควรมุ่งเสริมสร้างระบบสนับสนุนที่ช่วยลดภาระผู้ดูแล (Caregiver Support) และส่งเสริมความเข้าใจต่อความต้องการของผู้ป่วยอย่างต่อเนื่อง

จากกรอบแนวคิดดังกล่าว จะเห็นได้ว่านวัตกรรมการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ที่มีประสิทธิภาพมิได้เกิดจากการพัฒนาเทคโนโลยีเพียงมิติเดียว หากแต่เป็นการบูรณาการองค์ความรู้ทางทฤษฎีเข้ากับการออกแบบสภาพแวดล้อม กิจกรรมทางสังคม เทคโนโลยี และระบบความสัมพันธ์ เพื่อสร้างระบบนิเวศการดูแลที่ตอบสนองต่อความต้องการของผู้ป่วยและผู้ดูแลได้อย่างรอบด้านและยั่งยืน

จากข้อมูลข้างต้น สามารถนำมาสรุปเป็นหมวดหมู่เพื่อใช้เปรียบเทียบให้เห็นคุณประโยชน์ในมิติต่างๆที่แตกต่างกัน แสดงได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบนวัตกรรมการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ในมิติต่างๆ

ประเภทนวัตกรรม	ตัวอย่างการใช้งานจริง	ประโยชน์ที่ได้รับ
ด้านสภาพแวดล้อม	Universal Design / แสงสว่างแบบ Circadian	ลดอาการสับสนตอนเย็น (Sundowning)
ด้านจิตสังคม	Reminiscence Therapy (แอปฯ ย้อนความจำ)	กระตุ้นความจำระยะยาวและอารมณ์ด้านบวก
ด้านเทคโนโลยี	IoT / เซนเซอร์ตรวจจับการล้ม/ GPS/Wearables/QR Code	เพิ่มความปลอดภัย/ลดภาระการเฝ้าระวัง/ป้องกันการพลัดหลง
ด้านความสัมพันธ์	คน/หุ่นยนต์/เทคโนโลยีช่วยดูแล (Assistive Robot)	เป็นเพื่อนพูดคุยและแจ้งเตือนการกินยา

ที่มา: (สมชาย รักดี, 2567)

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

จากตารางที่ 1 สะท้อนให้เห็นว่า นวัตกรรมการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ที่มีประสิทธิภาพไม่ได้พึ่งพาเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการบูรณาการเทคโนโลยีร่วมกับการออกแบบสภาพแวดล้อมและองค์ประกอบด้านสุนทรียภาพที่สอดคล้องกับความต้องการและศักยภาพของผู้ป่วย การจัดสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย เข้าใจง่าย และเอื้อต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ควบคู่กับการใช้เทคโนโลยีสนับสนุนการดูแล สามารถช่วยลดความสับสน เพิ่มความปลอดภัย ส่งเสริมความเป็นอิสระ และยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยและผู้ดูแลได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนานวัตกรรมเชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงมิติด้านกายภาพ จิตสังคม และเทคโนโลยีเข้าด้วยกันภายใต้แนวคิดการดูแลที่เน้นบุคคลเป็นศูนย์กลาง (Person-Centered Care)

องค์ความรู้ใหม่

จากการสังเคราะห์แนวคิดการดูแลที่เน้นบุคคลเป็นศูนย์กลาง (Person-Centered Care) ทฤษฎี Retrogenesis และแนวคิดนวัตกรรมการดูแลผู้ป่วยสมองเสื่อม พบว่า นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์ที่มีประสิทธิผลมิได้ขึ้นอยู่กับการใช้เทคโนโลยีขั้นสูงเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการบูรณาการองค์ประกอบ 4 มิติ ได้แก่ (1) นวัตกรรมด้านสภาพแวดล้อม (Environmental Innovation) (2) นวัตกรรมด้านจิตสังคม (Psychosocial Innovation) (3) นวัตกรรมด้านเทคโนโลยี (Technological Innovation) และ (4) นวัตกรรมด้านความสัมพันธ์ (Relational Innovation) ภายใต้บริบทของครอบครัวและชุมชน

ผู้เขียนจึงเสนอกรอบแนวคิด “ระบบนิเวศนวัตกรรมการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์” (Alzheimer Care Innovation Ecosystem Model: ACIEM) ซึ่งอธิบายว่าประสิทธิผลของการดูแลไม่ได้เกิดจากนวัตกรรมด้านใดด้านหนึ่ง แต่เกิดจากความเชื่อมโยงและการทำงานร่วมกันขององค์ประกอบทั้ง 4 มิติ โดยมีผู้ป่วยและผู้ดูแลเป็นศูนย์กลางของระบบ

องค์ประกอบของโมเดล ACIEM

1. นวัตกรรมด้านสภาพแวดล้อม (Environmental Innovation) มุ่งสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย เอื้อต่อการดำรงชีวิต และลดความสับสนของผู้ป่วย

1.1 การออกแบบสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย

1.2 การออกแบบเพื่อคนทั้งมวล (Universal Design)

1.3 สภาพแวดล้อมที่เป็นมิตรต่อผู้ป่วยสมองเสื่อม (Dementia-Friendly Environment)

2. นวัตกรรมด้านจิตสังคม (Psychosocial Innovation) มุ่งส่งเสริมสุขภาวะทางอารมณ์ ลดความเครียด และรักษาคุณภาพชีวิตของผู้ป่วย

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

2.1 การบำบัดด้วยการรำลึกความทรงจำ (Reminiscence Therapy)

2.2 ดนตรีบำบัด (Music Therapy)

2.3 กิจกรรมชุมชนและกิจกรรมกลุ่ม (Community Activities)

2.4 การส่งเสริมสุขภาวะทางอารมณ์และสังคม

3. นวัตกรรมด้านเทคโนโลยี (Technological Innovation) มุ่งเพิ่มความปลอดภัย สนับสนุนการดูแล และลดภาระของผู้ดูแล

3.1 เทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตของสรรพสิ่ง (Internet of Things: IoT)

3.2 ระบบติดตามตำแหน่งผ่านดาวเทียม (GPS Tracking)

3.3 อุปกรณ์สวมใส่อัจฉริยะ (Wearable Devices)

3.4 เทคโนโลยีบ้านอัจฉริยะ (Smart Home Technology)

4. นวัตกรรมด้านความสัมพันธ์ (Relational Innovation) มุ่งสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายการดูแลและความผูกพันทางสังคม

4.1 ระบบสนับสนุนผู้ดูแล (Caregiver Support)

4.2 การมีส่วนร่วมของครอบครัว (Family Engagement)

4.3 เครือข่ายการดูแลในชุมชน (Community Network)

4.4 ปัญญาประดิษฐ์และหุ่นยนต์เพื่อการดูแลและเป็นเพื่อน (Assistive AI and Social Robot)

โมเดล ACIEM (Alzheimer Care Innovation Ecosystem Model) ประกอบด้วยนวัตกรรม 4 มิติ ได้แก่ นวัตกรรมด้านสภาพแวดล้อม นวัตกรรมด้านจิตสังคม นวัตกรรมด้านเทคโนโลยี และนวัตกรรมด้านความสัมพันธ์ ซึ่งทำงานเชื่อมโยงกันภายใต้แนวคิดการดูแลที่เน้นบุคคลเป็นศูนย์กลาง เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยอัลไซเมอร์ ลดภาระของผู้ดูแล และสร้างความยั่งยืนของระบบการดูแลในระดับครอบครัว ชุมชน และสังคม ดังภาพที่ 1

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ภาพที่ 1 โมเดลระบบนิเวศนวัตกรรมการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ (ACIEM)
ที่มา : OpenAI (2026)

บทสรุป

โรคอัลไซเมอร์เป็นปัญหาสุขภาพที่มีความซับซ้อนและทวีความสำคัญมากขึ้นภายใต้บริบทสังคมสูงวัยของประเทศไทย โดยส่งผลกระทบทั้งต่อผู้ป่วย ผู้ดูแล ครอบครัว และระบบบริการสุขภาพโดยรวม การดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์จึงไม่อาจมุ่งเน้นเพียงการรักษาทางการแพทย์ แต่จำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการองค์ความรู้จากหลายศาสตร์เพื่อพัฒนาระบบการดูแลที่ตอบสนองต่อความต้องการของผู้ป่วยอย่างรอบด้าน จากการสังเคราะห์วรรณกรรมพบว่า แนวคิดการดูแลที่เน้นบุคคลเป็นศูนย์กลาง (Person-Centered Care) และทฤษฎี Retrogenesis เป็นฐานคิดสำคัญในการทำความเข้าใจธรรมชาติของโรคและพฤติกรรมของผู้ป่วย อันนำไปสู่การออกแบบนวัตกรรมการดูแลที่เหมาะสมกับบริบทชีวิตจริง โดยนวัตกรรมที่สำคัญประกอบด้วย 4 มิติ ได้แก่ นวัตกรรมด้านสภาพแวดล้อม นวัตกรรมด้านจิตสังคม นวัตกรรมด้านเทคโนโลยี และนวัตกรรมด้านความสัมพันธ์ ซึ่งล้วนมีบทบาทในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้ป่วย เพิ่มความปลอดภัย ลดความสับสน ลดภาระของผู้ดูแล และสนับสนุนการดำรงชีวิตในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากบทความนี้ คือ การเสนอกรอบแนวคิด “ระบบนิเวศนวัตกรรมการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์” (Alzheimer Care Innovation Ecosystem Model: ACIEM) ที่มองการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ในฐานะระบบนิเวศการดูแล (Care Ecosystem) ซึ่งเชื่อมโยง

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

นวัตกรรมทั้ง 4 มิติเข้าด้วยกัน ภายใต้หลักการสำคัญ ได้แก่ การดูแลที่เน้นบุคคลเป็นศูนย์กลาง (Person-Centered Care) นวัตกรรมที่เข้าถึงได้ (Affordable Innovation) และการนำไปใช้ได้จริง (Practical Implementation) เพื่อมุ่งสู่การลดภาระผู้ดูแล การยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้ป่วย และการสร้างความยั่งยืนของระบบการดูแลในระยะยาว ข้อเสนอแนะในการนำองค์ความรู้ไปใช้ คือ หน่วยงานด้านสาธารณสุข องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน และครอบครัว ควรร่วมกันพัฒนาระบบการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ที่บูรณาการทั้งมิติด้านสภาพแวดล้อม จิตสังคม เทคโนโลยี และความสัมพันธ์ โดยให้ความสำคัญกับนวัตกรรมที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ สามารถเข้าถึงได้ และเกิดประโยชน์ต่อผู้ป่วยและผู้ดูแลอย่างแท้จริง สำหรับการศึกษาครั้งต่อไป ควรมีการพัฒนาและทดสอบรูปแบบ ACIEM ในพื้นที่จริง ทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อประเมินประสิทธิผลของโมเดล ตลอดจนศึกษาปัจจัยความสำเร็จและข้อจำกัดในการประยุกต์ใช้นวัตกรรมการดูแลผู้ป่วยอัลไซเมอร์ในบริบทสังคมไทย อันจะนำไปสู่การพัฒนานโยบายและระบบการดูแลผู้สูงอายุที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กรมกิจการผู้สูงอายุ. (2569). **สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2569**. กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

กรมการแพทย์. (2566). **แนวทางเวชปฏิบัติการดูแลผู้ป่วยภาวะสมองเสื่อม.** กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข.

กรมประชาสัมพันธ์. (2567). **บอร์ด สปสช. อนุมัติงบประมาณการดูแลระยะยาวผู้สูงอายุภาวะพึ่งพิง.** สำนักนายกรัฐมนตรี.

กรมอนามัย. (2565). **คู่มือการดูแลผู้สูงอายุที่มีภาวะสมองเสื่อมในชุมชน.** กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข.

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2568). **รายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2568.** กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

กระทรวงสาธารณสุข. (2567). **รายงานสถานการณ์สุขภาพผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2567**. กระทรวงสาธารณสุข.

พรรณราย วิรุฬหะ. (2565). **ภาระของผู้ดูแลผู้ป่วยสมองเสื่อมและผลกระทบต่อสุขภาพจิต.** มหาวิทยาลัยมหิดล.

มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย. (2565). **สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2565**. มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย.

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย. (2569). **รายงานคาดการณ์สถานการณ์ผู้สูงอายุและภาวะสมองเสื่อมของประเทศไทย**. มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย.

สมชาย รักดี. (2567). **นวัตกรรมการดูแลผู้ป่วยสมองเสื่อมในสังคมสูงวัยไทย.** สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานคณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ. (2569). **รายงานการดำเนินงานระบบการดูแลระยะยาวด้านสาธารณสุขสำหรับผู้สูงอายุที่มีภาวะพึ่งพิง (LTC) ประจำปีงบประมาณ 2568**. สำนักงานคณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ.

Alzheimer's Association. (2024). 2024 Alzheimer's disease facts and figures. **Alzheimer's & Dementia**, 20(4), 1–120.

Brodaty, H., & Donkin, M. (2009). Family caregivers of people with dementia. **Dialogues in Clinical Neuroscience**, 11(2), 217–228.

Brooker, D. (2019). **Person-centred dementia care: Making services better with the VIPS framework** (3rd ed.). Jessica Kingsley Publishers.

Bunkhrong, N., et al. (2022). Economic burden of dementia care in Thailand. **Journal of Health Research**, 36(4), 567–579.

Calkins, M. P. (2018). **Design for dementia: Planning environments for the elderly and the confused** (3rd ed.). Springer Publishing Company.

Cohen-Mansfield, J., Thein, K., Dakheel-Ali, M., & Marx, M. S. (2015). The value of social attributes of stimuli for promoting engagement in persons with dementia. **The Journal of Nervous and Mental Disease**, 203(7), 487–492.

Dementia Australia. (2020). **Dementia-friendly home environment guide**. Dementia Australia.

Fazio, S., Pace, D., Flinner, J., & Kallmyer, B. (2018). **The fundamentals of person-centered care for individuals with dementia**. The Gerontologist, 58(Suppl. 1), S10–S19.

Fleming, R., Crookes, P., & Sum, S. (2008). **A review of the empirical literature on the design of physical environments for people with dementia**. Faculty of Health and Behavioural Sciences Papers, 1–34.

Gitlin, L. N., Winter, L., & Burke, J. (2010). Tailored activities to manage neuropsychiatric behaviors in persons with dementia and reduce caregiver burden. **The Gerontologist**, 50(5), 648–659.

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

Kales, H. C., Gitlin, L. N., & Lyketsos, C. G. (2015). **Assessment and management of behavioral and psychological symptoms of dementia**. BMJ, 350, h369.

Kitwood, T. (1997). **Dementia reconsidered: The person comes first**. Open University Press.

Reisberg, B. (1984). **The Alzheimer's disease: Diagnosis and treatment**. Free Press.

Reisberg, B., Franssen, E. H., Hasan, S. M., Monteiro, I. M., Boksay, I., Souren, L. E., & Kluger, A. (1999). **Retrogenesis: Clinical, physiologic, and pathologic mechanisms in brain aging, Alzheimer's and other dementing processes**. European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience, 249(Suppl. 3), 28–36.

Sloane, P. D., Mitchell, C. M., Preisser, J. S., Phillips, C., Commander, C., & Burker, E. (2007). Environmental correlates of resident agitation in Alzheimer's disease special care units. **Journal of the American Geriatrics Society**, 55(8), 1231–1237.

Smith, G. E., & Bondi, M. W. (2014). **Mild cognitive impairment and dementia**: Definitions, diagnosis, and treatment. Oxford University Press.

Woolf, S. H. (2008). The meaning of translational research and why it matters. **JAMA**, 299(2), 211–213.

World Health Organization. (2021). **Global status report on the public health response to dementia**. World Health Organization.

World Health Organization. (2023). **Dementia: Key facts**. World Health Organization.

Citation : รุ่งรัตน์ เจริญวิศาล. (2569). นวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุโรคอัลไซเมอร์: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง. วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 54–67 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 (มกราคม–มิถุนายน 2569) : 68-79
Journal of Social Innovation Management: JSIM Vol. 1 No. 1 (January–June 2026) : 68-79

แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย

Practical AI Governance Guidelines for Thai Local Administrative Organizations

สหทัศน์ โชติวงศ์[1*], สุภาภรณ์ ศรีดี[2], กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์[3]

Sahathust Chotivong[1], Supaporn Sridee[2], Kawit Srisamrit[3]

[1]คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ; Faculty of Communication arts, Sukhothai Thammathirat Open University; e-mail : sahathuc@gmail.com

[2]คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ; Faculty of Communication arts, Sukhothai Thammathirat Open University; e-mail : caasssup@yahoo.com

[3]คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ; Faculty of Communication arts, Sukhothai Thammathirat Open University; e-mail : witdreampaper@gmail.com

Corresponding Author, e-mail : sahathuc@gmail.com

บทคัดย่อ

ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) กำลังเข้ามามีบทบาทสำคัญในการบริหารภาครัฐและการให้บริการสาธารณะ โดยเฉพาะในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ต้องเผชิญกับข้อจำกัดด้านบุคลากร งบประมาณ และความซับซ้อนของปัญหาสาธารณะ อย่างไรก็ตาม การประยุกต์ใช้ AI ในภาครัฐยังมาพร้อมกับความท้าทายด้านจริยธรรม กฎหมาย ความโปร่งใส และความรับผิดชอบในการตัดสินใจ บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์หลักการธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ที่เหมาะสมสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น วิเคราะห์ความเสี่ยงจากการประยุกต์ใช้ AI ในการบริหารงานและการให้บริการประชาชน และเสนอกรอบแนวทางสำหรับการประเมินความพร้อมในการนำ AI มาใช้ในระดับท้องถิ่น โดยอาศัยการทบทวนและสังเคราะห์เอกสารวิชาการ มาตรฐานสากล แนวนโยบายภาครัฐ และกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้อง AI สามารถช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการข้อมูล การวิเคราะห์สถานการณ์ การพยากรณ์แนวโน้ม และการให้บริการประชาชนได้อย่างมีนัยสำคัญ แต่ยังมีความเสี่ยงสำคัญ ได้แก่ ความคลาดเคลื่อนของข้อมูล การละเมิดข้อมูลส่วนบุคคล ความมั่นคงปลอดภัยทางไซเบอร์ และอคติของอัลกอริทึมที่อาจส่งผลต่อความเป็นธรรมในการให้บริการสาธารณะ ดังนั้น การนำ AI มาใช้ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรยึดหลักความโปร่งใส ความรับผิดชอบ การคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล และการกำกับดูแลโดยมนุษย์ โดยเฉพาะในภารกิจที่มีผลกระทบต่อสิทธิและผลประโยชน์ของประชาชน นอกจากนี้

Citation : สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี, กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์. (2569). แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย.วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 68–79 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

บทความได้เสนอกรอบประเมินความพร้อมด้าน AI สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วย 4 มิติ ได้แก่ ความจำเป็นเชิงยุทธศาสตร์ ความเสี่ยงและผลกระทบ ความพร้อมด้านข้อมูลและทรัพยากร และกลไกธรรมาภิบาล ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การพัฒนา AI ที่มีธรรมาภิบาลจะเป็นปัจจัยสำคัญในการยกระดับประสิทธิภาพการบริหารงานท้องถิ่น ควบคู่ไปกับการคุ้มครองสิทธิของประชาชนและการสร้างความเชื่อมั่นต่อภาครัฐในระยะยาว

คำสำคัญ: ธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์, องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, การกำกับดูแล AI, บริการสาธารณะ

Abstract

Artificial Intelligence (AI) is increasingly playing a significant role in public administration and public service delivery, particularly within local government organizations that face limitations in personnel, budgets, and the growing complexity of public issues. However, the adoption of AI in the public sector is accompanied by challenges related to ethics, legal compliance, transparency, and accountability in decision-making processes. This academic article aims to synthesize key principles of AI governance suitable for local government organizations, analyze potential risks arising from AI implementation in administrative functions and public services, and propose a readiness assessment framework for AI adoption at the local level. The study is based on a review and synthesis of academic literature, international standards, public policy guidelines, and relevant case studies. The findings indicate that AI can significantly enhance data management, situation analysis, trend forecasting, and public service delivery. Nevertheless, several critical risks remain, including data inaccuracies, violations of personal data privacy, cybersecurity threats, and algorithmic bias that may lead to unfair treatment in public services. Therefore, the implementation of AI in local government organizations should adhere to the principles of transparency, accountability, personal data protection, and human oversight, particularly in tasks that affect citizens' rights and legal interests. In addition, this article proposes an AI readiness assessment framework for local government organizations consisting of four dimensions: strategic necessity, risks and impacts, data and resource readiness, and governance mechanisms. The study highlights that the

Citation : สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี, กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์. (2569). แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย.วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 68–79 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

development and deployment of trustworthy AI governance frameworks are essential for enhancing the effectiveness of local administration while safeguarding citizens' rights and strengthening public trust in government institutions over the long term.

Keywords: AI Governance, Local Government Organizations, AI Regulation, Public Service

บทนำ

ในยุคการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมดิจิทัล (Digital Transformation) เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการภาครัฐทั่วโลก โดยถูกนำมาใช้ในหลากหลายภารกิจ อาทิ การวิเคราะห์ข้อมูลขนาดใหญ่ การคาดการณ์แนวโน้ม การให้บริการประชาชนผ่านระบบอัตโนมัติ และการสนับสนุนการตัดสินใจเชิงนโยบาย (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2024; United Nations, 2024) การประยุกต์ใช้ AI ในภาครัฐจึงได้รับความสนใจเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากสามารถช่วยลดต้นทุน เพิ่มความรวดเร็วในการดำเนินงาน และยกระดับคุณภาพการให้บริการสาธารณะให้ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สำหรับประเทศไทย การขับเคลื่อนนโยบายรัฐบาลดิจิทัลและการพัฒนาเศรษฐกิจดิจิทัลตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ได้ส่งเสริมให้หน่วยงานภาครัฐทุกระดับเร่งนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาประยุกต์ใช้ในการบริหารราชการแผ่นดิน โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐที่มีความใกล้ชิดกับประชาชนมากที่สุดและมีบทบาทสำคัญในการจัดบริการสาธารณะในระดับพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นงานทะเบียน งานสาธารณสุข งานสวัสดิการสังคม การจัดการสิ่งแวดล้อม หรือการพัฒนาเมืองอัจฉริยะ (Smart City) ความคาดหวังของประชาชนต่อบริการภาครัฐที่มีความสะดวก รวดเร็ว โปร่งใส และตรวจสอบได้ จึงเป็นแรงผลักดันสำคัญให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเริ่มให้ความสนใจต่อการนำ AI มาใช้ในการปฏิบัติงานมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ AI จะมีศักยภาพในการเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานและสนับสนุนการตัดสินใจของผู้บริหาร แต่การนำ AI มาใช้ในภาครัฐ โดยเฉพาะในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลส่วนบุคคล สิทธิประโยชน์ และบริการสาธารณะที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อประชาชน ยังคงเผชิญกับความท้าทายหลายประการ ทั้งในด้านความถูกต้องของข้อมูล ความโปร่งใสของอัลกอริทึม อคติของระบบ (Algorithmic Bias) การคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลตามพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562 (PDPA) รวมถึงความมั่นคงปลอดภัยทางไซเบอร์และความรับผิดชอบเมื่อเกิดความผิดพลาดจากการใช้งาน AI (OECD, 2024; UNESCO,

Citation : สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี, กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์. (2569). แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย.วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 68–79 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

2021) ความเสี่ยงดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ แต่จำเป็นต้องดำเนินควบคู่ไปกับหลักธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ (AI Governance) เพื่อให้การใช้เทคโนโลยีเป็นไปอย่างมีความรับผิดชอบ โปร่งใส และเคารพสิทธิของประชาชน

ปัจจุบันประเทศไทยได้เริ่มกำหนดแนวทางการกำกับดูแล AI ในระดับนโยบายผ่านสำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (ETDA) และศูนย์ธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ (AI Governance Center: AIGC) ซึ่งได้เผยแพร่แนวทางการประยุกต์ใช้ AI และ Generative AI อย่างมีธรรมาภิบาลสำหรับหน่วยงานภาครัฐและภาคธุรกิจ (สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์, 2567) อย่างไรก็ตาม แนวทางดังกล่าวยังอยู่ในลักษณะของหลักการระดับมหภาค ขณะที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังขาดกรอบปฏิบัติที่ชัดเจนในการประเมินความพร้อม การบริหารความเสี่ยง และการกำกับดูแลการใช้งาน AI ให้เหมาะสมกับบริบทของภารกิจและข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ส่งผลให้หลายหน่วยงานยังไม่มั่นใจในการตัดสินใจนำ AI มาใช้ในการปฏิบัติงานจริง

บทความวิชาการนี้จึงมุ่งสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) สังเคราะห์หลักการสำคัญของธรรมาภิบาล AI ที่เหมาะสมกับบริบทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทย 2) วิเคราะห์ความเสี่ยงและผลกระทบจากการประยุกต์ใช้ AI ในการบริหารและการให้บริการสาธารณะ และ 3) เสนอแนวทางปฏิบัติและกรอบประเมินความพร้อมเพื่อการตัดสินใจด้าน AI สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่สามารถประยุกต์ใช้ AI ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โปร่งใส รับผิดชอบ และสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลภาครัฐในยุคดิจิทัล

หลักการสำคัญของธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ (AI Governance) ที่เหมาะสมกับบริบทองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทย

การกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์ในระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) จำเป็นต้องปรับให้สอดคล้องกับลักษณะงานบริการสาธารณะระดับพื้นที่ ซึ่งเกี่ยวข้องกับข้อมูลส่วนบุคคล การตัดสินใจที่กระทบสิทธิประชาชน และข้อจำกัดด้านทรัพยากรองค์กร ดังนั้น AI Governance จึงไม่ใช่เพียงกรอบเชิงเทคนิค แต่เป็น “ระบบธรรมาภิบาลเชิงสถาบัน” ที่ผสานกฎหมาย จริยธรรม และการบริหารจัดการเข้าด้วยกัน (OECD, 2024; UNESCO, 2021; NIST, 2023) โดยสามารถสังเคราะห์หลักการสำคัญที่เหมาะสมกับบริบท อปท. ไทยได้ 5 ประการ (NIST, 2024; OECD, 2024) ดังนี้

Citation : สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี, กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์. (2569). แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย.วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 68–79 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

1. หลักความโปร่งใสและการอธิบายได้ (Transparency & Explainability)

หลักความโปร่งใสและการอธิบายได้ (Transparency & Explainability) ในบริบทองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คือการเปิดเผยการใช้ปัญญาประดิษฐ์ในกระบวนการให้บริการสาธารณะอย่างชัดเจนและตรวจสอบได้ (UNESCO, 2021) โดยต้องครอบคลุมวัตถุประสงค์ ขอบเขต และบทบาทของ AI ในการตัดสินใจ เพื่อให้ประชาชนเข้าใจการทำงานของระบบ ระบบ AI ควรสามารถอธิบายเหตุผลของผลลัพธ์ในรูปแบบที่ไม่ซับซ้อนและสื่อสารได้ในลักษณะ human-readable เพื่อลดปัญหาความเป็นกล่องดำในทางปฏิบัติควรกำหนด AI Disclosure และจัดทำบันทึกเส้นทางการตัดสินใจ (Audit Trail) เพื่อรองรับการตรวจสอบและความรับผิดชอบ หลักการนี้ช่วยเสริมความชอบธรรมของการใช้อำนาจรัฐผ่านเทคโนโลยี และสร้างความไว้วางใจของประชาชนต่อระบบ AI (UNESCO, 2021; OECD, 2024; ETDA, 2567)

2. หลักความเป็นธรรมและลดอคติ (Fairness & Bias Mitigation)

หลักความเป็นธรรมและลดอคติ (Fairness & Bias Mitigation) ในบริบทองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หมายถึงการออกแบบและพัฒนาระบบ AI บนฐานข้อมูลที่สะท้อนความหลากหลายของประชาชนในพื้นที่ เพื่อป้องกันการเลือกปฏิบัติหรือความเอนเอียงของอัลกอริทึม (OECD, 2024) ทั้งนี้ ระบบต้องคำนึงถึงความเสมอภาคในการเข้าถึงบริการสาธารณะ โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบางที่อาจได้รับผลกระทบจากข้อมูลไม่สมบูรณ์หรือความคลาดเคลื่อนของแบบจำลอง ตัวอย่างเช่น การคัดกรองสิทธิ์สวัสดิการต้องไม่ทำให้ประชาชนเสียสิทธิจากข้อจำกัดของข้อมูลหรืออคติทางสถิติของระบบ ดังนั้น อปท. ควรมีการดำเนิน “กระบวนการตรวจสอบอคติ (Bias Audit)” อย่างต่อเนื่อง เพื่อประเมินและปรับปรุงความเป็นธรรมของระบบ หลักการนี้มีบทบาทสำคัญในการรักษาความชอบธรรมของการใช้ AI ในการบริหารภาครัฐและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม (OECD, 2024; NIST, 2024)

3. หลักความมั่นคงปลอดภัยและการคุ้มครองข้อมูล (Security & Privacy Protection)

หลักความมั่นคงปลอดภัยและการคุ้มครองข้อมูล (Security & Privacy Protection) ในบริบทองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คือการกำกับการใช้ AI ให้สอดคล้องกับการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลอย่างเคร่งครัด เนื่องจากมีการจัดเก็บข้อมูลประชาชนจำนวนมาก เช่น ทะเบียนราษฎร ข้อมูลสุขภาพ และข้อมูลสวัสดิการ (PDPA, 2562; ETDA, 2567) การดำเนินงานต้องยึดหลักการใช้ข้อมูลเท่าที่จำเป็น (Data Minimization) เพื่อลดความเสี่ยงจากการรั่วไหลหรือการใช้ข้อมูลเกินวัตถุประสงค์ พร้อมทั้งต้องมีมาตรการด้านเทคนิค เช่น การเข้ารหัสข้อมูล (Encryption) และการควบคุมสิทธิ์เข้าถึง (Access Control) อย่างเป็นระบบ รวมถึงการกำกับไม่ให้มีการส่งข้อมูลไปประมวลผลในระบบภายนอกโดยไม่มีข้อตกลงคุ้มครองข้อมูลที่เหมาะสม หลักการนี้เป็นฐานสำคัญของความเชื่อมั่นของประชาชนต่อการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในภาครัฐ (OECD, 2024; ETDA, 2567)

Citation : สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี, กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์. (2569). แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย.วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 68–79 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

4. หลักความน่าเชื่อถือและความปลอดภัยของระบบ (Reliability & Safety)

หลักความน่าเชื่อถือและความปลอดภัยของระบบ (Reliability & Safety) ในบริบทองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คือการกำกับให้ระบบปัญญาประดิษฐ์มีความถูกต้อง เสถียร และสามารถทำงานได้อย่างต่อเนื่องภายใต้สภาพแวดล้อมการใช้งานจริง (UNESCO, 2021) โดยเฉพาะระบบที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างพื้นฐานหรือความปลอดภัยสาธารณะ เช่น ระบบจราจร ระบบเตือนภัยน้ำท่วม หรือระบบสาธารณสุข ซึ่งต้องมีความแม่นยำสูงและลดความเสี่ยงต่อความเสียหาย ในทางปฏิบัติ อปท. ควรกำหนดกระบวนการ “AI Validation” และ “System Stress Test” เพื่อประเมินประสิทธิภาพและความเสถียรก่อนนำไปใช้งานจริง รวมถึงต้องมีระบบสำรอง (Fallback System) เพื่อรองรับกรณีระบบ AI ขัดข้องหรือให้ผลลัพธ์ผิดพลาดหลักการนี้มีความสำคัญต่อการสร้างความปลอดภัยสาธารณะและความเชื่อมั่นของประชาชนต่อการใช้ AI ในภาครัฐ (UNESCO, 2021)

5. หลักความรับผิดชอบและการกำกับดูแลโดยมนุษย์ (Accountability & Human-in-the-loop)

หลักความรับผิดชอบและการกำกับดูแลโดยมนุษย์ในบริบทองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คือการยืนยันว่าการใช้ปัญญาประดิษฐ์เป็นเพียงเครื่องมือสนับสนุนการตัดสินใจ ไม่ใช่ผู้มีอำนาจตัดสินใจแทนมนุษย์ โดยเฉพาะในกระบวนการใช้อำนาจรัฐที่ส่งผลต่อสิทธิและประโยชน์ของประชาชน (OECD, 2024) องค์กรต้องกำหนดความรับผิดชอบที่ชัดเจนในทุกระบบ AI ผ่านผู้รับผิดชอบหลัก (Accountability Owner) เพื่อให้สามารถตรวจสอบได้ว่าใครเป็นผู้กำกับดูแลและรับผิดชอบต่อผลลัพธ์ของระบบในทางปฏิบัติ นอกจากนี้ ต้องมีกลไกการกำกับดูแลโดยมนุษย์ (Human-in-the-loop) ในทุกขั้นตอนที่มีความเสี่ยงสูง เช่น การอนุมัติสิทธิ การพิจารณาสวัสดิการหรือการตัดสินใจที่มีผลกระทบต่อประชาชน โดยเปิดช่องทางร้องเรียนและระบบเยียวยาความเสียหายอย่างเป็นรูปธรรม หลักการนี้สะท้อนว่า AI ไม่สามารถแทนที่ความรับผิดชอบทางกฎหมายและจริยธรรมของเจ้าหน้าที่รัฐได้ แต่เป็นเพียงเครื่องมือเสริมประสิทธิภาพการตัดสินใจของมนุษย์ (OECD, 2024)

ความเสี่ยงและผลกระทบจากการประยุกต์ใช้ AI ในการบริหารและการให้บริการสาธารณะ

การนำปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แม้จะช่วยยกระดับประสิทธิภาพการบริหารจัดการและการให้บริการสาธารณะ แต่ในขณะเดียวกันก็สร้างความเสี่ยงเชิงระบบที่ครอบคลุมทั้งมิติการบริหาร กฎหมาย จริยธรรม และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน โดยเฉพาะในบริบทที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลส่วนบุคคลและการใช้อำนาจรัฐดิจิทัล (OECD, 2024; UNESCO, 2021)

1) ความเสี่ยงด้านความถูกต้องและความคลาดเคลื่อนของข้อมูล (Accuracy Risk) ระบบ AI อาจให้ผลลัพธ์ที่คลาดเคลื่อนจากข้อจำกัดของข้อมูลฝึกสอน เช่น ข้อมูลไม่ครบถ้วน ข้อมูลล้าสมัย หรือข้อมูลที่มี

Citation : สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี, กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์. (2569). แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย.วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 68–79 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

noise สูง ส่งผลให้เกิดความผิดพลาดในการตัดสินใจเชิงนโยบายหรือการให้บริการสาธารณะ เช่น การคัดกรองสิทธิ์สวัสดิการหรือการอนุมัติเอกสารราชการที่มีผลต่อสิทธิประชาชน (UNESCO, 2021) นอกจากนี้ ในระบบที่ใช้โมเดลเชิงสถิติหรือ machine learning ยังอาจเกิดปัญหา model drift เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลง แต่โมเดลไม่ได้รับการปรับปรุง ทำให้ความแม่นยำลดลงตามเวลา (OECD, 2024)

2) ความเสี่ยงด้านอคติของอัลกอริทึม (Algorithmic Bias) AI อาจสะท้อนอคติที่แฝงอยู่ในข้อมูล (data bias) หรือกระบวนการออกแบบโมเดล ส่งผลให้เกิดการตัดสินใจที่ไม่เป็นธรรมต่อกลุ่มประชากรบางกลุ่ม เช่น ผู้มีรายได้น้อย ผู้สูงอายุ หรือกลุ่มเปราะบางในพื้นที่ ซึ่งกระทบต่อหลักความเสมอภาคในการเข้าถึงบริการสาธารณะ (OECD, 2024) หากไม่มีการตรวจสอบอย่างเป็นระบบ อคติอาจถูกขยายผล (amplification effect) ผ่านการใช้งานในระดับนโยบาย ทำให้ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างรุนแรงขึ้น (UNESCO, 2021)

3) ความเสี่ยงด้านข้อมูลส่วนบุคคลและความมั่นคงปลอดภัย (Data Privacy & Cybersecurity Risk) การใช้ AI ในภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลประชาชนจำนวนมาก เช่น ทะเบียนราษฎร ข้อมูลสุขภาพ และข้อมูลสวัสดิการ เพิ่มความเสี่ยงต่อการละเมิดความเป็นส่วนตัวและการรั่วไหลของข้อมูล หากไม่มีระบบกำกับดูแลที่เข้มงวด อาจนำไปสู่การใช้ข้อมูลเกินวัตถุประสงค์ (function creep) หรือการโจมตีทางไซเบอร์ที่ส่งผลกระทบในวงกว้าง (ETDA, 2567; OECD, 2024) ดังนั้น การดำเนินงานต้องสอดคล้องกับพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562 (PDPA) อย่างเคร่งครัด ทั้งในด้านการเก็บ ใช้ และเผยแพร่ข้อมูล

4) ความเสี่ยงด้านความรับผิดชอบทางกฎหมาย (Legal Accountability Risk) เมื่อระบบ AI ถูกนำมาใช้ในการตัดสินใจเชิงปกครอง อาจเกิดปัญหาความไม่ชัดเจนของความรับผิดชอบ (accountability gap) ระหว่างผู้พัฒนาระบบ ผู้ใช้งาน และหน่วยงานรัฐ หากเกิดความเสียหายต่อประชาชน เช่น การปฏิเสธสิทธิที่ไม่ถูกต้องหรือการให้ข้อมูลผิดพลาด อาจนำไปสู่ข้อพิพาททางกฎหมายและการสูญเสียความเชื่อมั่นต่อภาครัฐ (UNESCO, 2021) ดังนั้น หลักการกำกับดูแลจึงต้องยืนยันว่าความรับผิดชอบสุดท้ายยังคงอยู่ที่มนุษย์และหน่วยงานรัฐ ไม่สามารถโอนให้ระบบ AI ได้ (OECD, 2024)

โดยภาพรวม ความเสี่ยงจากการใช้ AI ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่ได้เป็นเพียงปัญหาเชิงเทคนิค แต่เป็นความเสี่ยงเชิงสถาบัน (institutional risk) ที่เกี่ยวข้องกับความชอบธรรมของรัฐ ความไว้วางใจของประชาชน และความเสมอภาคในการเข้าถึงบริการสาธารณะ ดังนั้น การบริหารความเสี่ยงจึงต้องดำเนินควบคู่กับกรอบ AI governance และ PDPA อย่างเป็นระบบ

Citation : สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี, กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์. (2569). แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย.วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 68–79 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

แนวทางปฏิบัติและกรอบประเมินความพร้อม (AI Readiness Framework) สำหรับ อปท.

เพื่อให้การประยุกต์ใช้ปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเกิดประสิทธิผลและลดความเสี่ยงเชิงระบบ จำเป็นต้องมีกรอบประเมินความพร้อม (AI Readiness Framework) ที่สะท้อนศักยภาพองค์กรทั้งด้านทรัพยากร เทคโนโลยี ข้อมูล และธรรมาภิบาล (OECD, 2024)

1) มิติด้านบุคลากร (People Readiness) เป็นการประเมินความพร้อมของกำลังคนภายในองค์กร ทั้งในด้านความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ AI (AI Literacy) ทักษะดิจิทัล และความสามารถในการใช้งานระบบอย่างเหมาะสม รวมถึงศักยภาพของผู้บริหารในการกำกับนโยบายและการตัดสินใจเชิงเทคโนโลยี นอกจากนี้ยังต้องพิจารณาความพร้อมในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการทำงาน และการพัฒนาทักษะอย่างต่อเนื่องเพื่อรองรับระบบอัตโนมัติ (OECD, 2024)

2) มิติด้านเทคโนโลยี (Technology Readiness) ครอบคลุมความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล เช่น ระบบเครือข่าย ฐานข้อมูล และแพลตฟอร์มการให้บริการ รวมถึงความสามารถในการบูรณาการ AI เข้ากับระบบงานภาครัฐที่มีอยู่ ทั้งนี้ ต้องพิจารณาความเสถียร ความสามารถในการขยายระบบ (scalability) และความปลอดภัยของโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อรองรับการใช้งานจริงในระดับพื้นที่ (ETDA, 2567)

3) มิติด้านข้อมูล (Data Governance Readiness) เป็นการประเมินคุณภาพและความพร้อมของข้อมูลภาครัฐ ทั้งในด้านความถูกต้อง ความครบถ้วน ความทันสมัย และการจัดการข้อมูลอย่างเป็นระบบรวมถึงการกำกับดูแลข้อมูลให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562 (PDPA) เช่น การกำหนดสิทธิ์การเข้าถึงข้อมูล การเข้ารหัสข้อมูล และการควบคุมการใช้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ (OECD, 2024; ETDA, 2567)

4) มิติด้านธรรมาภิบาลและกฎหมาย (Governance & Legal Readiness) มิตินี้มุ่งเน้นการมีกรอบนโยบาย AI Governance ภายในองค์กรที่ชัดเจน เช่น การกำหนดบทบาทความรับผิดชอบ (Accountability) การตรวจสอบอัลกอริทึม (Algorithm Audit) และกลไกการกำกับดูแลความเสี่ยงรวมถึงการมีช่องทางร้องเรียนและระบบเยียวยาประชาชน เพื่อให้การใช้ AI อยู่ภายใต้หลักนิติธรรมและความโปร่งใสของภาครัฐ (UNESCO, 2021)

โดยสรุป กรอบ AI Readiness Framework สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั้ง 4 มิติ เป็นเครื่องมือสำคัญในการประเมินความพร้อมก่อนนำ AI มาใช้จริง ช่วยลดความเสี่ยงด้านเทคโนโลยีและธรรมาภิบาล พร้อมทั้งสนับสนุนการตัดสินใจเชิงนโยบายที่มีข้อมูลรองรับ และส่งเสริมการพัฒนาระบบบริการสาธารณะอย่างยั่งยืน

Citation : สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี, กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์. (2569). แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย.วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 68–79 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

องค์ความรู้ใหม่

การพัฒนาและประยุกต์ใช้ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) ในภาครัฐ โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) จำเป็นต้องมีกรอบคิดเชิงระบบที่ครอบคลุมทั้งมิติ “หลักการกำกับดูแล” “ความพร้อมขององค์กร” และ “การประเมินเชิงปริมาณ” เพื่อให้การใช้งาน AI มีความปลอดภัย โปร่งใส และเกิดประโยชน์สูงสุดต่อสาธารณะ

1. หลักธรรมาภิบาล AI (AI Governance Principles) ในระดับเชิงนโยบาย การใช้ AI ต้องตั้งอยู่บนหลักธรรมาภิบาลที่เป็นรากฐานสำคัญ 5 ประการ ได้แก่ ความโปร่งใสและสามารถอธิบายได้ (Transparency & Explainability) ความเป็นธรรมและการลดอคติ (Fairness & Bias Mitigation) ความมั่นคงปลอดภัยและการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล (Security & Privacy Protection) ความน่าเชื่อถือและความปลอดภัยของระบบ (Reliability & Safety) และความรับผิดชอบภายใต้การกำกับดูแลของมนุษย์ (Human Accountability & Oversight) หลักการเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นกรอบกำกับเชิงบรรทัดฐาน (Normative Framework) สำหรับการพัฒนาและใช้งาน AI ในภาครัฐ

2. กรอบความพร้อม AI (AI Readiness Framework) ในระดับองค์กร การนำ AI ไปใช้จำเป็นต้องประเมินความพร้อมเชิงระบบผ่าน 4 มิติสำคัญ ได้แก่ มิติด้านบุคลากร (People) ซึ่งเกี่ยวข้องกับทักษะดิจิทัลและความสามารถในการใช้ AI มิติด้านเทคโนโลยี (Technology) ที่ครอบคลุมโครงสร้างพื้นฐานและเครื่องมือดิจิทัล มิติด้านข้อมูล (Data Governance) ซึ่งเน้นคุณภาพ การเข้าถึง และการบริหารจัดการข้อมูล และมิติด้านธรรมาภิบาลและกฎหมาย (Governance & Legal) ที่เกี่ยวข้องกับข้อกำหนดทางจริยธรรมและกฎหมายที่ควบคุมการใช้ AI

กรอบดังกล่าวทำงานในลักษณะระบบบูรณาการ โดยมี AI เป็นศูนย์กลางของการขับเคลื่อนและอยู่ภายใต้กระบวนการกำกับดูแลแบบต่อเนื่อง (Continuous Governance Loop) ประกอบด้วยวงจร “การประเมิน ⟶ การจัดการความเสี่ยง ⟶ การกำกับดูแล ⟶ การปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง” เพื่อให้ระบบ AI มีความยืดหยุ่นและสามารถพัฒนาได้ตามบริบท

3. ดัชนีความพร้อม AI ระดับท้องถิ่น (Local AI Readiness Index) จากกรอบแนวคิดความพร้อม สามารถพัฒนาไปสู่การวัดผลเชิงปริมาณในรูปแบบดัชนีความพร้อม AI โดยแบ่งการประเมิน

Citation : สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี, กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์. (2569). แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย.วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 68–79 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ออกเป็น 4 หมวดหลัก ได้แก่ People, Technology, Data และ Governance ซึ่งสามารถกำหนดตัวชี้วัดย่อยและแปลงเป็นคะแนนเชิงสังเคราะห์ (Composite Index) ได้ พร้อมทั้งนำเสนอในรูปแบบมาตรวัดระดับความพร้อม (AI Readiness Gauge) ตั้งแต่ระดับต่ำไปจนถึงระดับสูง เพื่อใช้สนับสนุนการตัดสินใจเชิงนโยบายของ อปท.

4. กรอบนโยบายเชิงระบบเพื่อบริการสาธารณะ องค์ประกอบทั้งหมดถูกบูรณาการเข้าสู่กรอบนโยบายที่มุ่งให้ AI เป็น “ระบบบริการสาธารณะ” ที่ยึดหลักความโปร่งใส ความรับผิดชอบและการมีส่วนร่วมของมนุษย์ โดยสอดคล้องกับแนวคิดมาตรฐานสากล เช่น OECD, UNESCO และแนวปฏิบัติของ ETDA ซึ่งเน้นการใช้ AI อย่างมีจริยธรรมและรับผิดชอบต่อสังคม

ภาพที่ 1 โมเดลบูรณาการธรรมาภิบาลและความพร้อม AI สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
ที่มา : OpenAI (2026)

Citation : สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี, กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์. (2569). แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย.วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 68–79 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

บทสรุป

บทความนี้ได้นำเสนอการสังเคราะห์แนวคิดธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ (AI Governance) สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย โดยมุ่งตอบโจทย์การนำ AI มาใช้ในภาครัฐที่มีความใกล้ชิดกับประชาชนภายใต้บริบทข้อจำกัดด้านทรัพยากร ความซับซ้อนของภารกิจ และความคาดหวังต่อคุณภาพบริการสาธารณะที่เพิ่มสูงขึ้น ถึงแม้ว่า AI จะมีศักยภาพในการยกระดับประสิทธิภาพการบริหารจัดการ การวิเคราะห์ข้อมูล และการให้บริการสาธารณะ แต่การประยุกต์ใช้ในระดับท้องถิ่นยังมีความเสี่ยงสำคัญทั้งในมิติข้อมูลส่วนบุคคล อคติของอัลกอริทึม ความคลาดเคลื่อนของข้อมูล และความไม่ชัดเจนด้านความรับผิดชอบเชิงกฎหมาย ดังนั้น การนำ AI มาใช้จำเป็นต้องอยู่ภายใต้กรอบธรรมาภิบาลที่เข้มแข็งและสอดคล้องกับหลักกฎหมายและจริยธรรมภาครัฐ บทความได้เสนอหลักการสำคัญของ AI Governance ที่เหมาะสมกับบริบท อปท. ประกอบด้วย 5 หลัก ได้แก่ ความโปร่งใสและการอธิบายได้ ความเป็นธรรมและการลดอคติ ความมั่นคงปลอดภัยและการคุ้มครองข้อมูล ความน่าเชื่อถือและความปลอดภัยของระบบ และความรับผิดชอบภายใต้การกำกับดูแลโดยมนุษย์ ซึ่งถือเป็นฐานคิดสำคัญในการควบคุมทิศทางการใช้ AI ในภาครัฐ นอกจากนี้ ยังได้พัฒนา “กรอบประเมินความพร้อม AI (AI Readiness Framework)” สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วย 4 มิติหลัก ได้แก่ บุคลากร เทคโนโลยี ข้อมูล และธรรมาภิบาลและกฎหมาย เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการประเมินศักยภาพองค์กรก่อนการนำ AI ไปใช้งานจริง รวมถึงลดความเสี่ยงเชิงระบบและเพิ่มประสิทธิภาพการตัดสินใจเชิงนโยบาย โดยสรุป การพัฒนาและประยุกต์ใช้ AI ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำเป็นต้องดำเนินควบคู่ไปกับระบบธรรมาภิบาลที่มีประสิทธิภาพและการประเมินความพร้อมอย่างเป็นระบบ เพื่อให้การใช้เทคโนโลยีเป็นไปอย่างมีความรับผิดชอบ โปร่งใส และสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ประชาชน อันจะนำไปสู่การยกระดับคุณภาพการบริหารงานภาครัฐในระดับพื้นที่อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์. (2567). **AI governance guideline**. ศูนย์ธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์. https://elibrary.oic.or.th/online-resources/6727a3a5ed958

สำนักงานคณะกรรมการการรักษาความมั่นคงปลอดภัยไซเบอร์แห่งชาติ. (2568). **AI security guidelines**. https://drive.ncsa.or.th/s/Le37SrkAWo97q6g?dir=/&editing=false&openfile=true

Citation : สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี, กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์. (2569). แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย.วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 68–79 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ราชกิจจานุเบกษา. (2562). **พระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562.**https://www.ratchakitcha.soc.go.th

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024). **OECD AI principles**. https://oecd.ai/en/ai-principles

United Nations. (2024). **Digital government and artificial intelligence in public sector transformation**. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). https://publicadministration.un.org

UNESCO. (2021). **Recommendation on the ethics of artificial intelligence**. https://unesdoc.unesco.org

National Institute of Standards and Technology. (2023). **Artificial intelligence risk management framework** (AI RMF 1.0). https://doi.org/10.6028/NIST.AI.100-1

National Institute of Standards and Technology. (2024). **Generative artificial intelligence profile** (AI RMF 600-1). https://doi.org/10.6028/NIST.AI.600-1

Citation : สหทัศน์ โชติวงศ์, สุภาภรณ์ ศรีดี, กวิทธิ์ ศรีสัมฤทธิ์. (2569). แนวทางปฏิบัติด้านธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย.วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม, 1(1), 68–79 สืบค้นจาก https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

วารสาร

การจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม

Journal of Social Innovation Management

JSIM Innovating Society for Sustainable Futures

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม (JSIM) เป็นวารสารวิชาการที่มุ่งเน้นการเผยแพร่องค์ความรู้ งานวิจัย และแนวปฏิบัติที่ดีด้านการจัดการนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน ครอบคลุมมิติด้านสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อสร้างผลกระทบเชิงบวกและคุณค่าร่วม (Creating Shared Value) ให้กับสังคม

ติดต่อสอบบรรณาธิการ

วารสารการจัดการนวัตกรรมเพื่อสังคม
มูลนิธิหลวงปู่สงฆ์อันกลโนเพื่อการวิจัย
เลขที่ 141 หมู่ 10 ถนน เพชรเกษม ตำบลหาดพันไกร
อำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร 86000

โทรศัพท์ 089-2134705

อีเมล์ Jsim@gmail.com

เว็บไซต์ https://so19.tci-thaijo.org/index.php/JSIM

ISSN: 3088-3601 (Online)

9 773088 175605